

ISSN 2227-1864

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

Серія «ФІЛОЛОГІЯ»

ВИПУСК 80

Заснована 1965 р.

Харків-2019

Вісник містить оригінальні статті, присвячені актуальним проблемам сучасного літературознавства та мовознавства. Для науковців, аспірантів, докторантів, студентів філологічного напрямку та всіх, хто цікавиться проблемами філології.

Вісник є фаховим виданням у галузі філологічних наук (літературознавство)
(Наказ МОН України № 747 від 13.07.2015 р.)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 7 от 24.06.2019)

Редакційна колегія:

Відповідальний редактор: Безхутрий Ю. М., д. філол. н., проф., ХНУ імені В. Н. Каразіна (Україна)

Відповідальний секретар: Шеховцова Т. А., д. філол. н., проф., ХНУ імені В. Н. Каразіна (Україна)

Бондаренко Є. В., д. філол. н., проф., ХНУ імені В. Н. Каразіна (Україна)

Борзенко О. І., д. філол. н., проф., ХНУ імені В. Н. Каразіна (Україна)

Гончарова-Грабовська С. Я., д. філол. н., проф., Білоруський державний університет (Мінськ, Білорусь)

Даниленко А. І., PhD, проф., Університет Пейс (Нью-Йорк, США)

Зельдович Г. М., д. філол. н., проф., Варшавський університет (Польща)

Калашник В. С., д. філол. н., проф., ХНУ імені В. Н. Каразіна (Україна)

Кузьменко В. І., д. філол. н., проф., Національна академія Служби безпеки України (Україна)

Мережинська Г. Ю., д. філол. н., проф., Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Московкіна І. І., д. філол. н., проф., ХНУ В. Н. Каразіна (Україна)

Попов С. Л., д. філол. н., проф., ХНУ імені В. Н. Каразіна (Україна)

Слівицька О. В., д. філол. н., проф., Санкт-Петербурзький державний інститут культури (Росія)

Турган О. Д., д. філол. н., проф., Запорізький державний медичний університет (Україна)

Технічний редактор: Полякова Є. О., ХНУ імені В. Н. Каразіна (Україна)

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
філологічний факультет, кімн. П-36, тел. 707-53-54.

E-mail: philology@karazin.ua, rus.lit@karazin.ua, visnyk.philology@karazin.ua

Web-pages: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html,
<http://periodicals.karazin.ua/philology> (Open Journal System)

Статті друкуються в авторській редакції.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21559-11459Р від 20.08.2015

ISSN 2227-1864

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

The Journal

OF

V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

Series "PHILOLOGY"

ISSUE 80

Вестник

ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
имени В. Н. КАРАЗИНА

Серия "ФИЛОЛОГИЯ"

ВЫПУСК 80

Founded in 1965

Kharkiv-2019

The Journal contains original articles about topical issues of modern linguistics and study of literature. For scientists, postgraduate and doctoral students, students of philology and for everyone who is interested in philology problems.

The Journal is a professional in the field of philological sciences (Study of Literature) (Decree № 747 of MES of Ukraine from 13.07.2015).

Approved for publication by the Academic Council
of V. N. Karazin Kharkiv National University decision
(protocol № 7 от 24.06.2019)

Editorial board:

Executive editor: Bezkhoutry Y. M., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Executive Secretary: Shekhovtsova T. A., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Bondarenko Y. V., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Borzenko O. I., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Goncharova-Grabovskaya S. Y., Doctor of Philology, Professor, Belarusian State University (Minsk, Republic of Belarus)

Danilenko A. I., PhD, Professor, Pace University, New York, USA

Zeldovich G. M., Doctor of Philology, Professor, University of Warsaw (Poland)

Kalashnik V. S., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Kuzmenko V. I., Doctor of Philology, Professor, National Academy of the Security Service of Ukraine (Ukraine)

Merezhinskaya A. Y., Doctor of Philology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Moskovkina I. I., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Popov S. L., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Slivitskaya O. V., Doctor of Philology, Professor, Saint-Petersburg State University of Culture and Arts (Russia)

Turgan O. D., Doctor of Philology, Professor, Zaporozhye State Medical University (Ukraine)

Technical editor: Poliakova Y. O., V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Editorial address: 61022, Ukraine, Kharkiv, Svobody Square, 4,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
School of Philology, office 2-36, tel. (057) 707-53-54.

E-mail: philology@karazin.ua, rus.lit@karazin.ua, visnyk.philology@karazin.ua

Web-pages: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html,
<http://periodicals.karazin.ua/philology>

The articles are printed in the author's edition.

Published articles have been internally and externally reviewed.

The certificate of state registration: KB № 21559-11459P from 20.08.2015

Вестник содержит оригинальные статьи, посвященные актуальным проблемам современного литературоведения и языкознания. Для ученых, аспирантов, докторантов, студентов филологического направления и всех, кто интересуется проблемами филологии.

Вестник является специализированным изданием в области филологических наук (литературоведение)
(Приказ МОН Украины № 747 от 13.07.2015 г.)

Утверждено к печати решением Ученого совета
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина
(протокол № 7 от 24.06.2019)

Редакционная коллегия:

Ответственный редактор: Безхутрый Ю. Н., д. филол. н., проф., ХНУ имени В. Н. Каразина (Украина)

Ответственный секретарь: Шеховцова Т. А., д. филол. н., проф., ХНУ имени В. Н. Каразина (Украина)

Бондаренко Е. В., д. филол. н., проф., ХНУ имени В. Н. Каразина (Украина)

Борзенко А. И., д. филол. н., проф., ХНУ имени В. Н. Каразина (Украина)

Гончарова-Грабовская С. Я., д. филол. н., проф., Белорусский государственный университет (Минск, Беларусь)

Даниленко А. И., PhD, проф., Университет Пейс (Нью-Йорк, США)

Зельдович Г. М., д. филол. н., проф., Варшавский университет (Польша)

Калашиник В. С., д. филол. н., проф., ХНУ имени В. Н. Каразина (Украина)

Кузьменко В. И., д. филол. н., проф., Национальная академия Службы безопасности Украины (Украина)

Мережинская А. Ю., д. филол. н., проф., Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Украина)

Московкина И. И., д. филол. н., проф., ХНУ В. Н. Каразина (Украина)

Попов С. Л., д. филол. н., проф., ХНУ имени В. Н. Каразина (Украина)

Сливицкая О. В., д. филол. н., проф., Санкт-Петербургский государственный институт культуры (Россия)

Турган О. Д., д. филол. н., проф., Запорожский государственный медицинский университет (Украина)

Технический редактор: Полякова Е. О., ХНУ имени В. Н. Каразина (Украина)

Адрес редакционной коллегии: 61022, Харьков, площадь Свободы, 4,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
филологический факультет, комн. П-36, тел. 707-53-54.

E-mail: rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua

Web-pages: <http://periodicals.karazin.ua/philology> (Open Journal System)
http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html

Статьи печатаются в авторской редакции.

Статьи прошли внутреннее и внешнее рецензирование.

Свидетельство о государственной регистрации КВ № 21559-11459Р от 20.08.2015

ЗМІСТ

Філологічний факультет: історія створення, персоналії, напрями наукової діяльності

<i>Глибицька С. Б.</i>	Репресовані вчені філологічного факультету Харківського університету першої половини ХХ століття	9
<i>Сподарець М. П.</i>	Соціологічна концепція української літератури професора ХІНО В. Коряка.....	15
<i>Петренко О. І.</i>	Урбаністичні мотиви у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка	20
<i>Гажга Т. П.</i>	"Щоденники" Олеса Гончара 1984-1995 років: в діалозі з вічністю.....	26
<i>Телехова О. П.</i>	Драматургія О. П. Чугуя: Інсценізація роману О. Гончара «Собор»	30
<i>Куриленко І. А.</i>	Багатогранність таланту О. П. Чугуя, учителя, літературознавця, драматурга	35
<i>Головка Л. Г., Федорова Т. Є.</i>	Рецепція творчості Григорія Тютюнника критиками і літературознавцями.....	39

Мовознавчі студії на філологічному факультеті: історія та сучасність

<i>Чорна О. Ю.</i>	Семантика та функціонування епітетів на позначення вінка в українській календарно-обрядовій поезії	47
<i>Сердега Р. Л.</i>	Перспективи та принципи укладання «Словника сільськогосподарських найменувань Центральної Слобожанщини (Харківщини)»	55
<i>Заверющенко О. Л., Заверющенко М. П.</i>	Синонімія та антонімія українських метеорологічних термінів.....	61
<i>Литвин О. О.</i>	Метафоризація флори в мові художніх творів О. Кобилянської	66
<i>Угненко К. С.</i>	Риторичні фігури в мові роману Ю. Яновського «Вершники»	70
<i>Кохан Ю. І.</i>	Мовні засоби художньої ідеологізації героїв прози Олеса Гончара як прояв впливу ідеології на формування ідіостилю письменника.....	76
<i>Тесленко О. В.</i>	Концепція нової української школи в системі філологічної освіти	81

Рецензії

<i>Балагура Т.</i>	"Піднятися над буднями". Рецензія на поетичну збірку: Кльокта Т. М. Між Богом і травою. Полтава: Дивосвіт, 2018. 208 с.	84
<i>Мелешко В., Степаненко М.</i>	Мольфар поетичного слова. Рецензія на видання: Дзюба А. Мольфарові мандри: поетичний збірник. Київ: Автограф, 2017. 328 с.....	86
Порядок рецензування статей.....		89
Вимоги до оформлення публікацій.....		90

TABLE OF CONTENTS

The School of Philology: History of Creation, Personalities, Directions of Scientific Activity

<i>Hlybyska Svitlana</i>	
Repressed scientists of the school of philology of Kharkiv University of the first half of the XX century.....	9
<i>Spodarets Myhaylo</i>	
Sociological concept of Ukrainian literature by Professor KHINO V. Koryak.....	15
Petrenko Olha	
Urban motives in the work of Gregory Kvitka-Osnovyanenko.....	20
<i>Gazha Tetiana</i>	
"Diaries" by Oles Gonchar of 1984 - 1995: in dialogue with eternity.....	26
<i>Telekhova Oleksandra</i>	
Drama of O. P. Chugui: A staging of the play "The Cathedral" by O. Honchar.....	30
<i>Kurylenko Iryna</i>	
The diversity of Alexei Chugui's talent: teacher, literary critic, playwright.....	35
<i>Holovko Ludmyla, Fedorova Taisiia</i>	
Reception of Hryhoriy Tiutiunyk's creativity by literary critics.....	39

Linguistics Studies at the School of Philology: History and Present

<i>Chorna Oleksandra</i>	
Semantics and functioning of epithets for the designation of the wreath in Ukrainian calendar ritual poetry.....	47
<i>Serdega Ruslan</i>	
Prospects and principles for the creation of the "Dictionary of Agricultural Names of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv Region)".....	55
<i>Zaveriushchenko Olha, Zaveriushchenko Mykola</i>	
Synonymy and Antonymy of Ukrainian Meteorological Terms.....	61
<i>Lytvyn Olena</i>	
Hora's metaphors in the language of Olha Kobylyanskaya's artistic works.....	66
<i>Uhnenko Kseniya</i>	
Figures of speech in the language of Y. Yanovsky's novel "Horsemen".....	70
Kokhan Iuriy	
Language techniques of artistic ideologisation in O. Gonchar's prosaic works as manifestation of the influence of ideology on formation of the author's idiosyncrasy.....	76
Teslenko Oksana	
The concept of new Ukrainian school in the system of philological education.....	81

Reviews

<i>Balagura Tetiana</i>	
"To get over everyday routine". A review of a collection of poems: T. Klokt. Between the God and the Grass. Poltava: Divosvit, 2018. 208 p.	84
<i>Meleshko Vira, Stepanenko Mykola</i>	
A Molfar of a poetic word. a review of the publication: Dziuba A. Molfar's travels: a collection of poems. Kyiv: Autograph, 2017. 328 p.	86
The peer review process.....	91
Publication requirement.....	92

СОДЕРЖАНИЕ

Филологический факультет: история создания, персоналии, направления научной деятельности

<i>Глибицкая С. Б.</i>	
Репрессированные ученые филологического факультета Харьковского университета первой половины XX века.....	9
<i>Сподарец М. П.</i>	
Социологическая концепция украинской литературы профессора ХИНО В. Коряка	15
<i>Петренко О. И.</i>	
Урбанистические мотивы в творчестве Григория Квитки-Основьяненко.....	20
<i>Гажа Т. П.</i>	
«Дневники» Олеса Гончара 1984 – 1995 годов: в диалоге с вечностью	26
<i>Телехова А. П.</i>	
Драматургия А. П. Чугуя: инсценизация романа О. Гончара «Собор»	29
<i>Куриленко И. А.</i>	
Многогранность таланта А. П. Чугуя: учителя, литературоведа, драматурга	35
<i>Головка Л. Г., Федорова Т. Е.</i>	
Рецепция творчества Григория Тютюнника критиками и литературоведами	39

Языковедческие студии на филологическом факультете: история и современность

<i>Черная А. Ю.</i>	
Семантика и функционирование эпитетов для обозначения венка в украинской календарно-обрядовой поэзии.....	47
<i>Сердега Р. Л.</i>	
Перспективы и принципы создания «Словаря сельскохозяйственных наименований Центральной Слобожанщины (Харьковщины)»	55
<i>Заверющенко О. Л., Заверющенко Н. П.</i>	
Синонимия и антонимия украинских метеорологических терминов	61
<i>Литвин Е. А.</i>	
Метафоризация флоры в языке художественных произведений О. Кобылянской	66
<i>Угненко К. С.</i>	
Риторические фигуры в языке романа Ю. Яновского «Всадники».....	70
<i>Кохан Ю. И.</i>	
Языковые средства художественной идеологизации героев прозы Олеса Гончара как проявление влияния идеологии на формирование идиостиля писателя.....	76
<i>Тесленко О. В.</i>	
Концепция новой украинской школы в системе филологического образования	81

Рецензии

<i>Балагура Т.</i>	
"Подняться над буднями". Рецензия на поэтический сборник: Клекта Т. М. Между Богом и травой. Полтава: Дивосвет, 2018. 208 с.	84
<i>Мелешко В., Степаненко Н.</i>	
"Мольфар поэтического слова". Рецензия на сборник: Дзюба А. Странствия мольфара: поэтический сборник. Киев: Автограф, 2017. 328 с.	86
Порядок рецензирования статей	93
Требования к оформлению публикаций.....	94

Філологічний факультет: історія створення, персоналії, напрями наукової діяльності

УДК 323.281:378.4.011.3-051:8(477.54-25)«191/195»

С. Б. Глибицька

м. Харків

Репресовані вчені філологічного факультету Харківського університету першої половини ХХ століття

Стаття написана на основі матеріалів, зібраних при підготовці видання «Біобібліографічний словник учених Харківського університету. Т. 3. Філологи ХХ – початку ХХІ століть. Вип. 1. Філологічний факультет. Кафедра українознавства філософського факультету», яке готує Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. У статті, на основі біографій учених першої половини ХХ століття, підсумовані відомості про репресії на філологічному факультеті Харківського університету (та утворених від нього вишів), здебільшого у 1920–1930-ті та наприкінці 1940-х років. Прізвища репресованих учених подані за хронологією подій та за кафедрами. Повідомляється про долю кожного науковця (розстріл, заслання, звільнення з роботи). Подано загальну статистику репресованих філологів.¹

Найбільше вчених було репресовано в 1933–1934, 1937–1939 роках, після війни переслідування активізувалися в 1946–1949 роках. Втрати на філологічному факультеті того часу були такі: загинули 20 осіб (із них 15 розстріляні, 5 померли в тюрмі та на засланні), серед решти 10-ти засланих 7 повернулося живими, у 3-х подальша доля невідома; 9 були звільнені з роботи (дехто з них згодом відновився); доля 5-ти осіб, які працювали в університеті в згадані роки, є невідомою.

Перелічимо імена найвідоміших репресованих вчених: Я. А. Денисов (розстріляний), М. М. Дурново (розстріляний), Г. А. Ільїнський (розстріляний), М. Г. Йогансен (розстріляний), Н. А. Каганович (розстріляний), В. Д. Коряк (розстріляний), Г. О. Костюк (засланий), О. М. Лейтес (звільнений з роботи), Л. Я. Лівшиц (засланий), М. Ф. Наконечний (звільнений з роботи), К. Т. Німчинов (розстріляний), А. С. Панів (розстріляний), М. Ю. Панченко (розстріляний), М. А. Плевако (загинув на засланні), В. Л. Поліщук (розстріляний), П. Г. Ріттер (помер в тюремній лікарні), О. Н. Сінявський (розстріляний) та ін.

Ключові слова: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський інститут народної освіти (ХІНО), Харківський педагогічний інститут професійної освіти (ХПІПО), філологічний факультет, репресії.

Глибицька С. Б. Репрессированные ученые филологического факультета Харьковского университета первой половины ХХ века. Стаття написана на основі матеріалів, зібраних при підготовці видання «Біобібліографічний словник учених Харківського університету. Т. 3. Філологи ХХ – початку ХХІ століть. Вип. 1. Філологічний факультет. Кафедра українознавства філософського факультету», яке готує Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. В статті, на основі біографій учених першої половини ХХ століття, подано свідчення про репресії на філологічному факультеті Харківського університету (і утворених від нього вузів), в основному, в 1920–1930-е і в кінці 1940-х років. Фамілії репресованих учених приведені з урахуванням хронології подій та по кафедрах. Сообщається про долю кожного ученого (расстрел, ссылка, увольнение с работы). Дана общая статистика репрессированных филологов.

Больше всего ученых были репрессированы в 1933–1934, 1937–1939 годах, после войны преследования активизировались в 1946–1949 годах. Потери на филологическом факультете того времени были такими: погибли 20 человек (из них 15 расстреляны, 5 умерли в тюрьме и в ссылке), среди остальных 10-ти сосланных 7 вернулось живыми, у 3-х дальнейшая судьба неизвестна; 9 были уволены с работы (некоторые из них впоследствии восстановились), судьба 5-ти человек, которые работали в университете в упомянутые годы, неизвестна.

Перечислим имена наиболее известных репрессированных ученых: Я. А. Денисов (расстрелян), Н. М. Дурново (расстрелян), Г. А. Ильинский (расстрелян), М. Г. Иогансен (расстрелян), Н. А. Каганович (расстрелян), В. Д. Коряк (расстрелян), Г. О. Костюк (сослан), А. М. Лейтес (уволен с работы), Л. Я. Лившиц (сослан), Н. Ф. Наконечный (уволен с работы), К. Т. Немчинов (расстрелян), А. С. Панов (расстрелян), М. Ю. Панченко (расстрелян), Н. А. Плевако (погиб в ссылке), В. Л. Полищук (расстрелян), П. Г. Риттер (умер в тюремной больнице), А. Н. Синавский (расстрелян) и др.

Ключевые слова: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьковский институт народного образования (ХИНО), Харьковский педагогический институт профессионального образования (ХПІПО), филологический факультет, репрессии.

Hlybyska Svitlana. Repressed scientists of the philological faculty of Kharkiv University of the first half of the XX century. The article is written on the basis of the materials collected in the preparation of the publication "The Biobibliographic Dictionary of the Scientists of Kharkov University. T. 3. Philologists XX – the early of the 21st century. Part 1. Faculty of Philology. Department of Ukrainian Studies of Philosophy Faculty", which is prepared by the Central Scientific Library of the V. N. Karazin Kharkov National University. In the article, based on the biographies of scientists of the first half of the twentieth century, summarized information about repression at the philological faculty of the Kharkov University (and high school formed from it), mainly in the 1920s-1930s and the late 1940s. The names of the repressed scientists are given in the chronology of events and on the departments. The destiny of each scientist (shooting up, exile, dismissal from work) is described. The general statistics of repressed philologists is given. Most scholars were repressed in 1933–1934, 1937–1939, after the war persecution was in 1946–1949. Losses at the Faculty of Philology of this time: 20 people were perished (among them 15 shot, 5 died at the expiration), among the other 11 slaves 8 returned alive, in 3 further fate is unknown; 9 were dismissed from work (some of them later recovered); of the 4 people, who worked at the university in the aforementioned years, the further fate is unknown. Let's list the names of the most famous scientists, who were repressed: Ya. A. Denisov (shot), M. M. Durnovo (shot), G. A. Il'inskij (shot), M. G. Johansen (shot), N. A. Kaganovich (shot), V. D. Koryak (shot), G. O. Kostyuk (exiled), O. M. Leites (dismissed from work), L. Ya. Livshits (exiled), M. F. Nakonechniy (dismissed from work), K. T. Nimchinov (shot), A. S. Paniv (shot), M. Yu. Panchenko (shot), M. A. Plevako (killed in exile), V. L. Polischuk (shot), P. G. Ritter (died in the prison hospital), O. N. Sinyavsky (shot) et al.
Keywords: V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv Institute of Public Education, Kharkov Pedagogical Institute of Professional Education, philological faculty, repressions.

Загальновідомо, що за часів сталінського терору був репресований майже весь цвіт української інтелігенції. Любов до свого краю та рідної мови сприймалася як «буржуазний націоналізм», за який і каралися люди – звільненням з роботи і забороною друкуватися, арештами й знищенням.

Харківський університет як центр науки й культури репресії теж не оминули. Наука в усіх галузях знань зазнала великих втрат. У ряді праць, зокрема [1, с. 90–100; 4, с. 103; 5, 45–47; 6, с. 146–147; 7, с. 388–391; 8], дослідники торкаються цього питання – здебільшого стосовно гуманітарних факультетів узагалі.

У цій публікації більш детально йтиметься про репресії на філологічному факультеті університету. Матеріал збирався при підготовці видання «Біобібліографічний словник вчених Харківського університету. Т. 3. Філологи ХХ – початку ХХІ століть. Вип. 1. Філологічний факультет. Кафедра українознавства філософського факультету», робота над яким завершується. Були опрацьовані особисті справи вчених (за наявності в архіві ХНУ імені В. Н. Каразіна, в Державному архіві Харківської області); книги та статті про «розстріляне Відродження», енциклопедичні видання, бібліографічні посібники, інтернет-ресурси тощо.

Філологів, які працювали в першій половині ХХ сторіччя в Харківському університеті та утворених від нього вишах – Академії теоретичних знань, Харківському інституті народної освіти (ХІНО), Харківському педагогічному інституті професійної освіти (ХППО) – і про яких знайшлися будь-які матеріали, виявлено 113 осіб. Деякі з них померли до початку репресій, деякі виїхали до інших міст і були арештовані вже там. Але виявилось, що майже половина з тих, хто працював в університеті в той період, стали жертвами радянського терору.

Ще до приходу до влади Й. В. Сталіна, у 1919 році був заарештований та вбитий чекістами професор кафедри класичної філології Харківського університету **Яків Андрійович Денисов** (1862–1919). Йому інкримінували, що в 1918 році він зустрічався з монархістом В. М. Пуришкевичем, який був у Харкові проїздом.

Перша за часом велика репресивна кампанія проти співробітників кафедр гуманітарного профілю почалася в 1928 році на Всесоюзній конференції істориків-марксистів (м. Москва), де була розкритикована діяльність науково-дослідної кафедри історії української культури, яка існувала при ХІНО (керівник – відомий історик, професор Д. І. Багалій). З'явилися розгромні статті, в яких членів кафедри звинувачували в «буржуазному націоналізмі». Незважаючи на всі зусилля керівника, заклад (з 1929 року – інститут) був закритий – через два роки після смерті Д. І. Багалія, в 1934 році. Масові звільнення та арешти співробітників закладу почалися наприкінці 1920-х років та продовжувалися до закриття інституту. У дослідженні О. М. Богдашиної «Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д. І. Багалія (1921–1934 рр.)» наводяться імена 25 вчених, які були репресовані як «вороги народу». Серед них названі й філологи: **Іван Назарович Капустянський** (1894–1937), **Григорій Йосипович Майфет** (1903–1975), **Микола Антонович Плевако** (1890–1941), **Володимир Олександрович Щепотьєв** (1880–1937) [1, с. 98]. Додамо імена ще двох репресованих філологів, які працювали на цій кафедрі: **Олександр Тихонович Бузинний** (1889–?), **Агапій Пилипович Шамрай** (1896–1952).

Двоє з вищеназваних вчених, а саме *О. Т. Бузинний* та *В. О. Щепотьєв*, були засуджені в справі «Спілки визволення України», міфічної контрреволюційної організації, процес над якою

почався в травні 1929 року. *О. Т. Бузинний* в 1930 році був засланий на Соловки і подальша його доля невідома. *В. О. Щепотьєв* у 1929–1934 роках відбував покарання в Алтайському краї (РФ). 1937 року вдруге заарештований та розстріляний у Полтаві, звідки був родом і де здебільшого працював.

І. Н. Капустянський (який на той час вже був науковим співробітником Інституту ім. Т. Г. Шевченка) зазнав репресій як син дяка. 1935 року він був звинувачений у контрреволюційній діяльності та засуджений до п'яти років таборів. Помер на заслання у Республіці Комі (РФ).

Г. Й. Майфет (на час арешту мешкав у Полтаві), за звинуваченням у «викривленні історії української літератури», з 1934 по 1946 рік відбував покарання у таборах Карелії та Комі АРСР. Після звільнення пожиттєво став спецпереселенцем. 1975 року покінчив життя самогубством у с. Канін (Комі, РФ).

М. А. Плевако (з 1934 року – науковий співробітник Комісії літератури й мистецтва ВУАН) був заарештований у 1938 році за обвинуваченням «у приналежності до контрреволюційних націоналістичних організацій». Засуджений до п'яти років вільного заслання до с. Вишньовка Акмолінської області Казахстану. 1941 року був убитий злочинцями-грабіжниками.

А. Г. Шамрай (з 1926 року завідував сектором літератури епохи феодалізму в Інституті літератури ім. Т. Шевченка) 1933 року був заарештований та до 1944 року перебував на заслання, де працював у педінститутах Удмуртії, Узбекистану та ін. Після реабілітації наприкінці 1944 року повернувся до України.

Незалежно від того, до яких кафедр належали вчені, репресії не минули їх. Багато втрат зазнали науково-дослідні кафедри мовознавства та літературознавства при ХІНО. Розподіл учених за кафедрами досить умовний, бо кафедри в різні роки реформувалися, та й учені переходили з однієї кафедри на іншу.

На кафедрі мовознавства імені О. О. Потебні працювали такі вчені, яких згодом було репресовано: **Лев Юхимович Догадько** (1906–1941), **Василь Степанович Зборовець** (1889–1944), **Михайло Гервасійович Йогансен** (1895–1937) (відомий як письменник Майк Йогансен), **Наум Аркадійович Каганович** (1903–1938) (директор Харківської філії Інституту мовознавства ВУАН, член-кореспондент АН УРСР), **Микола Федорович Наконечний** (1900–1981), **Кость (Костянтин) Тихонович Німчинов** (1898–1937), **Микола Петрович Перегінєць** (1897–1947), **Павло Григорович Ріттер** (1872–1939) (керівник кафедри мовознавства, сходознавець), **Олексій Наумович Синявський** (1887–1937) (керівник

секції української мови кафедри мовознавства при ХІНО та відділення діалектології Інституту лінгвістики при ВУАН), **Микола Федорович Сулима** (1892–1955), **Василь Микитович Терещенко** (1899–?), **Борис Данилович Ткаченко** (1899–1937), **Іван Л. Троян** (?–?).

Серед них були розстріляні *Л. Ю. Догадько*, *М. Г. Йогансен*, *Н. А. Каганович*, *К. Т. Німчинов*, *О. Н. Синявський*, *Б. Д. Ткаченко*.

П. Г. Ріттер помер у тюремній лікарні. *І. Л. Троян* заарештований у 1930-х роках, його подальша доля невідома. *В. С. Зборовець* засуджений до двох років таборів (1933–1935), повернувся; під час Великої Вітчизняної війни помер в окупації. *М. П. Перегінєць* знаходився на заслання з 1938 по 1945 рік, після звільнення працював у Львові. *М. Ф. Сулима* був двічі ув'язнений (у 1932 році та після війни), відбував «довічне ув'язнення» у таборі «Долина смерті», потрапив на поселення до м. Ухта (Комі АРСР, РФ), де й помер. *В. М. Терещенко* перебував на заслання з 1937 по 1947 рік, після звільнення мешкав у Черкасах.

М. Ф. Наконечного двічі звільняли з Харківського університету: у 1930-ті роки та після війни, в 1948 році; згодом він двічі поновлювався в ХДУ (в 1939 та 1958 роках) після доведення безпідставності звільнення.

На кафедрі літературознавства працювали такі вчені, яких згодом засудили: **Володимир Іванович Єрохін** (1894–1938) (у 1930-ті роки – декан літературного факультету ХППО, заступник директора Всеукраїнського літературного музею при Інституті ім. Шевченка), **Олександр Михайлович Лейтес** (1899–1976) (науковий співробітник секції західноєвропейської літератури кафедри літературознавства при ХІНО, з 1930-х років – член редколегії журналу «Знамя», після війни – «Нового мира» та Іноземної комісії Спілки письменників СРСР), **Андрій Степанович Панів (Панов)** (1899–1937) (відомий як письменник), **Михайло Юрійович Панченко** (1888–1938) (у минулому – член Президії Української Центральної Ради, науковий співробітник кафедри європейської культури та кафедри літературознавства (секція української літератури), завідувач музейним сектором Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, драматург), **Микола Геннадійович Плесський** (1882–1939) (керівник секції західноєвропейської літератури кафедри літературознавства при ХІНО, секретар відділу мистецтва Головного управління політичної просвіти), **Валер'ян Львович Поліщук** (1897–1937) (поет і прозаїк, засновник літературно-мистецької групи «Авангард» і член Спілки радянських письменників України), **Павло Іванович Тиховський** (1866–1938) (у 1930-ті

роки – завідувач бібліотеки Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка).

Розстріляні були: *А. С. Панів*, *М. Ю. Панченко*, *В. Л. Поліщук*.

В. І. Єрохін у 1937 році був заарештований і засланий, помер від цинги на Чукотці (РФ). *М. Г. Плескський* був заарештований у 1937 році за «шпигунську діяльність»; помер 1939 року в таборі в Магаданській області (РФ); *П. І. Тиховський* у 1930-ті роки був усунений з посади, жив із продажу власної бібліотеки; після тяжкої хвороби помер у харківській лікарні. *О. М. Лейтес* у 1949 році, під час кампанії проти «космополітів», був звільнений з обох установ («Новый мир» та Іноземна комісія Спілки письменників СРСР); в останні роки життя викладав у Літературному інституті імені О. М. Горького (Москва).

Зазнали репресій і вчені, які працювали на кафедрі української літератури: **Сергій Петрович Браславський** (1913–?) (завідувач кафедри, помічник проректора з наукової частини, вчений секретар університету), **Володимир Дмитрович Коряк** (1889–1937) (працював в установах Наркомосу УСРР в Києві й Харкові, згодом обіймав посади професора та завідувача кафедри української літератури ХІНО та ХППО, керівника кабінету радянської літератури Інституту імені Т. Г. Шевченка), **Іван Іванович Ткаченко** (1893–?) (доцент кафедри української літератури).

В. Д. Коряк був звинувачений через свої праці в буржуазному націоналізмі та страчений у 1937 році. *І. І. Ткаченка* звільнили після доносу, в якому стверджувалося, що він підтримує націоналістичні погляди *В. Д. Коряка*; у 1930-х роках його заарештували; подальша доля невідома.

С. П. Браславський працював на цій кафедрі вже після війни. 1946 року був звільнений від обов'язків завідувача кафедри історії української літератури через «припущені ним помилки націоналістичного характеру», 1947 року – з посади доцента цієї кафедри. Протягом 1947–1950-тих років працював у Харківському театральному інституті. Його подальша доля невідома.

За справою *В. Д. Коряка* 1934 року був виключений із партії за «послаблення партійної пильності» декан літературного факультету ХДУ **Лук'ян Дмитрович Міняйло** (1895–1939), який із 1932 по 1938 рік (з річною перервою) очолював літературний факультет ХППО, потім – ХДУ. Згодом він був поновлений у рядах Комуністичної партії, у 1938–1939 роках працював на кафедрі української мови ХДУ доцентом, завідувачем. Помер у Харкові.

На кафедрі російської мови та словесності (згодом – мови та літератури) у 1910–1915 роках обіймав посаду приват-доцента майбутній відомий лінгвіст **Микола Миколайович Дурново** (1876–1937). Також він працював у Московському та

Саратовському університетах, у Білоруському університеті та Інституті білоруської культури (Академія наук Білоруської РСР) (Мінськ). 1933 року був заарештований за так званою «справою славістів» і в 1937 році страчений в урочищі Сандормох (Карелія).

У «справі славістів» був репресований також відомий славіст **Григорій Андрійович Льїнський** (1876–1937). Раніше (у 1907–1909 роках) він працював у Харківському університеті на посаді приват-доцента кафедри слов'янознавства. Згодом обіймав посаду професора в різних вишах Російської імперії, а з 1927 року й до ув'язнення в 1934 році – в Першому Московському університеті. Був членом-кореспондентом Академії наук СРСР. Із 1934 по 1936 рік перебував на засланні, звільнений, але 1937 року знову заарештований та розстріляний.

На кафедрі мови та літератури літературного факультету ХППО у 1930–1933 роках працював доцентом **Григорій Олександрович Костюк** (1902–2002), у подальшому відомий дослідник класичної та української літератури, засновник наукового винниченкознавства. З посиленням сталінських репресій він перебрався з Харкова до Луганська, згодом – до Києва, де також викладав у вишах. Але вже 1936 року був заарештований та засуджений до 5-ти років таборів, строк відбував у Воркуті (РФ). 1940 року був звільнений та, згідно з приписом НКВС, оселився у Слов'янську. 1944 року емігрував на Захід, довгий час жив у США.

На цій же кафедрі в 1931–1937 роках працював викладачем української мови (згодом – на посаді доцента) **Олександр Якович Петренко** (1898–?), якого «за ряд шкідливих політичних помилок» було звільнено з роботи. Через рік звинувачення зняли та дозволили викладати в педагогічному інституті.

У повоєнні роки на кафедрі історії російської літератури були звинувачені в космополітизмі та зазнали переслідувань **Лев Якович Лівшиць** (1920–1965), який у 1949–1954 роках відбував покарання в таборі під Челябінськом, та доцент **Марк Володимирович Черняков** (1912–1983), котрий у 1949 році був звільнений з роботи та зі Спілки письменників УРСР, але згодом поновлений на роботі.

З кафедри зарубіжної літератури були репресовані: **Денис Онисимович Галушка (Галушко)** (1902–1937) (відомий як прозаїк, член Спілки радянських письменників України), **Зинаїда Сергіївна Єфімова** (1900–?) (співробітник кафедри історії всесвітньої літератури ХІНО, згодом – доцент таких саме кафедр в інших вишах Харкова та Москви, науковий співробітник музею Ф. М. Достоєвського у м. Москва), **Ісаак Якович Каганов** (1898–1981) (доцент кафедри книгознавства при ХІНО, згодом – старший

викладач кафедри зарубіжної літератури ХДУ, заступник декана філологічного факультету ХДУ).

Д. О. Галушка викладав на філфаці відновленого університету історію зарубіжної літератури; 1937 року був заарештований за звинуваченням у контрреволюційній антирадянській діяльності та розстріляний.

З. С. Єфімова під час війни не змогла виїхати з окупованого Харкова. Протягом 1943–1947 років працювала доцентом на кафедрі західноєвропейської літератури ХДУ, але 1947 року звільнена з формулюванням «за відсутністю педагогічного навантаження». Подальша її доля невідома.

І. Я. Каганов у повоєнні роки був звинувачений у космополітизмі, звільнений з університету й понад п'ять років не мав можливості друкуватися. Згодом працював у Харківському бібліотечному інституті (нині – Харківська державна академія культури).

Деякі вчених, про яких уже йшлося, були репресовані з сумнозвісного будинку «Слово»: *М. Г. Йогансен*, *В. Д. Коряк*, *Г. О. Костюк*, *А. С. Панів*, *В. Л. Поліщук* [2, с. 568–569; 3, с. 211–214, 261–262, 342–344, 369–371].

Слід назвати також учених, які раптом зникли з наукового життя, що може свідчити про їхню сумну долю: професор ХІНО, дійсний член науково-дослідної кафедри мовознавства **Михайло Олексійович Маслов** (1865–?), науковий

співробітник секції російської та слов'янських мов науково-дослідної кафедри мовознавства **Ольга Валеріанівна Патокова** (1898–?) – їхні долі не відомі з початку 1930-х років; наукові співробітники кафедри літературознавства при ХІНО **Борис Андрійович Лезін** (1879–1942) (про його життєвий шлях після 1930 року відомостей немає, але «Енциклопедія сучасної України» подає дату його смерті, не пояснюючи, де помер) та **Іван Макарович Ткаченко** (1892–?); доцент кафедри російської мови **Олександр Євстигнійович Вержбицький** (1898–?), який був звільнений з університету в 1948 році й ніяких відомостей про його подальшу долю знайти не вдалося.

Найбільше вчених було репресовано в 1933–1934, 1937–1939 роках, після війни переслідування активізувалися в 1946–1949 роках.

Підсумуємо втрати на філологічному факультеті того часу: загинули 20 осіб (із них 15 розстріляні, 5 померли в тюрмі та на засланні), серед решти 10-ти засланих 7 повернулося живими, у 3-х подальша доля невідома; 9 були звільнені з роботи (дехто з них згодом відновився); доля 5-ти осіб, які працювали в університеті в згадані роки, є невідомою.

Ці сухі факти, перелік прізвищ, зібраних разом, створюють промовисту картину розправ над інтелігенцією, зокрема над ученими та письменниками, в часи радянського терору.

Література

1. Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д. І. Багалія (1921–1934 рр.) / Харк. держ. пед. ін-т. Харків, 1994. 195 с.
2. Дукина Н. На добрий спомин...: повість про батька: [розповідь про будинок «Слово»]. Київ: Вид. журн. «Березіль», 2002. 592 с.
3. ... З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій. Вип. 1 / [упоряд. О. Г. Мусієнко]. Київ: Рад. письменник, 1991. 494 с.
4. Матвеева Т. С. Філологічні студії в Харківському університеті: культурно-історичний, естетичний, соціокомунікативний аспекти // Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна): монографія / за ред. Ю. М. Безхутрого; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2015. С. 91–165.
5. Посохова Л. Ю. Харківський університет і розвиток української культури в 1930-ті роки // Там само. С. 44–50.
6. Рябченко О. Л. Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні (1921–1930 рр.). Харків: ХДАМГ, 2000. 214 с.
7. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / [голов. ред. В. С. Бакіров]. Харків: Фоліо, 2004. 750 с.
8. Харківський університет (1917–1941 рр.) у спогадах його викладачів та вихованців / [наук. ред. В. Ю. Івашенко]. Харків, 2016. 431 с.

References

1. Bogdashyna, O.M. (1994). *Diyal'nist'`Xarkivs'koyi naukovo-doslidnoyi kafedry`istoriyi ukrayins'koyi kul'tury`im. akademika D. I. Bagaliya (1921–1934 rr.)* [Activities of the Kharkiv Research Department of the History of Ukrainian Culture named after Academician D.I. Bagalii (1921–1934 years)]. Kharkiv: Kharkiv. state ped. in-t [in Ukrainian].

2. Dukyna, N. (2002). Na dobryj spomyn...: povist' pro bat'ka: [rozpovid' pro budy'nok «Slovo»] [For a good remembrance ...: a story about the father: [story about the house "Word"]. Kiev: Edition of the magazine "Berezil" [in Ukrainian].
3. Musienko, O.G. (Comp.) ... Z poroga smerti: Pys`mennyky Ukrayiny – zhertvy stalinskyh represij [...From the threshold of death: Writers of Ukraine – victims of Stalin's repressions]. Kiev: Soviet writer [in Ukrainian].
4. Matvieieva, T.S. (2015). Filologichni studiyi v Kharkivs`kyj universyteti: kul`turno-istorychnyj, estetychnyj, sociokomunikatyvnyj aspekty [Filological studies at the Kharkov University: cultural-historical, aesthetic, socio-communicative aspects]. Kharkivs`kyj universytet i ukrayins`ka kul`tura (do 210-richchya vid chasu zasnuvannya KhNU imeni V. N. Karazina) – Kharkiv University and Ukrainian Culture (to the 210th anniversary since the foundation of the V.N. Karazin KhNU). Yu.M. Bezhutry (Ed.). Kharkiv: V.N. Karazin HNU [in Ukrainian].
5. Posohova, L.Yu. (2015). Kharkivs`kyj universytet i rozvytok ukrayins`koyi kul`tury v 1930-ti roky [Kharkiv University and the development of Ukrainian culture in the 1930s]. Kharkivs`kyj universytet i ukrayins`ka kul`tura (do 210-richchya vid chasu zasnuvannya KhNU imeni V. N. Karazina) – Kharkiv University and Ukrainian Culture (to the 210th anniversary since the foundation of the V.N. Karazin KhNU). Yu.M. Bezhutry (Ed.). Kharkiv: V.N. Karazin HNU [in Ukrainian].
6. Ryabchenko, O.L. (2000) Kharkivs`kyj instytut narodnoyi osvity im. O.O. Potebni (1921–1930 rr.) [O.O. Potebnya Kharkiv Institute of Public Education (1921–1930)]. Kharkiv: KhSAME [in Ukrainian].
7. Bakirov, V.S. (Ed.). (2004). Kharkivs`kyj nacional`nyj universytet im. V.N. Karazina za 200 rokov Kharkivs`kyj universytet [V.N. Karazin Kharkiv National University for 200 years]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
8. Ivashchenko, V.Yu. (Sci. ed.). (2016). Kharkivs`kyj universytet (1917–1941 rr.) u spohadakh yoho vykladachiv ta vykho-vantsiv [Kharkiv University (1917–1941) in the memoirs of his teachers and editors]. Kharkiv: V.N. Karazin KhNU [in Ukrainian].

Глибицька Світлана Борисівна, головний бібліограф, Центральна наукова бібліотека, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: sv.zajc@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-6863-1832>.

Глибицкая Светлана Борисовна, главный библиограф, Центральная научная библиотека, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: sv.zajc@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-6863-1832>.

Hlybyska Svitlana, Chief Bibliographer, Central Scientific Library, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: sv.zajc@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-6863-1832>.

УДК 821.161.02.09 Коряк

М. П. Сподарець

м. Харків

Соціологічна концепція української літератури професора ХІНО В. Коряка

У статті розглядаються особливості концепції української літератури викладача і професора ХІНО та завідувача кафедри історії української літератури (1933–1936) Харківського університету В. Коряка (1889–1937). У його естетичних поглядах поєднувались марксизм, соціологічна критика та засади розбудови «пролетарської культури». Соціологічна концепція динаміки вітчизняного літературного процесу та оцінки творчості письменників відбивали марксистський підхід до аналізу художніх творів і суттєво вплинули на українське літературознавство 1920-х років та його подальші трансформації періоду «соціалістичного реалізму».

Ключові слова: Харківський університет, соціологізм, В. Коряк, пролеткульт, марксизм.

Сподарець М. П. Социологическая концепция украинской литературы профессора ХИНО В. Коряка. В статье рассматриваются особенности концепции украинской литературы преподавателя и профессора ХИНО, заведующего кафедры истории украинской литературы (1933–1936) Харьковского университета В. Коряка (1889–1937). Его эстетические воззрения совмещали в себе марксизм, социологическую критику и идеи построения «пролетарской культуры». Социологическая концепция динамики отечественного литературного процесса и интерпретации художественных произведений отражали марксистский подход к анализу писательского творчества и существенно повлияли на украинское литературоведение 1920-х годов, а также его дальнейшие трансформации в период «социалистического реализма».

Ключевые слова: Харьковский университет, социологизм, В. Коряк, пролеткульт, марксизм.

Spodarets Myhaylo. Sociological concept of Ukrainian literature by Professor KhINO V. Koryak.

The article discusses the features of the concept of Ukrainian literature teacher and professor of KhINO, the head of the department of the history of Ukrainian literature (1933–1936) of the Kharkov University V. Koryak (1889–1937). His aesthetic views combined Marxism, sociological criticism and the ideas of building “proletarian culture”. The sociological concept of the dynamics of the national literary process and the interpretation of works of art reflected the Marxist approach to the analysis of writing and significantly influenced the Ukrainian literary criticism of the 1920s, as well as its further transformations during the period of “socialist realism”. V. Koryak taught at KhINO since 1925, and having defended his thesis, he first became the so-called “red professor”, from 1927 - a visiting professor, while continuing to teach the course of history of Ukrainian literature. He was also the head of the Soviet literature room at the T. G. Shevchenko Institute of Literature, and from 1933 to 1936, after the restoration of Kharkov University, he headed the department of the history of Ukrainian literature. The basic terms of the sociological concept of V. Koryak were made public in the textbook of Ukrainian Literature (1928), which was used to teach this subject. This course was the first attempt to synthesize the problematic issues of “Marxist literary criticism” to create an original concept of the history of Ukrainian literature based on the sociological method. Negative and positive features of V. Koryak’s literary-critical concept were reflected to the greatest extent in his interpretation of T. G. Shevchenko’s works. A significant amount of his extraordinary ideas can also be traced in the interpretation of the works of other Ukrainian writers.

Keywords: Kharkov University, sociology, V. Koryak, proletkult, Marxism.

Харківський інститут народної освіти відіграв важливу роль у розвитку вітчизняного літературознавства 1920-х років. Знаковою постаттю, що посідала одне з чільних місць серед культурних діячів цього часу, був професор ХІНО й Інституту Т. Г. Шевченка Володимир Дмитрович Коряк «[справж. – Блумштейн Волько; 2 (14). І 1889, м. Слов’янськ, тепер Донец. обл. – 22. XII 1937, Харків]» [12, с. 10]. Однак його творчий доробок і досі лишається малодослідженим.

Причина браку докладного аналізу його наукових концепцій, на нашу думку, полягає в трансформації сприйняття дослідниками його постаті: спочатку як провідного комуністичного ідеолога, що чинив активний опір розвиткові української літературознавчої науки, а потім – як того, хто стояв біля витоків так званого «вulgарно-соціологічного» методу у вітчизняному літературознавстві.

Львівський літературознавець Я. Гординський наприкінці 1930-х років дав В. Коряку таку характеристику: «Найголоснішими пропагаторами марксистської критики на підсоветській Україні були: Володимир Коряк, І. Ю. Кулик, Андрій Хвиля та Самійло Щупак. Їх писання характеризує тон партійної агітки, часто крикливої, з типовими партійними аргументами, що приймаються за абсолютний авторитет без якої-небудь критичної думки» [1, с. 74].

Попри те, що 1956 року В. Коряка було посмертно реабілітовано, його ім’я продовжувало стійко асоціюватись із «вulgарно-соціологічним» методом: «Найбільш характерним зразком vulgарно-соціологічного підходу до вивчення історії української літератури була літературознавча діяльність В. Коряка, особливо його статті про Т. Шевченка» [3, с. 35].

У другому томі «Історії української літератури» 1988 року наявні очевидні розбіжності авторських поглядів щодо діяльності В. Коряка. Відтак в одній

частині він «не задовольняв вимог сучасності», а у двотомному «Нарисі історії української літератури» (1926–1929) «загалом панував дух вульгарного соціологізму» [2, с. 343]; «...критик В. Коряк у ранніх статтях твердив, що нова література – це «цілковите зірвання тягlosti з усім попереднім, знищення всіх традицій» [2, с. 25]. Але в іншій частині цієї праці увагу редколегії зосереджено на вищості В. Коряка над тими ж таки «буржуазними» (А. Ніковський, М. Грушевський, С. Єфремов) та «непевними» (М. Зеров, П. Филипович, Ю. Меженко,) літературними критиками: «Публіцистично наснажені виступи В. Коряка, І. Кулика, а згодом Б. Коваленка, І. Микитенка часто диктувалися не стільки чіткими літературно-критичними цілями, як потребою захисту самої ідеї пролетарської літератури, необхідністю впроваджувати марксизм у критику» [2, с. 355–356].

Сучасні науковці негативно, навіть, радше, саркастично оцінюють діяльність В. Коряка. Наприклад, М. Наєнко відзначає: «Коли виникала потреба означити в тому чи іншому творі своєрідність образної мови, різновид символу чи метафори, то В. Коряк користувався єдиним, раз і назавжди виробленим кліше: образність може бути селянська, буржуазна, пролетарська...» [9, с. 180]. А от щодо того, чи варте уваги й чи має потенціал наукове дослідження доробку критика, він вважає, що «наряд чи хтось колись візьметься "с ученим видом знатока" розмежовувати, де тут соціологізм, котрий є все-таки науковим означенням явища, а де повна втрата здорового глузду» [9, с. 180].

Літературно-критичну діяльність В. Коряка приблизно в такому ж іронічному ключі характеризує і М. Шкандрій: «Володимир Коряк, член української партії есерів з 1915 р., а згодом помітний боротьбист, був самоуком із незакінченою середньою освітою. Погоду в організації почали задавати його догматичні погляди, які сформувалися, коли він ще був активістом Пролеткульту, і його манера літературної критики, яка в кращому разі виказувала оригінальне розуміння соціології літератури, а в гіршому – зводила критику до вишукування ухилів» [11, с. 70].

Одним із небагатьох фахівців, який зробив спробу подати більшою мірою об'єктивну характеристику діяльності В. Коряка як викладача інституту Т. Шевченка на початку 1930-х років, був Г. Костюк. У своїх спогадах «Зустрічі і прощання» він писав про нього так: «Трагічна постать нашого культурно-державного лихоліття» [7, с. 404]. «Він любив романтичний пафос, бунтівничу браваду. <...> Він перший висміяв російський месіанізм, перший в пореволюційній літературі кинув гасло нашої орієнтації на Європу (журнал "Мистецтво", 1919). Йому належить знаменитий вислів "Хай

живе дух неспокою!"», що його перехопив із вдячністю Хвильовий і зробив своїм бойовим гаслом» [7, с. 405].

Таким чином, практичне завдання нашої статті – максимально об'єктивний аналіз літературно-критичних поглядів В. Коряка на матеріалі його «Нарису історії української літератури» та монографій, присвячених творчості Т. Шевченка і В. Стефаника. У такий спосіб ми намагатимемось акцентувати не лише на негативних рисах його соціологічної концепції української літератури.

Якщо апелювати до історичного контексту, то загальновідомо те, що 20-ті роки ХХ століття – період модернізації українського соціуму. Своєю чергою, ця примусова модернізація відбувалася за правління більшовицької партії, що, відповідно, зумовлювало категоричне спростування «буржуазної» культури загалом і попередньої духовної спадщини зокрема. Спроби розбудови пролетарської комуністичної культури, за визначенням С. Павличко, сформували новий своєрідний «дискурс Києва–Харкова», який «швидко став офіційним, поглинувши, асимілювавши або зліквідувавши інші дискурси» [10, с. 172].

Одне з цільних місць у «започаткуванні нового стилю критики й характеру теоретизування» [8, с. 169] посіла саме літературно-критична концепція В. Коряка. Професор Т. Матвеева, досліджуючи становлення і розвиток кафедри історії української літератури Харківського університету, встановила, що В. Коряк працював у ХІНО з 1925 року, а захистивши дисертацію, спочатку став так званим «червоним» професором, із 1927 року – позаштатним професором, паралельно викладаючи курс історії української літератури. Також він був завідувачем кабінету радянської літератури в Інституті літератури Тараса Шевченка, а з 1933 до 1936 року, за відновлення Харківського університету, – очільником кафедри історії української літератури [8, с. 142].

Засади соціологічної концепції В. Коряка було оприлюднено в підручнику «Українська література» (1928), за яким і велося викладання курсу історії української літератури. Увесь курс був поділений на три частини: перша – спроба синтезу проблемних питань «марксистського літературознавства». Ішлося, власне, про суто теоретичні питання щодо сенсу мистецтва, вираження форми через зміст, класової теорії стилю та поділу на роди й жанри, чинника «соціологічного еквіваленту». Зокрема, ця частина мала такі підрозділи періодизації історії літератури: «література фєвдальна», «передбуржуазна» (І. Котляревський – Т. Шевченко), «буржуазна» (П. Куліш – В. Винниченко) та «емігрантська» (Д. Донцов, Є. Маланюк та ін.). Окремий розділ першої частини присвячений окресленню змісту

постанов Комуністичної партії стосовно розвитку радянської літератури, а саме: питанням українізації та перебігу і наслідкам щойно завершеної «літературної дискусії» 1925–1928 років.

Наступна, друга частина, яку ми закономірно можемо назвати історико-літературною, містила в собі підрозділи про літературу «переджовтневу» та «радянську» (концепція двох поколінь і двох «фаланг»). Відповідно, до першої фаланги, окрім А. Заливчого, В. Еллана, В. Чумака та Г. Михайличенка (слід відзначити, що саме В. Коряку приписують висунення концепції «перших хоробрих», за яку його, власне, і розстріляли в 1937 році), він зарахував іще й В. Підмогильного, Д. Загула, М. Могілянського, М. Семенка, П. Тичину, Я. Савченка та інших письменників, що вони активізувались у літературному процесі 1917—1921-го років.

«Другу фалангу радянської літератури» В. Коряк розподілив на: «пролетарських письменників» (А. Любченко, В. Сосюра, М. Йогансен, М. Хвильовий, О. Копиленко, С. Божко, С. Пилипенко, Ю. Смолич та ін.), «революційно-селянських» (А. Головка, А. Панів, І. Сенченко, К. Гордієнко), «лівоінтелігентських» (В. Поліщук, Г. Шкурупій, О. Слісаренко, М. Бажан, Ю. Яновський), «попутників» (Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, С. Васильченко,) та «правих» (М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, Т. Осьмачка).

У роздумах і ставленні В. Коряка до української дожовтневої літератури можна прослідкувати низку оригінальних ідей і систематизувати їх, виділивши позитивні та негативні аспекти.

Наприклад, у давньоруській літературі він послідовно заперечував шовіністичні «єдино-недимські» концепції походження української культури із, так би мовити, «общерусской». На переконання В. Коряка, усе те, що було створене на території України, належить, очевидно, до української літератури, а не до російської: «Місце написання певного твору визначає приналежність його чи до української, чи до руської літератури» [6, с. 149].

Наслідуючи ідеї М. Драгоманова, В. Коряк проводив паралелі між розвитком провансальської літератури й становленням нової української літератури [6, с. 150–151]. На наш погляд, цікавою видається характеристика «Енеїди» І. Котляревського як зображення тодішнього стану колонізованої України: «Образ Енея-бурлаки такий фантастичний і водночас реальний, героїчний і комічний, раз показується то демократичним своїм боком, то якимсь цілком протилежним, загалом – миготливий, непевний, як непевні усі персонажі цієї поеми, що є перелицьована, спотворена

українська дійсність певної доби. На очах самого Котляревського і справді Україну перелицьовувано, спотворено „латинізовано“ („русифіковано“)» [6, с. 153]. Схожа інтерпретація тодішнього стану України екстраполюється й на персонажів інших творів: «Образ Енея поволі набирає властивих українських рис у п'єсах Котляревського. В „Наталії Полтавці“ такий мандрівник Петро, а в „Москалі-Чарівнику“ – Чупрун. Один – бурлака, другий – чумак. Еней – військова людина, а не домонтар, але в Чупруновій хаті порядкує москаль Фінтик. І всі типи Котляревського якісь ніби неприкаяні» [6, с. 153].

Твори Г. Квітки-Основ'яненка науковець розглядає як типово дворянські та сентиментальні. Це, ми вважаємо, є однозначно ближчим до істини, ніж пізніші не зовсім вдалі спроби «виліпити» з письменника «революційного демократа» і «реаліста»: «З Квітки є батько української новелі. Його новеля з ідеологічного боку є реакційна, бо з автора типовий зубр, прихильник кріпацтва, автор славнозвісних „листів до любезних земляків“ (цареславних і „кнутославних“ агіток). Його сатиричність і пародійність були щербаті, бо він картав різні хиби сучасности з погляду февдальної моралі» [6, с. 157].

«Психологічний символізм» – саме так характеризує В. Коряк особливості творчої і стильової манери Л. Українки [6, с. 183], але його аналіз чи не найбільше виявляє абсурдність соціологічного підходу до інтерпретації художніх текстів. Так, у драматичному етюді «В дому роботи, в країні неволі» діалог і бійка між двома рабами – єгиптянином та євреєм – пояснюється, як «конкуренція двох буржуазій» [6, с. 183]. «Лісова пісня» – як «драма-казка з своєрідним символізмом, стилізованим під польський етнографізм». «Символіка казки виявляє протилежність міщанської буденщини (образ Килини) і майбутнього гармонійного суспільства (образ Мавки з царства казки). Між цими двома світами вагається українська інтелігенція (Лукаш) – капіталізмом і соціалізмом» [6, с. 184].

Цікавим видається поєднання соціологічного і власне літературознавчого підходів під час дослідження постаті В. Стефаника. Характеризуючи його твори, В. Коряк стисло переказує власне розуміння змісту провідних новел і порівнює творчість письменника з доробком Мопасана, Верхарна, Виспянського, Пшибишевського та Г. Успенського. Дослідник також порушив питання щодо стильових особливостей українського письменника і зробив висновок, що він є близьким до імпресіонізму. Але водночас, відповідно до соціологічних настанов, В. Коряк зауважив: «Не можна заперечувати, що дещо від імпресіоністичної техніки в Стефаника є, але нема в нього найістотнішого чинника

європейського імпресіонізму: його безтурботности що до змісту, безідейности. Це головне. Недарма Стефанік порівняв себе з Бетховеном. Бетховен належить до культури передіндустріального господарства, до психологізму як стилю культури господарства кравово-грошового» [5, с. 65].

Найповнішою мірою негативні й позитивні риси літературно-критичної концепції В. Коряка знайшли відбиток у його інтерпретації творчості Т. Шевченка. Специфіка аналізу полягає у відсутності власне наукового підходу, публіцистичності викладу, схильному до тенденційності. В. Коряк одним із перших почав вибудовувати «соцреалістичний канон», який став панівним у 1930–1980-х роках, сприйняття Т. Шевченка як пророка і борця за соціалістичну революцію та побудову комуністичної держави: «Лінія розвитку революції: Спартак – Мюнцер – Бабеф – Маркс – Шевченко – Ленін... В цих іменах-символах клясових рухів ціла історія клясової боротьби. Тільки сучасність приймає цілком спадщину Шевченка, тільки для нас є він близький і рідний» [4, с. 101]. Зрозуміло, що наріжним каменем стало приписування поетові атеїстичних поглядів. Не менш важливою рисою радянського шевченкознавства, започаткованого В. Коряком, стала системна критика еміграційного складника української культури: «Мужицький поет Шевченко краще оцінив і релігію, і богів, і панські ідеалістичні утопії і спинився на ідеї комунізму, яко єдиній, що їй належить майбутність. Як-же-ж нікчемно виглядають всі оці "держави, тому реальному народові, що про його ви базикаєте по закордонних шинках на розпуттях велелюдних еміграції"» [4, с. 76].

Будучи ідеологом українського відгалуження пролеткульту, В. Коряк відверто пропагував безповоротну відмову від попередньої традиції і висував вимоги щодо формування «нової комуністичної культури». А отже, творчість Т. Шевченка, за його ідеєю, є абсолютно залежною від тієї користі, яку може принести він пролетарським поетам-творцям «нової культури». Відтак Т. Шевченко подавався не лише як мужик і «пророк соціальної революції», а ще й, «з'ясувалося», агітував за «вільне кохання» і свободу позашлюбних стосунків: «Вільне кохання і вільне материнство проповідував Шевченко. Тут була його ціла релігія "Земної Мадонни" – матері наймички, матері-покритки – як-раз те освятив поет у своїй творчості, що оганьбив панський лад, панський закон, панська мораль. Він активно боронить свою нову мораль: висміює чорничок, оспівує удову, що викохала перед очима цілого села від заїзжого запорожця сина, спорядила і випровадила на Січ» [4, с. 80].

Щодо позитивних аспектів шевченківської концепції В. Коряка зауважмо на тому, що з-поміж

них варто виділити сміливе заперечення поширюваної різними представниками шовіністичних кіл плітки про антисемітизм українського поета. «Ось зразок шевченківського антисемітизму: "Пішла в найми, за хліб черствий, Жидам носить воду, –/Бо хрищені не приймають,"/Стара, кажуть, стала, Не здужає...". Хто тут кращий: жиди, що прийняли на роботу, чи тії "хрищені", що викинули на голодну смерть?» [4, с. 81].

Важливо наголосити, що Т. Шевченко для В. Коряка – самодостатня постать в українській літературі зокрема і у світовій літературі загалом. Він ставить письменника набагато вище від «революційних демократів» і стверджує вторинність їхніх «впливів»: «Шевченко не асимілювався з цією культурою і в своїй революційності пішов далі радикалів, помічників та емігранта Герцена. Тут він, дійсно, випередив свою добу і зробився попередником тієї найбільшої в світі революції, яка принесла справжнє визволення мільйонам українського селянства» [6, с. 161].

Підсумовуючи все вищесказане, можемо зробити висновок: літературно-критичні праці В. Коряка відзначаються надмірною публіцистичністю і відсутністю фахового аналізу. Щодо наукової діяльності слід сказати про суттєвий відбиток ідеології пролеткульту. Літературно-критичні концепції В. Коряка сприяли формуванню соцреалістичного канону радянського літературознавства, сутність якого полягала в запереченні елітарності української літератури й увиразненні її простонародності, акцентуації на соціально-класовому походженні письменників, підкресленні бунтарських, атеїстичних і революційних мотивів, не беручи до уваги інших.

Водночас В. Коряк рішуче заперечує шовіністичні тези про антисемітизм Т. Шевченка, а сам поет постає самодостатнім, творчим інтелектуалом, цілковито вільним від «впливів» російських письменників і «революційних демократів»; людиною, яка, на думку науковця, багато в чому значно випередила багатьох митців і суспільних діячів. Чимало його неординарних думок можна прослідкувати в інтерпретації творів інших українських письменників.

Зрозуміло, наша розвідка не вичерпує всіх аспектів літературно-критичної та методологічної діяльності В. Коряка, залишаючи поле для подальшого дослідження. Наприклад, з'ясування ступеню оригінальності власне соціологічного підходу науковця до історії української літератури у зіставленні з працями таких російських представників соціологічного напрямку, як В. Переверзєв, В. Плетньов, І. Фріче, Л. Авербах, О. Воронський та ін., адже, на наше тверде переконання, це дасть змогу відкрити нові

перспективи наукового дослідження українського літературно-критичного дискурсу цього періоду.

Література

1. Гординський Я. Літературна критика підсоветської України. Львів-Київ: [Б. в.], 1939. 135 с.
2. Історія української літератури: у 2 т./редкол.: І. О. Дзеверін (голова), В. Г. Дончик, О. В. Мишанич та ін. Київ: Наук. думка, 1988. Т. 2.: Радянська література. 742 с.
3. Комишанченко М. П. Боротьба за Шевченка. Київ: Тов. «Знання» Української РСР, 1964. 48 с.
4. Коряк В. Боротьба за Шевченка. [Харків]: ДВУ, 1925. 115 с.
5. Коряк В. Селянський Бетховен: творчість В. Стефаніка: нарис. Харків: Вид-во «Український робітник», 1929. 72 с.
6. Коряк В. Українська література: конспект. [Харків]: ДВУ, 1929. 299 с.
7. Костюк Г. Зустрічі і прощання: спогади у двох книгах/передм. М. Жулинського. Київ: Смолоскип, 2008. Кн. 1. 720 с.
8. Матвеева Т. С. Філологічні студії в Харківському університеті : культурно-історичний, естетичний, соціокомунікативний аспекти//Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна): монографія/передм. В. С. Бакірова; за ред. Ю. М. Безхутрого. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. С. 93—165.
9. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2003. 360 с.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1999. 447 с.
11. Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років. Київ: Ніка-Центр, 2006. 384 с.
12. Українська літературна енциклопедія: в 5 т./редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) та ін. Київ: УРЕ ім. М. П. Бажана, 1995. Т. 3: К–Н, 496 с.

References

1. Hordynskiy Ya. Literaturna krytyka pidsovietskoi Ukrainy. Lviv-K. : [B. v.], 1939. 135 s.
2. Istoriia ukrainskoi literatury : u 2 t. / redkol. : I. O. Dzeverin (holova), V. H. Donchyk, O. V. Myshanych ta in. T. 2. : Radianska literatura. K. : Nauk. dumka, 1988. 742 s.
3. Komyschanchenko M. P. Borotba za Shevchenka. K. : Tov. «Znannia» Ukrainkoi RSR, 1964. 48 s.
4. Koriak V. Borotba za Shevchenka. [Kh.] : DVU, 1925. 115 s.
5. Koriak V. Selianskyi Betkhoven: tvorchist V. Stefanyka : narys. Kh. : V-vo «Ukrainskyi robitnyk», 1929. 72 s.
6. Koriak V. Ukrainska literatura : konspekt. [Kh.] : DVU, 1929. 299 s.
7. Kostiuk H. Zustrichi i proshchannia : spohady u dvokh knykhakh. Kn. 1. / peredm. M. Zhulynskoho. K. : Smoloskyp, 2008. 720 s.
8. Matvieieva T. S. Filolohichni studii v Kharkivskomu universyteti : kulturno-istorychni, estetychni, sotsiokomunikativnyi aspekty // Kharkivskiy universytet i ukrainska kultura (do 210-richchia vid chasu zasnovannia KhNU imeni V. N. Karazina) : monohrafiia / peredm. V. S. Bakirova ; za red. Yu. M. Bezkhutroho. Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina, 2015. S. 93—165.
9. Naienko M. K. Istoriia ukrainskoho literaturoznavstva : pidruchnyk. K. : VTs «Akademii», 2003. 360 s.
10. Pavlychko S. Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi : monohrafiia. 2-he vyd., pererob. i dop. K. : Lybid, 1999. 447 s.
11. Shkandrii M. Modernisty, marksysty i natsiia. Ukrainska literaturna dyskusiiia 1920-kh rokiv. K. : Nika-Tsentr, 2006. 384 s.
12. Ukrainska literaturna entsyklopediia : v 5 t. / redkol. : I. O. Dzeverin (vidp. red.) ta in. T. 3 (T. 1 — 1988, A—H ; T. 2 — 1990, D—K) : K—N. K. : «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 1995. 496 s. : il..

Сподарець Михайло Павлович, кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна ((майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: mspodarets@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0003-4626-0505>).

Сподарец Михаил Павлович, кандидат филологических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: mspodarets@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0003-4626-0505>.

Spodarets Myhaylo, PhD in Philology, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: mspodarets@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0003-4626-0505>.

УДК 821.161.2.09:911.375"18"

О. І. Петренко

м. Київ

Урбаністичні мотиви у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка

У статті проаналізовано систему міських образів і мотивів у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка. Усталилася думка, що урбанізм в українській літературі слугує синонімом модерності, на противагу рустикальності XIX ст. Проте місто й у минулі епохи було середовищем творення культури. Аналіз прози Г. Квітки-Основ'яненка із використанням урбаністичних студій засвідчує значний художній рівень осмислення міського життя як умоглядної конструкції та як соціальної практики. Дослідники його творчості, починаючи з XIX ст., найбільшою заслугою вважали іноваційне для української літератури звернення в його повістях та оповіданнях до сільської тематики, зображення персонажів з простолоду не в бурлескному реєстрі, як це практикувалося раніше, а послуговуючись засобами високого стилю. Однак у фокусі художньої думки Г. Квітки-Основ'яненка було не лише сільське життя, а й побутування мешканців міст та містечок, їхні суспільні практики та константи міського уявного.

У роботі розглядається також рецепція барокових способів зображення урбаністичного простору в прозовому доробку автора: міста як земного втілення Небесного Граду («Козир-дівка»); урбаністичної топографії пекла («От тобі й скарб»), травестування сталих зворотів в описі міста («Конотопська відьма»). До того ж уявлення Г. Квітки-Основ'яненка щодо міського життя знайшли втілення у творчості наступного покоління письменників-романтиків і реалістів – зокрема, йдеться про опозицію села як осердя традиції та міста як простору асиміляції. Досліджено й кілька сценаріїв самореалізації персонажів-селянок у місті – від успішного втілення задуму до морального падіння. Г. Квітка-Основ'яненко наводить різні точки зору, не висловлюючи однозначно позитивного чи негативного ставлення до урбаністичного простору.

Ключові слова: «міський текст», урбаністика, нова українська проза, Григорій Квітка-Основ'яненко.

Петренко О. И. Урбаністическіе мотивы в творчестве Григория Квитки-Основьяненко. В работе проанализирована система городских образов и мотивов в творчестве Григория Квитки-Основьяненко. Среди литературоведов существует мнение, что урбанизм в украинской литературе является синонимом модерности, в противовес рустикальности XIX века. Однако город и в прошлые эпохи был средой созидания культуры. Анализ прозы Г. Квитки-Основьяненко с использованием урбаністических студий свидетельствует о значительном художественном уровне осмысления городской жизни как умозрительной конструкции и как социальной практики. Исследователи его творчества, начиная с XIX в., наиболее существенной заслугой считали инновационное для украинской литературы обращение прозаика к сельской тематике, изображение персонажей из престоноародного сословия не средствами бурлеска, как это практиковалось ранее, а в высоком стиле. Однако в фокусе художественной мысли Г. Квитки-Основьяненко была не только сельская жизнь, но и повседневность обитателей городов, их общественные практики и константы городского воображаемого.

Заслуживающим внимания является переосмысление барочных способов изображения урбаністического пространства в прозаическом наследии автора: города как земного воплощения Небесного Града («Козир-дівка»); урбаністической топографии ада («От тобі й скарб»), травестирования устойчивых оборотов в описании города («Конотопська відьма»). К тому же представления Г. Квитки-Основьяненко по городской жизни значительно повлияли на творчество следующего поколения писателей-романтиков и реалістов – в частности, речь идет об опозиции села как воплощения традиции и города как пространства ассимиляции. Автор рассматривает несколько сценариев самореализации персонажей-крестьянок в городе – от успешного воплощения замысла до морального падения. Г. Квитка-Основьяненко приводит различные точки зрения, не выражая однозначно положительного или отрицательного отношения к урбаністическому пространству.

Ключевые слова: «городской текст», урбанизм, новая украинская проза, Григорий Квитка-Основьяненко.

Petrenko Olha. Urban motives in the work of Gregory Kvitka-Osnovyanyenko. The paper contains the analysis of the system of urban images and motifs in the writings by Hryhory Kvitka-Osnovyanyenko. It is commonly thought that the urbanism in the Ukrainian literature is synonymous with modernity, in contrast to the 19th century rusticism. However, the city in the previous epochs was already the surrounding for the development of the cultural industry. The analysis of the prose written by H. Kvitka-Osnovyanyenko using urban studies shows a significant artistic level of understanding urban life as a mental image and as a social practice. The researchers of H. Kvitka-Osnovyanyenko's prose since the nineteenth century considered as the most important contribution his innovative for the Ukrainian literature idea to introduce a rural topic and depict the characters – natives from the village – not in the Burlesque register, as it was practiced before, but using means of a high poetic style. However, H. Kvitka-Osnovyanyenko described not only rural life, but also the everyday life of inhabitants of cities and towns, their social practices and the constants of the urban imaginary.

It is worth speaking about the reception of the baroque images of urban space in the prose of H. Kvitka-Osnovyanyenko, especially the city as the embodiment of New Jerusalem («Kozyr-divka»); the urban topography of the hell («Ot tobi y skarb»), the travesty of constant monives in the description of the city («Konotopska widma»). In addition, the ideas of H. Kvitka-Osnovyanyenko concerning the urban life were embodied in the

writings of the next generation of romantic writers and realists – in particular, the opposition of the village as traditional space and the city as an assimilative one. The author examines several scenarios of self-realization of peasant characters in the city – from the successful realization of their plans to moral decline. H. Kvitka-Osnyanenko points to different points of view, avoiding a strictly positive or negative attitude towards urban space.

Key words: urban text, urbanism, new Ukrainian prose, Hryhory Kvitka-Osnyanenko.

З початком нової української літератури відбувається синтез піднесеного стилю та побутової тематики. Так, П. Куліш писав, що Г. Квітка-Основ'яненко «...зміг підняти мужика в світі і в дьогтяних чоботях на таку вишину, що хоч візьми та й посади коло престолу Божого» [цит. за 24:238–239]. У такий спосіб сільська образність, на залучення якої було накладено обмеження в умовах класицистичного розмежування стилів на високий, середній і низький, стала повноцінним об'єктом художнього зображення у XIX ст. Проте місто й надалі постає середовищем творення і споживання культури. Отже, актуальним видається проаналізувати систему міських мотивів та образів у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка, котрий переосмислює барокові уявлення про урбаністичний простір та закладає основи нового сприйняття міста, що набули поширення серед авторів-романтиків та реалістів.

Мета дослідження – з'ясувати особливості поетики зображення міста в повістях та оповіданнях Г. Квітки-Основ'яненка. Предметом вивчення є узагальнений образ урбаністичного простору та аксіологічна оцінка феномена міста. Особливе місце у творчості прозаїка посідають тексти, присвячені Харкову – вони становлять цілісний «харківський текст» і заслуговують на окрему студію.

Протягом минулого десятиліття спостерігаємо поновлення інтересу літературознавців до творчості Г. Квітки-Основ'яненка. Зокрема, дослідники приділяють увагу біографічним аспектам [16; 2], етнографічному складнику та особливостям відображення національного характеру у прозі письменника [10; 18], морально-етичним та естетичним конотаціям [6; 4], образу автора та концепції читача [9]. Спроба застосувати урбаністичні студії до публіцистичної творчості Г. Квітки-Основ'яненка здійснена у праці О. Мусієздова про становлення харківської ідентичності [11].

У бароковій українській літературі зображенню міста притаманна певна формульність: автори послуговуються сталими зворотами на кшталт «богохранимий Київ», «богоспасасмий Чернігів». Так, Йов Борецький закликає вірних у митрополичому посланні «до богоспасасмого м'єста Києва, второго руского Иерусалима... приходити» [5:263], а Іоан Максимович пише про Лазаря Барановича, що «Архієпископ Чернігівський запустівшим школам Києво-Могілеанським подвизався воздвигнути ученя і в Богоспасасемом

граді Чернігові» [12:26–27]. Та з часом ці мовні кліше стають радше гумористичним елементом, а не свідченням богообраності. Так, у повісті «Конотопська відьма» Г. Квітка-Основ'яненко вживає постійні епітети як засіб комічного: «*хвабра Конотопська сотня*», «*у славному сотенному містечкові Конотопі*» [8:151]. Автор вдається до стилізації елементів барокового панегірика, вкладаючи в уста писаря Пістряка звернення: «*велеліпний пан сотник преххавброї Конотопської сотні*» [8:150].

У мові XIX ст. слова «город» і «місто» мають відмінне значення. Згідно зі «Словником мови творів Г. Квітки-Основ'яненка», у лексиконі письменника, як і в тогочасному слововжитку загалом, лексемі «город» відповідає сучасне «місто», а вислів «на місто» означає «на базар» [14:131]. В оповіданні «От тобі й скарб» обидва слова вжито поруч для точнішої локалізації: «*Ся ж писанка Тимосі, а усі прочі понесе вона з сестрами завтра, у великодню суботу, на місто, у город, та, попродавши, накуплять... усього, чого їм треба*» [12:201]. Загалом, «город» (і «місто» відповідно) постає місцем, куди вирушають насамперед, аби купити те, чого не можна приготувати чи виробити самостійно: так, на запитання судді, звідкіля взялися такі смачні бублики, Ївга відповідає: «*Та кушайте на здоров'я, ваше благородіє! Де купила? Звісно, на місті*» [7:248]. «Город» є й джерелом поповнення запасів алкоголю: «*турнули у город і за ренським, і за хранцюзькою водкою*» [7:236].

Місто у творах Г. Квітки-Основ'яненка асоціюється з освіченістю та книжною культурою. Часом поведінка містянина набуває форми надмірного мудрування, що призводить до пихи, як-то в характеристиці Забр'юхи: «*От пан Уласович стоїть, собі, узявшись у боки, як той хверт, що у кийвській граматці*» [8:157]. Урбаністичний простір робить із людини такого собі артиста розмовного жанру, життя в місті потребує опанування навичок комунікації, тож ораторські здібності стають прикметою міської людини. В оповіданні «Пархімові снідання» про Настуню, що мешкала певний час у місті й перейняла засади ведення диспуту, сказано: «*Тільки зачепи її, так разом як заляцить, затріцить, загомонтить, перекоренить і батька, і матір, і увесь рід, і таких прикладок поприклада, що й не додумасиця, відкіля вона усього набралася? ...Вже пак не дурно стільки прожила у городі!*» [13:390]. Позивання опонента до суду, публічне обстоювання своїх прав у рамках

закону постає чільною ознакою міського способу життя: *«Конотоп не мале село; без сварки і лайки і без позивання не обійдеться»* [8:160].

Ще один усталений мотив – звернення до міської адміністрації як вищого авторитета, здатного справедливо залагодити непорозуміння. Місто видається сільським мешканцям верховною владою, перед якою легше відстояти свої права. Так, героїня твору «Козир-дівка» Ївга покладає на губернський город надію щодо виправдання коханого: *«Ну, тут коли не пропаду, то добра буду... – Бо у городі не як у селі, що тільки і є мужики; ні, там усе пан наголо. Не бійтеся, вона придума, як і до них доступити і об своєму Левкові старатись»* [7:250].

Г. Квітка-Основ'яненко певний час працював совісним суддею і стикався з фактами бюрократії та здириництва чиновників, тому ці враження стали матеріалом для деяких його творів. Письменник постулює думку про те, що заможні люди мають більше прав незалежно від місця проживання: *«Бо й по селам така правда, яке по городам та меж панамі: коли хто багатий, то хоч що хоч роби, хоч догори ногами середу дня по вулиці піди, – ніхто його не посміє зопинити, та ще, глядячи на нього, і собі робитимуть»* [7:226]. У повісті «Козир-дівка» утверджується думка, що селянам і містянам, попри різні обставини життя, властиві подібні моделі поведінки. Ївга відмовляється взяти в губернатора гроші, бо односельці подумують про неї зле – адже за такий нетривалий час перебування в місті їх можна було заробити лише в нечестивий спосіб. На це губернатор відповідає: *«Правда твоя, ти умно розсудила: люди вездє одинакові, і по городам, і по селам, і меж вами, і меж нами»* [7:266].

У творчості Г. Квітки-Основ'яненка втілено амбівалентну оцінку взаємодії міщанського світогляду із селянським. У повісті «Сердешна Оксана» панич ладен заввиграшки занастити селянку: *«Ти не знала панів, чи, ще лучче — паничів! Не диво їм одурити селянку, що зроду їх не бачила, не чула, як вони бреиуть, як записягаються, як опісля гублять тих, що їм піддається»* [16:284]. Натомість у повісті «Козир-дівка» хазяйка, у якій знайшла прихисток Ївга, порівнює панів і селян не на користь останніх: *«Чим більший пан, тим він буде простіший і ласкавіший. Не так, як у мужиків: коли став отаманом, так він вже на тебе і не дивиться... А пани не так; говори йому усе сміливо, не боячись, та говори правду»* [7:250–251]. Ці дві повісті ілюструють дві моделі жіночої долі: ідучи із села в широкий світ, дівчина може як досягнути успіху, так і занастити себе. Проте подальша українська література XIX ст. розвивала саме другу модель, зображуючи місто як простір облуди та безчестя.

Уже в повісті «Маруся» автор протиставляє порядність сільських дівчат і аморальність міських.

Донька Наума й Насті Дротів *«як вирядиться у баєву червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічогосінько не видно було, що незвичайно... вже ж пак не так, як городянські дівчата, що у панів понавчались: цур їм! Зогрішиши тільки, дивлячись на таких!»* [Маруся]. Селянська культура осмислюється як головне джерело етики та естетики; тим часом місто зображено втіленням морального занепаду.

У бароковій культурі урбаністичний простір змальовується як земне втілення Небесного Єрусалиму; град, поруч із садом – це ключова модель у топографії раю. Рудименти уявлення про земне місто як «філію» небесного подеколи наявні в персонажів-носіїв традиційної свідомості. Ївга в повісті «Козир-дівка» не надто розрізняє, чи перед нею церква, чи урядова установа – велична, гарно оздоблена споруда, куди йдуть святково вбрані люди: *«...я й пішла до самої великої та де хорошої церкви. Що ж? Мене салдати і не пустили. Уже я і гривню давала, – не пустили та і не пустили. Я таки не пішла від церкви, усе дожидалася, щоб ближче на великих панів подивитись»* [7:251]. В Ївжиному описі міста простежуються риси есхатологізму. Подібно до Граду Небесного, що має дванадцять брам (Об. 21: 12), побачене дівчиною місто має такий вигляд: *«Усе двері, усе двері, усе двері! Туди поверни – там двері, східці та в'ять двері; сюди піди – східці та двері, східці та двері; більш нічого і нема!»* [7:252].

На думку сільської людини, для походу в місто, як і до храму, необхідно мати ошатний вигляд: *«...у неділеньку святу Ївга, уставши, убралася гарненько, пішла города розглядати»* [7:251]. Неоднакові уявлення про належний вигляд містянина мають герої оповідання Г. Квітки-Основ'яненка «Перекотиполе». Денис Лискотун пояснює Трохиму, що його відвідувачі – колишні колеги по службі в місті, але той подумки спростовує: *«А де їм у болоті служити де, що були усі такі обшарпані, обірвані, що гидко було на них і дивитись!»* [14:374].

У XIX ст. образ міста поволі втрачає трансцендентний вимір. В оповіданні Г. Квітки-Основ'яненка «От тобі й скарб» герой сприймає сюрреальний світ потойбіччя як подібний до міського: під шатром Хома побачив, що *«за довгими столами, скатертями понакриваними, сидять чорти з чортихами, попарувавшись. Та що ж то за порозряджувані! У яких то каптанах! У яких ребронтах! Тільки вже ні під квітками, ні під пір'ями, і ні під яким брилем, і ні під якими кучерями не можна було поховати рогів: так і стирчать. Таки усі були, як настояще городське панство»* [12:213]. У цьому своєрідному світі навспак селянинові здається чудернацьким усе, включно з одягом, і єдиною можливістю для осмислення незвичного через звичне слугує

химерна, за його переконанням, міська культура: «...двоє маненьких чортятчок: хоч на них було і платтячко дівоче, та тільки наскрізь і світиться: і руки голі, і шії голі, точнісінько, як на панях, що у **городі берлинами роз'їжджають**» [12:212].

Більшість життя Г. Квітки-Основ'яненка минула в Харкові та в родовому маєтку Основа, цим місцям присвячено зворушливі спогади, історіографічні нариси, тут відбувається дія деяких прозових та драматичних творів. Натомість Київ у доробку Г. Квітки-Основ'яненка оцінено неоднозначно. З одного боку, це богоугодне місто, куди, дізнавшись про смерть Марусі, йде Василь задля порятунку душі і стає ченцем Печерського монастиря [10]. З другого боку, Явдоху Зубиху в «Конотопській відьмі» названо «тресугубо-анатемськи проклятою відьмою кийвською» [8:161].

Промовистою видається характеристика міста як простору неробства на протигагу селу, де випадає багато працювати. Героїня «Козир-дівки» стала свідком процесії, коли рекрут («найомцик») бешкетує, прощаючись із вільним життям. Дівчина робить висновок, що в місті людям дозволено безкарно демонструвати асоціальну поведінку: «От Ївга дивиться на таку кумедію і усе ближче просувається, щоб краще надивитися, бо у селі такої мудрації не побачиш: на те і город, щоб дурням де було вередовати». Урбаністичному простору притаманний надмір – людей, оздоблення, розваг, церков; усього більше, ніж треба за раціональними селянськими уявленнями: «Дивлюсь, – каже собі, – дивлюсь і кінця не видно! А церков же то, церков!... А хором же то, хором!...» [7:250]. Кількість культових споруд стає маркером диференціації міста й села в оповіданні «Малоросійська биль»: «Недалечко від якогось-то города, чималенького, що в нім було аж три церкви, одна кам'яна, а дві дерев'яних, було село, а у тім селі жив собі чоловік Демко» [9:395].

Життю індивіду в невеликій (зокрема сільській) громаді притаманна необхідність зважати на те, що скажуть люди. У селі, зображеному Г. Квіткою-Основ'яненком, заведено зіставляти власний спосіб життя, добробут з усталеним у цьому соціумі. В оповіданні «Мертвецький великдень» Пріська закидає Нечипорові: «Я утопила свою голову за тебе, приуродженного п'яницю, та по тобі і я стала послідніша усіх на селі». Коли ошукана «копитаном» Оксана повертається до рідного села, її зустрічають зі зневагою та осудом: «Остидила усе село!» [16:310]. Мешканці міських околиць, що не остаточно порвали із селянською аксіологією, також схильні озиратися на думку свого оточення. Так, у «Сватанні на Гончарівці» Олексій застерігає Уляну про зіпсовану репутацію: «Я ж кажу: коли се правда, що ти ідеши за Стецька, що у посміх на увесь город за навіженного, за дурня...» [15:420].

Проте з часом рахуватися з думкою кожного в місті стає просто неможливо, тож урбаністичний простір осмислюється героями Г. Квітки-Основ'яненка як відчужений, байдужий до людини. Так, Ївга нарікає на психологічний дискомфорт перебування в місті: «Як у лісі ходжу; аж сумно було! Народу на базарі – не протовпишся, а нема ж тобі нікогісінько знакомого! Ніхто тобі не кланяється, ніхто ні об чім не пита... Блукаю, як та сирота!» [7:252].

Витоки такого сприйняття феномена міста можна простежити у Г. Сковороди. Зокрема, в «Пісні 12-й» із «Саду божественних пісень» урбаністичний простір конотований негативно: «Города славны, высоки на море печалей пхнут. / Ворота красны, широки в неволю горьку вдут» [13:62]. Тут Сковорода апелює до євангельської згадки про міські ворота: «Входьте тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога, що веде до погібелі, і нею багато-хто ходять» (Мт. 7:13).

Подоланню відчуженості індивідів слугує соціальна практика спільних зборів у певному громадському просторі. У «Конотопській відьмі» – це ставок, що під час виявлення відьми зібрав довкола себе всіх містян: «І ні на одній вулиці не зостринеш ні одного чоловіка, неначе – нехай бог милує! – усі люди у усім містечкові повмирили, або – і то не краще смерті – кримські татари похапали? ...Аж ген-ген усі зібралися круг ставка та й дивляться» [8:152]. Різні форми суспільних зібрань стають насамперед видовищем і виконують радше розважальну функцію. Так, у повісті «Козир-дівка» громада спершу спільно стежить за судовим процесом над Левком, а згодом, «тільки довели Левка до правління, рушила на ведмедів дивитись, що цигани навели» [7:232].

Важливою характеристикою урбаністичного простору є його національний вимір. Г. Квітка-Основ'яненко зображує молодь, що, потрапляючи до міста, цурається своїх звичаїв, переймає риси російської культури. Харко в «Малоросійській билі», побувши на навчанні в місті, повернувся до батькової хати зі зміненою мовною картиною світу: «слова варнякає не наші, а на московські закида, та тільки не до ладу» [9:397].

У нарисі «Українці» йдеться про мешканців слобідських губерній. Автор зазначає, що колишні вихідці із села, носії традиційної української культури, потрапляючи жити до міста, відчутно асимілювалися: «Сего сословия жители, оставив прежнюю одежду, оставляют и обычаи свои» [8:87]. Зокрема, Г. Квітка-Основ'яненко зауважує, що відходять у минуле весільні звичаї: молоді не обходять гостей із традиційними співами та примовками «кланявся батько і мати, і я кланяюсь, і просимо на завтра на хліб, на сіль, на весілля», а роздають «печатные билеты» - запрошення «на

обеденный стол, бал и ужин, во столько-то часов». Натомість у повісті «Конотопська відьма» Г. Квітка-Основ'яненко вказує на дотримання містянами весільних традицій у козацькі часи: «Яка не була Солоха, а прийшлося тій, що замість матері, по закону хомут надівати, як водиться часом по весіллям у городі...» [8:193].

У часи Г. Квітки-Основ'яненка місто втрачало українські звичаї і строї: колишні сільські дівчата, оселившись у Харкові чи іншому губернському місті, «не носят лент и кос, но повязывают, помодному, шелковым платком» [8:87]. Проте найвиразнішим свідченням поразки в боротьбі за українське місто стала мовна ситуація. Г. Квітка-Основ'яненко згадує «молодих парубків», котрі, «чтобы показать себя "удальми", стараются говорить русским наречием», до того ж «нельзя же услышать национальных песен», а молодь «соромиться» дотримуватися ритуальних та побутових звичаїв власної культури і з часом асимілюється.

Отже, в українській літературі початку XIX ст. відображається драматична колізія трансформації «міської» культури на «сільську». Г. Квітка-Основ'яненко варіює різні моделі поведінки героя в місті. Часом наратором постає людина, що вперше в житті відвідує «губернський город», – це дає змогу побачити місто «очуднено». Прикметним є

осмислення потойбіччя в категоріях міста («От тобі й скарб»): носію селянської свідомості однаково дивним видається прозорий одяг міських панночок і чортиць з того світу.

Г. Квітка-Основ'яненко розглядає два можливих сценарії розвитку подій: а) позитивний – дівчина їде до міста заради коханого, долає всі труднощі задля його порятунку, вони одружуються і повертаються жити до села (Івга в «Козир-дівці»); б) негативний – дівчина потрапляє до міста заради коханого, виявляється ошуканою і, занапастивши свою долю, повертається в село («Сердешна Оксана»).

Генеza погляду Г. Квітки-Основ'яненка на місто як відчужений, аморальний простір сягає сквородинівських образів земного міста, якого варто уникати задля спасіння душі. Хоча автор не висловлює однозначно позитивного чи негативного ставлення до феномена міста, у подальшому літературному процесі XIX ст. простежуємо аксіологічну оцінку міста як простору зваби. Відтак з'являється низка творів, у яких «городом» лякали сільських дівчат, застерігаючи не ходити туди, аби вберегти свою честь. До того ж Г. Квітка-Основ'яненко фіксує русифікаторські тенденції, що з часом призвели до капітуляції української культури XIX ст. у боротьбі за українське місто.

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / пер. І. Огієнко. – Торонто, 1962. – 1523 с.
2. Борзенко О. Становлення нової української літератури в аспекті національної ментальності та біографізму (І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко) : автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01. – Л., 2007. – 33 с.
3. Вебер М. Понятие и категории города // Город [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3597/3598>.
4. Вільна Я. Ідейно-естетичний феномен творчості Г. Квітки-Основ'яненка: герменевтичний аспект : автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 / Вільна Ярослава Володимирівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 39 с.
5. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт исторического исследования. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1883. – Т. 1. – 1170 с.
6. Ісиченко Ігор, архієпископ. Аксіологічний вимір художнього світу Григорія Квітки-Основ'яненка (повість «Добре роби, добре й буде») // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. – 2013. – Т. 150. – С. 14–17.
7. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. – К.: Наукова думка, 1982. – 542 с.
8. Квітка-Основ'яненко Г. Українці // Зібрання творів у 7-ми т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 7. – С. 84–89.
9. Кириченко Ю. Автор, оповідач, читач у структурі художньої прози Г. Квітки-Основ'яненка : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Кириченко Юлія Сергіївна ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Х.: [б. в.], 2012. – 19 с.
10. Кисса В. Фольклорні мотиви у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка : дипломна робота спеціаліста / В. І. Кисса; ОНУ ім. І.І. Мечникова. – О., 2016. – 63 с.
11. Мусієздов О. Харківська ідентичність: уявлення про місто та його історію як чинники ідентифікації // есе-urban. Серія он-лайн публікацій Центру міської історії Центрально-Східної Європи. – Серія 5. – Л.: 2009 [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/8939/2/Musiyezdov_ukr_5.pdf.
12. Радишевський Р. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко / Р. Радишевський, В. Свєрбігуз. – К.: Продавіта, 2006. – 552 с.
13. Скворода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. – 2-ге вид., стер. – Х.: Видавець Савчук О. О., 2016. – 1400 с.
14. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: у 3 т. / М. Жовтобрюх та ін. – Т. 2. – Х.: Харківський держ. ун-т ім. О. М. Горького, 1979. – 680 с.
15. Ушкалов Л. «Він написав "Марусю"» // Квітка-Основ'яненко Г. Українські повісті / Упоряд., передм., прим. Л. Ушкалова. – Х.: Ранок, 2003. – С. 3–22.

16. Ушкалов Л. Григорій Квітка-Оснoв'яненко. – Х. : Фоліо, 2012. – 119, [1] с.
17. Щербак С. Твори Г. Ф. Квітка-Оснoв'яненко як джерело дослідження інтелектуального дозвілля дворянства Харківщини // Сучасна українська нація : мова, історія, культура : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю з нагоди 15-річчя каф. українознавства, м. Львів, 16 берез. 2016 р. / МОЗ України ; Львів. нац. мед. ун-т імені Данила Галицького ; наук. ред. проф. Чоп'як В. В., проф. Магльований А. В. – Л.: ЛНМУ, 2016. – С. 251–252.
18. Ятищук О. Побут та звичаї українського народу в творчості Г. Ф. Квітка-Оснoв'яненко : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Ятищук Оксана Василівна ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Інститут народознавства. – Л., 2009. – 18 с.

References

1. Bibliya abo Knyhy Svyatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu (1962). Transl. by I. Ohiyenko. Toronto. 1523 p. (in Ukrainian).
2. Borzenko, O. (2007) Stanovlennia novoi ukrainskoi literatury v aspekti natsionalnoi mentalnosti ta biohrafizmu (I. Kotliarevskiy, P. Hulak-Artemovskiy, H. Kvitka-Osnovyanyenko) (Extended abstract). Lviv: Lvivskyy natsionalnyy universytet im. I. Franka. 33 p. (in Ukrainian).
3. Veber, M. Poniatie i kategorii goroda. Gorod. Retrieved from: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3597/3598>. (in Russian).
4. Vilna, Ya. (2006). Ideino-estetychniy fenomen tvorchoosti H.Kvitky-Osnovyanyenka: hermenevtychniy aspekt (Extended abstract). Kyiv: Kyivskiy natsionalny un-t im. Tarasa Shevchenka. 39 p. (in Ukrainian).
5. Golubev, S. (1883). Kievskii mitropolit Petr Mohyla i ego spodvizhniki. Opyt istoricheskogo issledovaniya. Kyiv: Typ. S. V. Kulzhenko. vol. 1. 1170 p. (in Russian).
6. Isichenko, Ihor, arkh. (2013). Aksiolohichni vymir khudozhnoho svitu Hryhoriia Kvitky-Osnovyanyenka (povist «Dobre roby, dobre y bude»). Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky. vol. 150. P. 14–17. (in Ukrainian).
7. Kvitka-Osnovyanyenko, H. (1982). Povisti ta opovidannya. Dramatychni tvory. Kyiv: Naukova dumka. 542 p. (in Ukrainian).
8. Kvitka-Osnovyanyenko, H. (1981). Ukraintsy. Zibrannia tvoriv u 7-my tomakh. Kyiv: Naukova dumka. vol. 7. P. 84–89. (in Russian).
9. Kyrychenko, Yu. (2012). Avtor, opovidach, chytach u strukturi khudozhnoi prozy H. Kvitky-Osnovyanyenka (Extended abstract). Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t imeni V. N. Karazina. 19 p. (in Ukrainian).
10. Kyssa, V. (2016). Folklorni motyvy u tvorchoosti Hryhoriia Kvitky-Osnovyanyenka (Extended abstract). Odesa: ONU im. I.I. Mechnykova. 63 p. (in Ukrainian).
11. Musiezdov, O. (2009). Kharkivska identychnist: uivlennia pro misto ta yoho istoriiu yak chynnyky identyfikatsii. ece-urban. Seriiia on-lain publikatsii Tsentru miskoi istorii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy. vol 5. Lviv. Retrieved from: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/8939/2/Musiezdov_ukr_5.pdf. (in Ukrainian).
12. Radyshevskiy, R., Sverbyhuz V. (2006). Ivan Mazepa v sarmatsko-roksolanskomu vymiri vysokoho baroko. Kyiv: Prosvita. 552 p. (in Ukrainian).
13. Skovoroda H. (2016). Povna akademichna zbirka tvoriv. ed. by. L. Ushkalova. Kharkiv: Vydavets Savchuk O. 1400 p. (in Ukrainian).
14. Slovyk movy tvoriv H. Kvitky-Osnovyanyenka: u 3 t. (1979). M. Zhovtobriukh et al. vol. 2. Kharkiv: Kharkivskiy derzh. un-t im. O. M. Gorkogo. 680 p. (in Ukrainian).
15. Ushkalov L. (2003). «Vin napysav “Marusyu”» in: Kvitka-Osnovyanyenko H. Ukrayinski povisti. Kharkiv: Ranok. P. 3–22. (in Ukrainian).
16. Ushkalov, L. (2012). Hryhoriia Kvitka-Osnovyanyenko. Kharkiv: Folio. 119 [1] p. (in Ukrainian).
17. Shcherbak, S. (2016). Tvory H. F. Kvitky-Osnovyanyenka yak dzherelo doslidzhennya intelektualnoho dozvillya dvoryanstva Kharkivshchyny. Suchasna ukrayinska natsiya : mova, istoriya, kultura : materialy nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastyu z nahody 15-richchya kaf. ukrayinoznnavstva, m. Lviv, 16 berez. 2016 r. Lviv: LNMU. P. 251–252. (in Ukrainian).
18. Iatyshchuk, O. (2009). Pobut ta zvychai ukrayinskoho narodu v tvorchoosti H. F. Kvitky-Osnovyanyenka (Extended abstract). Lviv: Instytut ukrayinoznnavstva im. I. Krypiakevycha, Instytut narodoznavstva. 18 p. (in Ukrainian).

Петренко Ольга Іванівна, аспірант, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (вул. Сковороди, 2, Київ 04070, Україна); e-mail: ol_petrenko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-3262-7866>.

Петренко Ольга Ивановна, аспирант, Национальный университет «Киево-Могилянская академия» (ул. Сковороды, 2, Киев, 04070, Украина); e-mail: ol_petrenko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-3262-7866>.

Petrenko Olha, Ph.D student, National University “Kyiv-Mohyla Academy” (Skovorody str., 2, Kyiv, 04070, Ukraine); e-mail: ol_petrenko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-3262-7866>.

УДК 821.161.2'06-94Гончар.09

Т. П. Гажа

м. Харків

«Щоденники» Олеся Гончара 1984–1995 років: в діалозі з вічністю

У статті увага зосереджена на щоденникових записах Олеся Гончара, написаних в останнє десятиріччя життя письменника (1984 – 1995 роки). Висвітлено філософські роздуми автора про світ, Україну, її минуле, майбутнє, українську мову й духовність. У статті йдеться про екзистенційне світовідчуття письменника з урахуванням досвіду людини, активного культурного і громадського діяча, його сприйняття природи, розуміння сенсу буття, діалог з читачем.

Ключові слова: О. Гончар, щоденник, записи, Україна, мова, духовність, слово.

Гажа Т. П. «Дневники» Олеся Гончара 1984–1995 годов: в диалоге с вечностью.

В статье внимание сосредоточено на дневниковых записях Олеся Гончара, написанных в последнее десятилетие жизни писателя (1984 – 1995 годы). Освещены философские размышления автора о мире, Украине, ее прошлое, будущее, украинский язык и духовность. В статье говорится об экзистенциальном мироощущении писателя с учетом опыта человека, активного культурного и общественного деятеля, его восприятия природы, понимании смысла бытия, диалоге с читателем.

Ключевые слова: О. Гончар, дневник, записи, Украина, язык, духовность, слово.

Hazha Tetiana. "Diaries" by Oles Gonchar of 1984 - 1995: in dialogue with eternity. The article focuses on the diary entries of Oles Honchar, one of the prominent writers of the second half of the twentieth century, an active cultural and public figure. Records written in the last decade of the writer's life (1984 - 1995).

The article covers philosophical reflections on the world, Ukraine, its past, future, Ukrainian language and spirituality. The views of the author are confirmed by a number of quotations. The philosophical content of O. Honchar's reflections correlates with the existential outlook (the death of loved ones causes him a set of emotions, thoughts, feelings). In many diary entries, loneliness is felt.

In the system of vital values of O. Gonchar, the writer and man - faith in Ukraine, love for Ukraine.

The world of Oles Gonchar in diaries is filled with landscape paintings that reveal his understanding of the homeland, the meaning of life.

The article notes that the powerful words of O. Honchar testify to the experience of a person, who analyzes the events of past years, commented; the author of the diary is in dialogue with the descendants, gives answers to questions.

Attitude to nature O. Gonchar is considered as the most important factor in shaping the views on the world, spirituality and internal wealth of man. From the entries of O. Gonchar's diary, the author appears not to be an indifferent observer. His reflections on reading, seeing, meeting with extraordinary personalities, forced to reflect on life, sometimes, eternity. Entries in the diary of Oles Gonchar are the attitude and thinking of a Ukrainian who always remains. "... how much tragedy in my life, how little I had to experience light days! Is that childhood with its magnanimity and kindness of people of such rare as Grandma?.

Key words: O. Gonchar, diary, records, Ukraine, language, spirituality, word, existential attitude.

Після смерті Олеся Гончара сторінки зі щоденників почали друкуватися в періодичних виданнях «Літературна Україна», «Слово і час».

У 2002 – 2004 роках текст у трьох томах було надруковано у видавництві «Веселка» (упорядкування дружини В. Гончар). Зі змінами та доповненнями у 2008 році «Нові сторінки» зі щоденника, які віднайшлися в родинних архівах, з'явилися на шпальтах «Літературної України» (публікація підготовлена дочкою письменника Людмилою Гончар).

Автентичність подання документальних матеріалів має свої переваги: переконує читача у вірогідності повідомлень, занурює у плин відтворюваного часу. Подій у щоденнику багато: автор залишає в ньому записи про найрізноманітніші факти, орієнтуючись на тодішнє своє усвідомлення їхньої цінності.

На сторінках щоденника Олеся Гончара розкидано багато роздумів про Україну і світ, її минуле й майбутнє, українську мову й духовність. Його хвилює доля рідної мови, він серцем і душею відчував «тривожність ситуації».

Запис від 23.08.1987 р.

«Так тяжко на душі! Нема дня, щоб не відчував у собі цей тягар... Усе довкола цього: якою буде доля нашої мови – доля народу? Невже падає остання надія? Невже мій лист, той крик зболеної душі, так і лишиться криком серед стін глухоти?» [1, с. 159] (лист, адресований М. Горбачову. – Т. Г.).

О. Гончар завжди залишався справжнім захисником української мови. Проникливо звучало його слово з доповідей, виголошених на радіо, міжнародних симпозіумах, інтерв'ю, про що свідчать його багаточисельні записи у щоденнику.

Запис від 23.06.1987 р.

«Прошу допомогти в захисті української мови від чиновницької сваволі. Пояснюю, що мова наша сьогодні потребує конституційного, державного захисту. Не можна допустити, щоб загинула мова, бо то б загинув народ: на цілий народ поменшало б людство і його культура! А якщо не стало б його – навіщо ми?» [1, с. 154].

Мова і духовність для Олеся Гончара – поняття споріднені, неодноразово він застерігає від змертвіння душ.

Запис від 30.03.1994 р.

«Та ще складніше буде – відродити й розбудувати українську духовність. Це праця для багатьох поколінь. Чи стане снаги?» [1, с. 519].

Усвідомлення автором себе як одного з елементів загальнолюдського, причетність до нескінченного потоку буття наближають до вічності й безкінечності, розширюють часопростір приватного життя, індивідуальної людської долі, розсуваючи межі реальності й існування в часі. У записі 23.03.1995 р. читаємо: «Будівничий Всесвіту все розрахував на життя. Нахил орбіти Землі, швидкість обертання, температура Сонця – все розраховано ідеально, для найвищої гармонії життя. Тож бережімо, люди, цю Божу Гармонію!

Закон універсальної пульсації – я знову про це. Якщо було на моєму віку відкриття, то оце воно. Все пульсує – від галактик до серця людини – в цьому основа буття. У всеосяжному ритмі перебуває весь видимий і невидимий світ. Передвічний, кимось заданий Рух, відпливи і припливи, рух планет і найдалших зірок – все підпадає єдиному закону. Пульсація – це життя. Це Бог!» [1, с. 563].

Автора щоденника хвилює невидимий, але відчуваний зв'язок між окремою особистістю і Всесвітом, людиною та універсумом.

Запис від 22.04.1995 р.

«Я наснажуюсь красою неба, красою життя» [1, с. 565].

Екзистенційна свідомість принципово змінює ракурс бачення людини, світу. Як пише В. Заманська, «екзистенція людини вільна від будь-якої детермінації, перебуває у ситуації «сам на сам» із буттям, життям/смертю, власним "Я". «Людина як така» – величина самостійна й самодостатня – і становить основний сюжет літератури екзистенційної приналежності» [4, с. 143].

Запис від 23.08.1987 р.

«Що ми знаємо про себе? Про те, що зостається після нас?» [1, с. 147].

Філософське наповнення роздумів можна співвіднести з екзистенційним світовідчуттям. Смерть близьких людей (друзів, колег) викликає комплекс емоцій, думок, почуттів Олесь Гончара, виявляє авторську позицію. Смерть іншого сприймається як утрата, змалення власного "Я".

Запис від 15.05.1988 р.

«Чому особливо сумно стає на душі, коли цвітуть садки?

Все далеке, все безповоротне озивається...

І все дужче любиш тих, хто вартий любові...» [1, с. 191].

Смерть найближчих людей допомагає досягнути кінечності, коли відбувається «різке зміщення з рівня «вони» на рівень «ти». О. Гончар неодноразово виявляє розуміння цих категорій. Він пише про друзів, які відійшли у вічність (смерть Льоні Коваленка, В. Бережного, Н. Кашук).

Запис від 23.05.1994 р.

«Дедали меншає друзів. Вужчають обрії...» [1, с. 527].

Запис від 08.07.1994 р.

«Майже всі друзі вже десь там, у потойбіччі...» [1, с. 534].

В останні роки життя почало погіршуватись здоров'я О. Гончара, йому доводилось лікуватись і перебувати у медичних закладах Феофанії, Москви. У багатьох записах щоденника відчутна нестерпна самотність.

Запис від 03.06.1988 р.

«Сумне місце Феофанія (лікарня). Я все ще тут. Думаю про тих, наших, що звідси пішли в останню дорогу. Півлітератури пішло. Нове покоління тепер має вирішувати долю літератури... Яким буде воно?» [1, с. 191].

Запис від 08.08.1991 р.

«Багатьох нема... Озирнись довкола – всюди холод, безпісенність, всюди сіріє море самотності» [1, с. 368].

Запис від 27.01.1992 р.

«Якийсь час, більше в молодих літах, були друзі і в літературі – їх уже нема... Зате який нестерпно холодний світ нині огортає тебе!

На всі чотири сторони світу – самотність.

Де та жива відклична душа, що почує тебе!

Тільки небо! Тільки звідти, можливо, прийде підтримка.

Якби тільки втриматись на цих висотах, не впадати у морок відчаю... Молитись!» [1, с. 398].

Запис від 09.12.1993 р.

«... Як мало надійних людей, тих, кому можна вивісти душу!» [1, с. 499].

Сторінки, рядки написаного дають відчуття напруженої нервової наповненості, коли мова йде про Україну, її минуле і майбутнє. Це знаки запитання, підпорядковані його внутрішньому душевному станові.

Запис від 25.06.1993 р.

«Хотілось би прозирнути в майбутнє тисячоліття. Чи буде там Україна, яка нині так змагає, відбороняючи себе перед силами зла? Як мало в нас лицарів!» [1, с. 474].

Запис від 13.07.1991 р.

«Україна для мене – загадка! Триста років її нищили. Руйнували її душу, найкращих синів, її поглинули Соловки та Магадани, злочинний т. зв. «центр» наслав на неї Чорнобиль, а до того витоптував війнами, морив голодом..., – здавалось би, давно цієї України не повинно уже бути на світі, а вона ... а вона живе!» [1, с. 364].

У системі життєвих цінностей О. Гончара – людини й письменника – віра в Україну, любов до України; він вболіває за Україну, її майбутнє.

Запис від 04.07.1995 р.

«Так, життя було суворим, але чи не тому все й перелилося в таку гарячу, таку одержиму любов до

України?!» [1, с. 577].

Р. Лубківський у ювілейній статті про Гончара наголошував: «Мало сказати: Гончар любив Україну. Він жив нею, боровся за неї – усім життям, не відриваючи творче, громадське від глибоко особистого, найсокровеннішого, інтимного. Воскрешав її золоті, не завжди щасливі, трагічні та навіть позначені суспільною анемією сторінки» [5, с. 7].

Із записів щоденника розуміємо, що автор не може бути байдужим спостерігачем. Прочитане, побачене, зустрічі і бесіди з відомими, неординарними особистостями (серед них мати Тереза, патріарх Мстислав), пробуджує думку, примушує замислитись і над життям, і над часом, і над роллю особи у суспільстві.

Запис від 26.09.1993 р.

«І античні мудреці, і українські діди, сягнувши високих літ, напевне думали про одне й те ж саме: про сенс буття, його загадковість, про стосунки людини з вічністю... Але загадки так і лишаються нерозгаданими. Одне стає безсумнівним: бути, жити на світі – це таки ж прекрасно» [1, с. 488].

Світ Олеся Гончара у щоденникових записах наповнений пейзажними малюнками, що розкривають його розуміння людини, батьківщини, смислу життя, уміння побачити й почути голоси птахів, передати музику кожної пори року. Сприйняття природи, зумовлене підвищенням «відчуттям життя», перейшло до сфери найважливішого у розумінні сенсу буття. «Глянь-бо: світ який досконалий! Чому той барвінок цвіте синеньким (серед зелені), а вишня красується білим? Звідки беззахисний їжачок утямив, що для захисту йому треба огорнутись голками? Ластівка в'ється у високості, білка скаче по верховіттях... В усьому – безмір досконалості. В усьому – присутність провидіння, найвищої загадкової сили» [1, с. 565–566].

Ставлення до природи обертається для Олеся Гончара мірою внутрішнього багатства людини, її духовності, розглядається як найважливіший чинник у формуванні поглядів на світ. Він помічає «ластівок над Ботанічним, київський Ботанічний після дощу, лелек, квітки петрового батога».

Запис від 03.08.1991 р.

«Вранці на подвір'ї серед зеленої трави розкрились синенькі квіточки петрового батога... Для мене це найкращі квіти українського літа! Чому я їх так люблю? Нагадують мені рухівський степ, дитинство? Але ж там було так мало радості... Тільки ж, видно, не за самі радощі пережите люблять?» [1, с. 540].

З висоти прожитих літ Олесь Гончар, підсумовуючи написане, зірким поглядом охоплює світ, згадує стежки-дороги.

Запис від 20.03.1994 р.

«Кажуть: життя – коротке... А мені здається таким довгим! Бачу отого солдата-студента в окопі над Россю, а то ж я! І той, що блукає в оточенні десь за Білгородом – і то я. І гину від спраги в холодногорській тюрмі 1942 року, де нас 100 тисяч невільників – теж я. А потім ті фронтові – страшні й чаруючі Альпи... І молода слава «Прапороносців»... І голгофа «Собору»... І госпітальна палата десь на Єнісеї, і Асамблея ООН в Нью-Йорку та Сан-Франциско, і диво правічного секвояного лісу, і шум океану, і ласкавість полтавської Ворскли та місячні розбурхані ночі на Азові та в Айвазовському – все, все це увібрало одне-єдине людське життя... стількох уже нема, а тобі даровано звідати ще одну кончівську провесінь... То як же не повірити в силу Провидіння? Що вона вела та для чогось оберігала тебе? І хоч відчуваєш холод самотності, але будь вдячний Провидінню за все» [1, с. 516].

Записи у щоденнику Олеся Гончара – це світовідчуття і мислення української людини, що завжди залишається собою. Він думає, пише і висловлюється як відверто українська людина. Повернений до власного «Я», автор надзвичайно сприймає навколишній світ: у нього людське буття невідривно пов'язане з природним.

Слово Олеся Гончара справжнє, наповнене красою рідного краю, відчуттям життя. Його слово свідчить про досвід людини, що вірить у непроминальність цінностей, вироблених поколіннями попередників.

Читач щоденника О. Гончара і через два десятиліття відчуває подих того часу. Його турбує трагедія Чорнобиля, екологічні питання.

26 квітня 1994 року, у день чорнобильської дати, Олесь Гончар занотував у щоденнику:

«Маю тисячу аргументів на захист класики, на захист того, що й пізніше було серед такого терору досягнуто, маю в голові і в душі силу ясних думок, але фізично вже знемагаю...»

Де ж та молода Україна, що відгукнеться і прийде на поміч, щоб боронити святе, захищати наше найдорожче» [1, с. 524].

Відійшовши за вічну межу, Олесь Гончар не віддалився від читачів. Зі сторінок щоденника він веде діалог з нащадками, шукає і знаходить відповіді на питання, які виникали постійно. У нього залишалась віра в силу людського розуму, духовної краси.

Література

1. Гончар О. Т. Щоденники: у 3-х т./упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матер. В. Д. Гончар. Київ: Веселка, 2004. Т. 3 (1984–1995) 606 с.
2. Гончар О. Щоденники (Нові сторінки)//Літ. Україна. 2008. 10 квітня С. 7.

3. Дончик В. Мати, небо, сонце – Україна//Слово і час. 1998. № 4–5. С. 8
4. Заманская В. В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века. Диалоги на границах столетий. Москва: Флинта; Наука. 2002. 304 с.
5. Лубківський Р. А я напишу – Україні!//Літ. Україна. 2008. 10 квітня С. 7.

References

1. Honchar O. T. Shchodennyky: u 3-kh t./uporiad., pidhot. tekstiv, iliustr. mater. V. D. Honchar. Kyiv: Veselka, 2004. T. 3 (1984–1995) 606 s.
2. Honchar O. Shchodennyky (Novi storinky)//Lit. Ukraina. 2008. 10 kvitnia S. 7.
3. Donchuk V. Maty, nebo, sontse – Ukraina//Slovo i chas. 1998. № 4–5. S. 8
4. Zamanskaia V. V. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века. Диалоги на граниках столетий. Москва: Флинта; Наука. 2002. 304 с.
5. Lubkivskiy R. A ya napyshu – Ukraini!//Lit. Ukraina. 2008. 10 kvitnia S. 7.

Гажа Тетяна Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: tetjanagazha@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7692-6075>.

Гажа Татьяна Павловна, кандидат филологических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: tetjanagazha@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7692-6075>.

Hazha Tetiana, PhD in Philology, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: tetjanagazha@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7692-6075>.

УДК 821.161.2.-2

О. П. Телехова

м. Харків

Драматургія О. П. Чугуя: інсценізація роману О. Гончара «Собор»

У статті проаналізовано якість трансформації епічного твору в драматургічний, ступінь збереження автором інсценізації ідейно-художнього змісту роману одного з найвидатніших письменників другої половини ХХ століття. Наголошується, що драма «Нескорений собор» є найбільш адекватною епічному полотну О. Гончара і водночас цілком відповідає вимогам драматургічної поетики, оскільки автор зумів засобами драматургії передати проблематику і глибокий ідейний зміст роману, особливість створених прозаїком багатограних характерів, велич і красу української мови.

Ключові слова: собор, інсценізація, роман, драматургічна форма, діалогічне мовлення, драматургічна поетика, театралізація.

Телехова А. П. Драматургия А. П. Чугуя: инсценизация романа О. Гончара «Собор». В статье проанализировано качество трансформации эпического произведения в драматургическое; степень сохранения автором инсценизации идейно-художественного содержания романа одного из известнейших писателей ХХ века. Подчеркивается, что драма «Непокоренный собор» является наиболее адекватной эпическому произведению О. Гончара и целиком соответствует требованиям драматургической поэтики, поскольку автор сумел средствами драматургии передать проблематику и глубокий идейный смысл романа, особенность создания прозаиком многогранных характеров, совершенство и красоту украинского языка.

Ключевые слова: собор, инсценизация, роман, драматургическая форма, диалогическая речь, драматургическая поэтика, театрализация.

Telekhova Oleksandra. Drama of O. P. Chugui: A staging of the play "The Cathedral" by O. Honchar.

The article analyzes the quality of the translation of the epic composition to the dramatic, degree of preservation by the author of the dramatization of the ideological and artistic content of the novel by one of the most prominent writers of the second half of the twentieth century. It is noted that the drama "The Unconquered Cathedral" is the most adequate epic canvas of O. Gonchar and at the same time fully corresponds to the requirements of dramatic poetics, because the author managed to convey the problems and deep ideological content of the novel, a feature created by the prose writer of many-sided characters, the greatness and beauty of the Ukrainian language. O. Honchar focused on the Cossack cathedral, which was located on the territory of the Dnipropetrovsk region and was kept as an architectural monument, undergoing constant attempts to liquidate officials, despite local residents' protests. The novel was called the "Cathedral" and, of course, could not but attract the attention of the theater figures. However the "Cathedral" staging was made possible only after Ukraine gained independence. However, note that the novel classic of Ukrainian literature nevertheless is a typical epic product, which consists of 26 sections covering 270 pages. It is dominated by a detailed story, whose dialogues make up only 15 percent of the total volume, which is clearly not enough to create a full-fledged screenplay. In our opinion, the author of the screenwriting successfully coped with this task. His dialogues meet all the requirements of the dramatic genre. They are an expressive verbal fight, and not the usual conversation of actors, which is often found in prose writings. In the novel, O. Gonchar, they, though not much of a place, are basically dramatic. That is why almost all of them are carefully transferred to staging.

Key words: cathedral, staging, novel, dramatic form, dialogical speech, dramatic poetics, theatricalization.

Окрім дослідження елементів драматургічної форми у творах інших родів літератури, О. П. Чугуй написав і оприлюднив більше двох десятків власних п'єс. Деякі з них («Сибірська дума», «Замах на Чорта», «Велике пророцтво», «Зрадлива доля») були поставлені в організованому ним же студентському театрі «Прозріння» й одержали позитивні відгуки в пресі. У нашій розвідці йдеться про інсценізацію роману «Собор» О. Гончара – одного з найвидатніших прозаїків української літератури другої половини ХХ сторіччя [1, с. 3□272]. Одразу зауважимо, що до інсценізації ми зараховуємо лише ті переробки, автори яких прагнули максимально передати ідейно-художнє багатство прозових чи ліро-епічних

творів засобами драматургічного жанру. Адже ігнорування цього принципу неминуче призводить до їхнього спотворення. Таку переробку вже не можна назвати інсценізацією. Вона є окремою п'єсою, написаною за мотивами одного або кількох прозових жанрів.

Роман «Собор» своєю появою в 1968 році викликав бурю гніву ідеологів радянського режиму. Особливу активність виявив директор Інституту літератури АН УРСР М. Шамота [2, с. 2□4]. «Навколо "Собору" була штучно створена атмосфера замовчування, а то й цькування» [1, с. 633]. Та це й не дивно, адже О. Гончар засобами художнього слова зумів правдиво відобразити чимало вад існуючого ладу, зокрема в сфері металургійного виробництва, сільського господарства, суспільної моралі, ставлення до історії та культурної спадщини українського

народу. Найпоказовішим прикладом варварства ХХ століття послужило знищення культових споруд, які випадково залишилися незруйнованими після буремних подій жовтневого перевороту.

О. Гончар зосередив увагу на Козацькому соборі, що знаходився на території Дніпропетровської області й зберігався як пам'ятка архітектури, зазнаючи постійних спроб ліквідації з боку чиновників, незважаючи на протести місцевих мешканців. Роман одержав назву «Собор» і, звичайно ж, не міг не привернути уваги діячів театру. Однак, незважаючи на те, що деякі твори О. Гончара, наприклад, роман «Прапороносці», вже побачили світло рампи, зокрема у Львівському театрі ім. М. Заньковецької, інсценізація «Собору» стала можливою лише після здобуття Україною незалежності. Так, до 85-річчя від дня народження О. Гончара Харківський академічний театр імені Т. Шевченка оголосив конкурс на кращу інсценізацію згаданого твору.

Спробуємо проаналізувати якість праці одного з учасників цього конкурсу – Чугуя Олексія Прокоповича, яка оприлюднена під назвою «Нескорений собор» [3], оскільки вона є, на наш погляд, найбільш адекватною епічному полотну О. Гончара й водночас відповідає усім вимогам драматургічної поетики. Автор зумів засобами цього роду літератури передати глибокий ідейний зміст роману, особливість створених прозаїком багатограних характерів, красу і велич української мови. Значною мірою цьому сприяв досвід вилучення елементів драматургічної форми під час дослідження поетичних творів основоположника нової української літератури, що завершилося оприлюдненням окремої монографії «Драматургічні елементи в ліриці Т. Г. Шевченка» [4]. У зв'язку з цим варто також згадати про студію цього ж автора «Драматургічне освоєння прози М. В. Гоголя корифеями українського театру» [5]. Отже, О. Чулуй не міг не помітити виразного драматургізму роману О. Гончара «Собор», що чітко простежується не лише у виборі конфлікту, а й у сюжетно-композиційних прийомах, творенні характерів та побудові діалогів. Це значною мірою полегшувало процес інсценізації згаданого твору.

Однак зауважимо, що роман класика української літератури все-таки є типовим епічним твором, який складається з 26 розділів, що охоплюють 270 сторінок. У ньому домінує розгорнута розповідь, діалоги ж складають лише 15 відсотків загального обсягу, чого недостатньо для створення повноцінної інсценізації. А відтак решту діалогічного мовлення О. Чулуй мусив створити сам, до того ж у стилі поетики роману О. Гончара «Собор». На наш погляд, автор інсценізації успішно впорався з цим завданням. Його діалоги відповідають усім вимогам драматургічного жанру. Вони є виразним словесним поєдинком, а не

звичайною розмовою дійових осіб, що нерідко зустрічається в прозових творах. У романі О. Гончара вони, хоч і не займають багато місця, але в основному також драматургічні. Саме тому майже всі бережно перенесені до інсценізації.

Вдалим слід вважати також добір персонажів, адже кількість їх значно менша порівняно з романом О. Гончара. Перевага надана передусім таким драматургічним характерам, як Ягор Катратий та його племінниця Олена, Ізот Лобода і його син Володька, Віра Баглай та брат її чоловіка Микола, його друзі – Олекса, Семко та Ромця, вдова Федора Шпачиха та інші. За межами сюжету інсценізації залишилися односельці Олени, а також деякі мешканці Зачіплянки, взагалі епізодичні персонажі. Дотримуючись основної сюжетної схеми роману, автор інсценізації зміло скорочує лише ті ситуації, які найменше пов'язані з основним конфліктом твору. Таким є передусім перебування Івана Баглая в Індії, розважальне турне на викраденій машині околицями Зачіплянки п'яної компанії, очоленої Таратутою тощо. Деякі епізоди суміщено, а на їхній основі вибудовано нові. Такими є епізоди морального переслідування Олени Чечіль язикатими жіночками села Вовчуги, майстерно передані аналогічними брутальними репліками зачіплянських молодичок.

З метою посилення обов'язкової для драматургічного жанру концентрації дії автором інсценізації помітно змінена сюжетна ситуація біля «Джерела кохання», що знаходилося в лісових хащах селища Скарбне [3, с. 49–55]. Тут відбувається зустріч Олени Чечіль не лише з Миколою Баглаєм, а й також із її спокусником – завідувачем молочної ферми та сином Ізота Лободи Володькою. Не є випадковою й поява біля «Джерела кохання» Таратути й Обруча з жіночками легкої поведінки Жанною та Ерою. Виразні словесні поєдинки між ними безпосередньо посприяли напруженню основного конфлікту, поглибленню психологічних характеристик основних дійових осіб.

Серед епізодів інсценізації, яких немає в романі О. Гончара, слід назвати також весілля Олени Чечіль та Миколи Баглая [3, с. 55–58]. Однак уведення його до інсценізації, достатньо вмотивоване логікою попереднього розвитку сюжету, є своєрідним протиставленням невдалим заручинам Володьки Лободи з племінницею Ягора Катратого. Це ж саме слід сказати й про спробу Володьки підпалити собор, продиктовану кар'єристськими прагненнями зачіплянського чиновника будь-якою ціною виконати доручення вищого керівництва та органічною ненавистю до свого суперника Миколи Баглая [3, с. 61–62].

Особливо вдало відтворено образ Собору, адже він є центральним в однойменному романі О. Гончара, зводячи усі сюжетні лінії в одну,

стимулюючи постійний розвиток конфлікту, безпосереднє зіткнення персонажів. Він не втрачає своєї величі й духовного впливу на оточення, навіть будучи напівзруйнованим і занехаяним, незважаючи на посилену в ті дні атеїстичну пропаганду. Найяскравішим підтвердженням цього є образ Федори Шпачихи, яка в молодості була активною атеїсткою, а на схилі літ потай хреститься, проходячи повз Собор. Цей образ не лише перенесений із роману до інсценізації, а й помітно доповнений її автором. Не меншим лаконізмом і майстерністю позначений також образ реального охоронця Собору Дмитра Яворницького [3, с. 31–34]. Його поява і словесний поєдинок із ватажком анархістів Махном, безперечно, свідомо введені Гончаром як прозорий натяк на сучасну йому боротьбу навколо Собору. Адже партійні й радянські чиновники другої половини ХХ сторіччя продовжували руйнівну політику активних учасників жовтневого перевороту, яка мало чим відрізнялася від варварських вчинків ватажків анархічного війська.

Зауважимо, що в цьому розділі роману О. Гончара досить виразними є елементи драматургічної форми як у сюжетобудуванні, так і в мовних засобах. Саме тому вони майже повністю перенесені до інсценізації О. Чугуя. Особливо вдало використані художні деталі роману О. Гончара – ікони святих та окремі фрагменти порізаного в часи жовтня 1917 року іконостасу, а також маски-опудала звірів, які потрапили сюди як перші експонати майбутнього музею атеїзму, що мав розміститися в Козацькому соборі. Ці епізоди відтворено виразними засобами драматургічної сатири. Прихильники ідеї перетворення Собору на музей із ринком, рестораном та естрадною сценою поряд постають в образах диких звірів і тварин. Це передусім Таратута, Обруч та їхні однодумці [3, с. 61]. Аналогічним сатиричним зображенням відзначається також тісно пов'язаний з Собором епізод появи зі своїм військом Нестора Махна, його заручини з Галиною та характерне для анархістів самовозвеличення. Однак і вони виявляються благороднішими у порівнянні з тими, хто під різними приводами намагається зруйнувати Собор на догоду сучасним компартійним чиновникам. Це особливо переконливо показано в сцені зустрічі Володьки Лободи з секретарем обкому Леонідом Бережним, який висловлює незадоволення тим, що Собор досі не зруйновано. Але підлеглий йому зачіплянський чиновник, відповідальний за розвиток культури, запопадливо запевняє, що це завдання вищого партійного керівництва буде виконано в найкоротший термін. Саме цим прагненням переконливо мотивується спроба Володьки Лободи підпалити Собор.

Важливо зазначити, що автор інсценізації не лише зберіг і вдало переніс використані О.

Гончаром елементи комічного, а й помітно збагатив їх. Це найбільше простежується в сцені вимушених заручин Олени Чечіль з Володькою Лободою, які під пером О. Чугуя перетворилися у виразну комедійну ситуацію, побудовану за принципами фольклорної поетики з широким використанням багатьох її прийомів і засобів, зокрема обряду купання сватів, як правило, у брудній водичці тощо. Але одразу зауважимо, що тут везуть до водоймища ловити жаб не Ягора Катратого, як у романі О. Гончара, а Володьку Лободу, спарувавши його з Федорою Шпачихою, яка доклала чимало зусиль, щоб одружити Олену Чечіль із чиновником-кар'єристом [3, с. 43–44]. Навіть поява молодого з боярами на подвір'ї молодої, що завжди у весільній драмі має урочистий характер, в інсценізації О. Чугуя не позбавлена елементів комічного. Адже поєдинок Миколи Баглая з претендентами на руку його нареченої швидко закінчується, незважаючи на те, що Федора Шпачиха озброїла їх вилами, лопатою та іншими предметами домашнього вжитку [3, с. 56–57].

Однією з особливостей інсценізації О. Чугуя є широке використання пісенних партій, попри те, що в романі О. Гончара вони майже не цитуються. Виняток становлять лише кілька пісенних реплік, виголошених у XVIII та XXIV розділах. Однак при уважному прочитанні роману не можна не помітити, що О. Гончар у своїх розповідях та характеристиках багатьох персонажів неодноразово згадує про українські народні пісні, зокрема під час опису псевдозаручин Олени та Володьки, наголошуючи «що співи не вщухали навіть тоді, коли перевалило за північ» [1, с. 165]. Серед них називаються «Білі гуси...», «Засвіт встали козаченьки...», «Посіяла огірочки...» та «Ой у полі озерецько...». Є також згадка про те, що українські пісні співали студенти, від'їжджаючи на цілнинні землі [1, с. 214]. Отже, О. Чугуй закономірно мав підстави для залучення пісенного матеріалу. Тим більше, що майже кожна українська народна пісня є завершеною мікродрамою або окремою виразною драматургічною реплікою, тобто головними драматургічними засобами, які треба лише вміло використати. Автору інсценізації «Собору» це завдання виявилось під силу. Уже в першій картині першої дії інсценізації майстерно використано чотирирядкові репліки шести пісень – «Вечір надворі, ніч наступає...», «Ой не спиться й не лежиться...», «Ой, дівчино, шумить гай...», «Терен, терен коло хати...», «Ніч яка місячна, зоряна, ясна...» і «Та туман яром котиться...».

Для правдивого відтворення героїко-трагічних картин далекого минулого майстерно використано фрагменти пісень «Гук, гук, мати, гук...», «Зажурилась Україна...», «Чорна рілля зорана...» та інші. Та чи не найдоречнішим є використання пісенних реплік, особливо жартівливих, при

відтворенні картин псевдозаручин Олени й Володьки. Адже в Ягорової племінниці це обрядове дійство перетворилося на пародію, під час якого доцільним було звучання пісень «Ти ж казала у неділю...», «Ой лопнув обруч...», «Ой жаль непомаму...» та «Ой джигуне, джигуне...». Однак для психологічної характеристики переживань Олени й Миколи автор інсценізації використовує вже інші пісні, зокрема ліричні про кохання: «Ой чий то кінь стоїть...», «Сміються, плачуть солов'ї...», «Не питає, чого в мене заплакані очі...», зокрема й весільні – «Ніхто не знав і не видав...», «Ой засвіти, мати, свічку...» та їм подібні.

Цілком виправданим є в інсценізації увиразнення тих сюжетних ситуацій роману О. Гончара, які наближаються до трагічної розв'язки. До таких передусім належить епізод зустрічі Ізота Лободи з сином Володькою, який відправив свого батька проти його волі до геріатричного будинку [3, с. 35–36]. Ще виразніше це простежується при змалюванні образів Олени Чечіль та Миколи Баглая. Йдеться про напружені переживання дівчини в стані відчаю і зневіри в людську гідність, утечу із Зачіплянки, що могла закінчитися самогубством [3, с. 48]. Але найпомітнішим є посилення трагічного звучання фінальної сцени [3 с. 63]. Адже п'єса О. Чугуя завершується смертю Миколи Баглая, а не лише тяжким пораненням, як у романі О. Гончара. Очевидно, на думку О. Чугуя, і з ним не можна не погодитися, Гончарів фінал не відповідав основній логіці розвитку зображуваних подій. Він продиктований головною вимогою поезики соцреалізму, за якою будь-який твір про радянську дійсність обов'язково мав закінчуватися оптимістично. О. Гончар не міг не рахуватися з цією вимогою, тому його роман мав щасливе завершення.

Власне, цілком трагічним фінал інсценізації

теж не можна назвати. Просто її автор, будучи вірним життєвій правді та водночас зберігаючи ідейно-художній зміст роману О. Гончара, знайшов вдалий вихід. Він, нічого не змінюючи і не додаючи нових ситуацій, лише завершив п'єсу сценою тяжкого поранення Миколи, яка є і в романі О. Гончара, даючи змогу глядачеві, залишаючи театр, самому домислити остаточний фінал цієї події.

Закономірно виникає потреба обґрунтування також зміни назви роману «Собор». Чому в інсценізації він став «Нескореним»? А тому, що таким він постає у творі О. Гончара як символ нескореності українського народу. Саме за цю ідею роман класика української літератури зазнав нищівної критики тогочасних літературознавців. Отже, О. Гончар у ті часи не міг дозволити собі дати таку назву. Але саме такою вона мала бути, на думку автора інсценізації, і з ним не можна не погодитися.

Завершуючи свої спостереження над трансформацією епічного твору в драматургічний, звернімо також увагу на особливість ремарок інсценізації О. Чугуя. Вони цілком відповідають вимогам драматургічної поезики, є максимально лаконічними, майже повністю позбавлені словесних образних засобів, незважаючи на надзвичайно багату палітру їх використання в романі найвидатнішого прозаїка другої половини ХХ сторіччя. І, нарешті, остання особливість аналізованої нами праці полягає в тому, що вона доступна для сценічного втілення не лише професійним акторам, а також і аматорським колективам вищої та середньої школи, які постійно потребують оновлення репертуару для патріотичного виховання молоді. Отже, інсценізація роману О. Гончара «Собор», здійснена О. Чугуєм, є помітним досягненням у галузі театралізації прозових жанрів.

Література

1. Гончар О. Т. Собор//Твори: в 7-ми т. Київ: Вид-во худож. літ. «Дніпро», 1988. Т. 7. С. 3–272.
2. Шамота М. З. Реалізм і почуття історії//Рад. Україна. 1968. 16 трав. С. 2–4.
3. Чугуй О. П. Нескорений Собор. Інсценізація роману О. Гончара «Собор». Харків: Просвіта, 2003. 64 с.
4. Чугуй О. П. Драматургічні елементи в ліриці Т. Г. Шевченка. Харків: Вид-во «Вища школа», 1989. 191 с.
5. Чугуй О. П. Драматургічне освоєння прози М. В. Гоголя корифеями українського театру//Вісн. Харк. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 1988. № 327. С. 87–94.

References

1. Honchar O. T. Sobor//Tvory: v 7-my t. T. 7. Kyiv: Vyd-vo khudozh. lit. «Dnipro», 1988. S. 3–272.
2. Shamota M. Z. Realizm i pochuttia istorii//Rad. Ukraina. 1968 16 trav. S. 2–4.
3. Chuhui O. P. Neskorenyi Sobor. Instsenizatsiia romanu O. Honchara «Sobor». Kharkiv: Prosvita, 2003. 64 s.
4. Chuhui O. P. Dramaturhichni elementy v lyrytsi T. H. Shevchenka. Kharkiv: Vyd-vo «Vyshcha shkola», 1989. 191 s.
5. Chuhui O. P. Dramaturhichne osvoiennia prozy M. V. Hoholia koryfeiamy ukrainskoho teatru//Visn. Khark. un-tu im. V. N. Karazina, 1988. № 327 S. 87–94.

Телехова Олександра Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: atelehova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5427-7035>.

Телехова Александра Петровна, кандидат филологических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: atelehova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5427-7035>.

Telekhova Oleksandra, PhD in Philology, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: atelehova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5427-7035>.

УДК 82.09:929*Чугуй

І. А. Куриленко

м. Харків

Багатогранність таланту О. П. Чугуя: учителя, літературознавця, драматурга

У статті висвітлюється багатогранність таланту О. П. Чугуя як учителя, літературознавця, драматурга. Розкрито секрети його педагогічної майстерності, що полягають передусім у виразній, емоційній методиці викладання, сценічному темпераменті, творчій енергетиці, щирому гуморі, високій професійності, безмежній відданості обраній справі та особливій любові до студентів. Визначено коло наукових інтересів, що фокусуються навколо знакових постатей в історії української літератури – І. Карпенка-Карого, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка та О. Гончара. Підкреслено провідні напрямки драматургічного дискурсу, зокрема політичний, біографічний та експериментальний.

Ключові слова: багатогранність таланту, секрети педагогічної майстерності, науковий доробок, драматургічний дискурс.

Куриленко И. А. Многогранность таланта А. П. Чугуя: учителя, литературоведа, драматурга.

В статье освещается многогранность таланта О. П. Чугуя как учителя, литературоведа, драматурга. Раскрыты секреты педагогического мастерства, которые заключаются прежде всего в выразительной, эмоциональной методике преподавания, сценическом темпераменте, творческой энергетике, искреннем юморе, высоком профессионализме, безграничной преданности своему делу и особенной любви к студентам. Определен круг научных интересов, которые фокусируются вокруг знаковых фигур в истории украинской литературы – И. Карпенко-Карого, Т. Шевченко, Г. Квитки-Основьяненко и А. Гончара. Подчеркнуты ведущие направления драматургического дискурса, в частности политический, биографический и экспериментальный.

Ключевые слова: многогранность таланта, секреты педагогического мастерства, научное наследие, драматургический дискурс.

Kurylenko Iryna. The diversity of Alexei Chugui's talent: teacher, literary critic, playwright. The article highlights the diversity of Alexei Prokopovich Chuguy's talent as a teacher, literary critic, playwright. It reveals his pedagogical skill secrets, which are primarily shown in expressive, emotional teaching methods, stage temperament, creative energy, sincere taste of humor, high professionalism, boundless devotion to the chosen case and special love for the students.

The article focuses attention on his interesting in theater art, in particular he was actively involved in concerts of rural amateur groups, performing his reading of artistic works and also declared about himself as an unrivaled actor of amateur groups, in particular, student groups that performed theatrical productions by classics of Russian and Ukrainian literature and their plays. Speaking about the Alexei Chuguy's pedagogical talent, the article stated that Chuguy performed a lot of public tasks, in particular he was dean's deputy director of the philological faculty, when he was a teacher and subsequently was assistant professor of faculty of Ukrainian literature history.

It was found that while being on the position as a teacher, and later as a professor of history in the Ukrainian literature department, he performed a number of public tasks, in particular, he was Deputy Dean and Acting Dean of the Philological Faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University. There was defined range of scientific interests focused on iconic figures in the history of Ukrainian literature like I. Karpenko-Karyi, T. Shevchenko, G. Kvitka-Osnovyanyenko and O. Gonchar, writers whose works he admired through his life and who contributed the formation of his aesthetic tastes, love for art in general, words in particular and the choice of a philologist's profession.

It was noted that Alexei Chuguy successfully combines teaching and scientific work with artistic creativity, in particular he declared about himself as an unrivaled playwright in the literary field. There were emphasized main directions in dramatic discourse, in particular political, biographical and experimental ones. Also there were emphasized that Chuguy-playwright is focus on child characters psychology. Admiring the puppet theater as a kind of comedy development of reality, Alexei Prokopovich carried out his own artistic experiment, which gave plays for young readers and spectators as a result.

Key words: versatility of talent, pedagogical skill secrets, scientific achievements, dramatic discourse.

Загальновідомо, що не той учитель, хто отримує освіту вчителя, а той, у кого є внутрішня впевненість у тому, що *він є, повинен бути і не може бути ніким іншим*. Одним із таких Учителів із великої літери (серед численної когорти каразінців) є Олексій Прокопович Чугуй – талановитий філолог-професіонал, вчений-літературознавець, самобутній український драматург, який по праву заслуговує на пошану й визнання як у колі колег, так і в колі учнів та друзів.

Багатогранна особистість О. П. Чугуя на сьогодні вже привернула увагу деяких дослідників. Так, наприклад, його творчий портрет цікаво

змалювала доктор філологічних наук Т. І. Конончук у статті «Вітаємо з добрим ужином: просвітянину і драматургу Олексієві Чугую – 80» [3]. Осмислення драматургії О. П. Чугуя було помічено в авторефераті дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук Т. І. Вірченко («Дискурс, еволюція, типологія художніх конфліктів української драматургії 1990–2010 років», 2012) [2]. Змістовні ж спостереження щодо життєвого і творчого шляху Олексія Прокоповича висловив А. О. Новиков – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені О. П. Довженка. У таких фахових розвідках за 2013–2015 роки, як: «Театр

абсурду Олексія Чугуя» [6], «Дискурс національно-визвольних змагань в сучасній українській драматургії (за матеріалами творів М. Куця та О. Чугуя)» [4] та «До ювілею драматурга» [5] науковець, аналізуючи передусім сюжетні колізії історичних п'єс Олексія Прокоповича, цілком слушно констатує, що вони «багато в чому є енциклопедією українського життя» і «виконують не тільки естетичну функцію, а й виступають у ролі своєрідних навчальних посібників з історії», а відтак варті того, аби стати надбанням програм загальноосвітньої і вищої шкіл та, звичайно, бути в репертуарі українських театрів, щоб у виконанні професійних акторів талановите художнє слово сприяло пробудженню у глядачів почуття, котре в Давній Греції називали «катарсисом» [6, с. 13].

Мета ж нашої статті – висвітлити багатогранність таланту О. П. Чугуя як учителя, літературознавця, драматурга й, у цілому, викликати інтерес загалу до нього як до особистості.

Передусім зазначу, що з Олексієм Прокоповичем Чугуєм я особисто мала честь познайомитися в далекому 1998 році, коли вперше переступила поріг Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Так, будучи першокурсницею філфаку, із надзвичайною цікавістю слухала в його неперевершеному виконанні лекції з «Усної народної творчості» (курс же «Історія української літератури від давнини до середини 19 століття», який він читав із перших днів викладацької діяльності на кафедрі (з 1972 року), – на той час уже передав своїм молодшим колегам).

Секрети педагогічної майстерності Олексія Прокоповича прочитуються передусім у його виразній, емоційній методиці викладання, сценічному темпераменті, творчій енергетиці, щирому гуморі, високій професійності, безмежній відданості обраній справі та особливій любові до студентів. Особисто мене завжди зачаровував спокійний, тихий і теплий голос Учителя, який (як виявилось згодом) він зірвав на початку своєї викладацької кар'єри: не маючи належного досвіду, прагнув на лекціях дати студентам більше матеріалу, ніж це передбачалося навчальним планом. Тоді, за словами Олексія Прокоповича, лікарі заборонили упродовж трьох місяців не лише читати лекції, а й говорити.

Як справжній Учитель, Олексій Прокопович мав чудові природні акторські й режисерські здібності: міг зацікавити й надихнути аудиторію на колективну творчу роботу, а також перетворити, здавалося б, звичайний іспит (що традиційно припадав на зимову сесію) на незабутнє театралізоване різдвяне свято з обрядом колядування та щедрування, під час якого всі ми, студенти, почували себе справжніми українцями,

які продовжують і не забувають народні звичаї, традиції та культуру.

У цьому контексті вважаємо за необхідне зацентувати увагу на тому, що існує аксіома: все починається з дитинства, коли батьками закладаються основи нашого світогляду, нашої особистості. Але важливо усвідомити, зберегти і не розпоршити те цінне, що було набуто з народження, що й зробив Олексій Прокопович. Зазначимо, що за офіційними паспортними даними народився він 1935 року на Полтавщині в один день із рідним університетом – 29 січня. Утім справжня дата народження припадає на Різдво Христове – 7 січня. Таке числове непорозуміння сталося через прикру неухважність документознавців сільської ради, які реєстрували новонародженого, що призвело до вкорочення його віку майже на місяць. Батьки Олексія Прокоповича хоч і були простими колгоспниками, але були людьми відкритими, доброзичливими, безмежної душевної щедрості й глибокої порядності. Ці ж безцінні людські якості, любов до праці та повагу до народної моралі вони змогли прищепити й своїм дітям, яких у родині було п'ятеро.

У спогадах Олексій Прокопович неодноразово зауважує, що на початковому етапі формування його фольклорно-пісенного й акторсько-режисерського світогляду головну роль відіграв саме батько – Прокіп Якович, який мав гарний голос і виразну артистичну манеру виконання пісень. «Це відбувалося найчастіше взимку, – пригадує в розмові Олексій Прокопович, – коли у вільний від сільськогосподарських робіт час він брався за шевське ремесло, виготовляв взуття для всієї родини. Хата наповнювалася співом, перетворюючись у своєрідний міні-театр, де слухачами була вся родина. Батьків репертуар був надзвичайно багатий і різноманітний, охоплюючи всі жанрові різновиди пісенного фольклору. Найулюбленішими були – «Ой на горі та жінці жнуть», «Засвіт встали козаченьки», «Гей, наливайте повні чари» та багато інших».

Прикметно, що любов до театрального мистецтва Олексій Прокопович проніс у своєму серці крізь усе життя: завжди брав активну участь у концертах сільських самодіяльних колективів, виступаючи з читанням художніх творів, а також заявив про себе як неперевершений актор аматорських колективів, зокрема студентських, які робили театральні постановки за п'єсами класиків української та російської літератури.

Піклуючись про сьогоденне студентство, яке, безсумнівно, потребує культурного розвитку, Олексій Прокопович зініціював у кінці 90-х на початку 2000-х років відродження молодіжного театру «Прозріння», який за його часів «гримів» в університетських стінах. Навчаючись на той час уже в аспірантурі, я була запрошена взяти участь у

прем'єрі вистави «Зрадлива доля» (про життя та творчість В. Н. Каразіна) за однойменною п'єсою героя цієї статті. Цю подію згадую як одну з найцікавіших у моєму університетському житті. Численні репетиції, робота в студії звукозапису, справжня акторська гра на великій сцені й осмислене переживання головної ролі – ролі Марусі, першої дружини Василя Назаровича, не залишили мене, аматора театрального мистецтва, байдужою.

Говорячи про педагогічний талант Олексія Прокоповича, треба також зазначити, що, перебуваючи на посаді викладача, а згодом доцента кафедри історії української літератури, він виконував ряд громадських доручень, зокрема був заступником та виконувачем обов'язків декана філологічного факультету, секретарем факультетського партійного бюро та парторгом рідної кафедри. Звичайно, усі ці посади як для творчої особистості були дещо обтяжливими, забирали чимало часу, енергії та відволікали від улюбленої справи – лекторської діяльності. Тож, звільнившись із роками від вищезазначених обов'язків, О. П. Чугуй стрімко активізував діалог зі студентами (як під час аудиторних занять, так і під час фольклорної та педагогічної практик), а також почав приділяти більше уваги науковій роботі.

Слід зазначити, що предметом наукових зацікавлень О. П. Чугуя стає українська драматургія XIX століття (що й не дивно, зважаючи на театральне самовиховання й чималий досвід на аматорській режисерсько-акторській ниві). Передусім Олексія Прокоповича як літературознавця цікавить проблема вивчення спадщини одного з корифеїв українського театру – І. К. Карпенка-Карого. Непересічний талант і новаторство видатного драматурга й театрального діяча викликали зацікавлення в О. П. Чугуя ще в студентські роки під час написання дипломного дослідження – «Засоби зображення комічного в драматургії І. Карпенка-Карого (Тобілевича)». Ця перша карпенкознавча праця в науковому доробку філолога-каразінця згодом цілком логічно зініціювала й тему його кандидатської дисертації – «Драматургічна майстерність І. Карпенка-Карого», яку він захистив 1970 року. Цього ж року було оприлюднено монографію «Класик української драматургії (до 125-річчя І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича)» [9]. Цінність цих розвідок вбачається в тому, що в них уперше було детально досліджено змістові аспекти комедіографії І. Тобілевича, зокрема фахово проаналізовано прийоми сюжетотворення та характеротворення, композиційні та мовні особливості, специфіку стилю та жанру найбільш відомих п'єс драматурга.

Коло наукових інтересів О. П. Чугуя фокусується й навколо іншої знакової постаті в

історії української літератури – Т. Г. Шевченка. Треба зазначити, що увагу яскравого представника харківської філологічної школи привертає передусім поетична творчість Тараса Григоровича, зокрема зовсім недосліджений її аспект – використання в ліричних та ліро-епічних творах елементів драматургічної форми. Результатом довготривалих і дискусійних наукових пошуків ученого-літературознавця стали фундаментальна монографія «Драматургічні елементи в ліриці Т. Г. Шевченка» [8], яка вийшла друком 1989 року – до 175-річчя від дня народження Кобзаря, та дві окремі розвідки про драматургізм поем Т. Шевченка [7]. Взагалі упродовж 80-х років XX століття Олексій Прокопович видрукував на сторінках «Вісника Харківського університету» та інших видань цілу низку статей про особливості поетики основоположника нової української літератури, що дало підстави І. Булашенко та М. Красикову (авторам вступної статті бібліографічного покажчика «Шевченкознавство в Харківському університеті») поіменувати його науковий доробок як найбільше досягнення драматургічної шевченкіани означеного періоду [1].

Прикметно, що і зараз, перебуваючи на «заслуженому відпочинку» з 2010 року, Олексій Прокопович проявляє чималу активність на науковій ниві й не зраджує своїм шевченкознавчим дослідницьким інтересам, заявленим у попередні роки. Так, 2015 року в співавторстві з сином Тарасом (кандидатом історичних наук, директором Центру українських студій імені Д. І. Багалія) він написав й оприлюднив статтю «Шевченкознавство у працях викладачів та вихованців Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (40-ві роки XIX – початок XXI ст.)» [10]. Ці наукові матеріали увійшли до ювілейної колективної монографії «Харківський університет і українська культура», присвяченої 210-й річниці його заснування. Ще однією роботою науково-творчого тандему філолога-батька та історика-сина за 2017 рік було укладання бібліографічного покажчика наукових матеріалів шевченкознавців [11]. Так, детально розкриваючи принципи й засади літературознавчої та критичної рецепції творів Кобзаря в контексті харківського дискурсу, автори названих праць не лише зосередили увагу на поступовому розширенні кола творів, якими цікавилися дослідники, та аспектів, в яких ті твори розглядалися, а й сформулювали низку актуальних шевченкознавчих проблем, що на сьогодні, безсумнівно, потребують переосмислення.

Не менший науковий інтерес в О. П. Чугуя викликають і постаті І. Котляревського, М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Старицького та О. Гончара – письменників, творами яких він захоплювався упродовж усього життя і які

найбільше посприяли формуванню його естетичних смаків, любові до мистецтва взагалі, слова – зокрема, та вибору професії філолога.

Науковий доробок О. П. Чугуя-літературознавця складає більше 100 публікацій як у фахових виданнях України (серед яких лідирує «Вісник Харківського національного університету»), так і в періодичних – журналах та газетах. У них чимало уваги приділено вилученню елементів драматургічної форми у фольклорі та поетичній творчості П. Гулака-Артемівського, М. Костомарова, В. Забіли, М. Петренка.

Прикметно, що викладацьку й наукову діяльність Олексій Прокопович вдало поєднує з художньою творчістю, зокрема він заявив про себе на літературній ниві як неперевершений драматург. Перша його п'єса «Буйнокрилі» (робоча назва – «У сусіда хата біла») була написана ще в роки навчання в університеті. Її комедійне спрямування, насиченість афоризмами, каламбурами та виразно драматургічними діалогами, безсумнівно, викликали схвальні відгуки серед вибагливої читацької аудиторії. П'єса навіть отримала своє сценічне втілення, що ще більше окрило драматурга-початківця й надихнуло на пошук нових тем для наступних творів, зокрема «Убиті піднімаються» та «Втеча з того світу», які вже були написані під час учителювання на Донеччині.

У цілому ж, О. П. Чугуй оприлюднив близько 20 п'єс. Звичайно, найактивніше він заявив про себе на літературному Олімпі після здобуття Україною незалежності, коли в суспільстві було зніційовано свободу слова. Так, починаючи з 1998 року, з-під його пера виходить низка гостросюжетних політичних творів, крізь призму яких автор постає перед читачем нібито в ролі слідчого, що з професійним завзяттям розкриває численні злочини проти людства, скоєні радянським режимом. До таких творів передусім належать трагедія «Сибірська дума» (1998), комедія «Замах на Чорта» (1999), трагікомедія «Червоний смерч» (2001), що

складається з двох частин – «Бенкет голодних» та «Весілля людодів», трагікомедії «Вершина кохання» (2008) й «Агонія дракона» (2008), драма «Лісові гості» (2013) та інші.

Серед провідних напрямків драматургічного дискурсу О. П. Чугуя є й біографічний. Тут мова йде про тексти, написані на підставі життя й творчості видатних людей, серед яких не тільки письменники – шанувальники мистецтва слова, а й представники інших видів мистецтв, зокрема музиканти, режисери, а також громадські діячі. Так, читацьку увагу привертають драматургічні портрети Григорія Сковороди («Велике пророцтво», 2002), Василя Каразіна («Зрадлива доля», 2003), Леся Курбаса («Кривава прем'єра», 2005), Івана Котляревського («Степовий орел», 2011), Володимира Івасюка («Червона рута», 2010), Олександра Мишуги («Солов'їна доля», 2013).

У центрі уваги О. П. Чугуя-драматурга є також психологія дитячих характерів. Так, захоплюючись ляльковим театром як різновидом комедійного освоєння дійсності, Олексій Прокопович здійснив власний художній експеримент, у результаті якого з'явилися п'єси для юного читача й глядача, сповнені світлом, добротою та м'яким гумором, – «Коза-дереза», «Ніч перед Різдвом» (за мотивами однойменної повісті М. Гоголя), «Вовчий яр», «Весільна подорож», «Украдена таємниця». На жаль, ці п'єси неоприлюднені, вони ще досі залишаються в авторському архіві, чекаючи свого зіркового часу.

Отже, зважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок, що Олексій Прокопович Чугуй належить до унікальних людей, осяяних внутрішнім світлом і моральною чистотою. Учитель для нього – це не просто професія, це невід'ємна частинка його «Я», це поетичний стан його душі, що спонукає до постійної невтомної творчості – як наукової, так і драматургічної.

Література

1. Булашенко І. Г., Красиков М. М. Шевченкознавство в Харківському університеті: [передм. до бібліогр. покажч.]/Шевченкознавство в Харківському університеті: бібліогр. покажч. Харків, 1989. С. 3–19.
2. Вірченко Т. І. Дискурс, еволюція, типологія художніх конфліктів української драматургії 1990–2010 років: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література»/Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2012. 32 с.
3. Конончук Т. І. Вітаємо з добрим ужинком: просвітянину і драматургу Олексієві Чугую – 80//Слово Просвіти. 2015. № 4 (796), 29 січня – 4 лютого. С. 15.
4. Новиков А. О. Дискурс національно-визвольних змагань в сучасній українській драматургії (за матеріалами творів М. Куця та О. Чугуя)/Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ: зб. наук. праць. Рівне: РВЦ МЕГУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2015. № 1 (13). С. 255–261.
5. Новиков А. О. До ювілею драматурга/Вивчаємо українську мову та літературу. 2015. № 4–5 (404–405). С. 65–66.
6. Новиков А. О. Театр абсурду Олексія Чугуя//Укр. літ. в загальноосвітній школі. 2013. № 12. С. 11–13.
7. Чугуй О. П. Драматургічні елементи в ліро-епічних творах Шевченка//Вісн. Харк. ун-ту. 1989. № 329. С. 10–17; Вісн. Харк. ун-ту. 1992. № 376. С. 3–11.
8. Чугуй О. П. Драматургічні елементи в ліриці Т. Г. Шевченка. Харків: Вища шк., 1989. 236 с.
9. Чугуй О. П. Класик української драматургії (до 125-річчя І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича). Київ: Знання, 1970. 48 с.

10. Чугуй О. П., Чугуй Т. О. Шевченкознавство у працях викладачів та вихованців Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (40-ві роки XIX – початок XXI ст.)//Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна): монографія/[кол. авт.]; передм. В. С. Бакіров; за ред. Ю. М. Безхутрого. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 192–233.

11. Шевченкознавство у працях викладачів та вихованців Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (40-ві роки XIX – початок XXI ст.): бібліогр. покажч. [передм. Чугуй О. П.]. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 40–43.

References

1. Bulashenko I. G., Krasnykov M. M. Shevchenkoznavstvo v Kharkivskomu universyteti : [heredm. do bibliograf. pokashch.] // Shevchenkoznavstvo v Kharkivskomu universyteti : bibliograf. pokashch. Kharkiv, 1989. S. 3–19.
2. Virchenko T. I. Dyskurs, evoliutsia, typologiia khudozhnich konfliktiv ukrainskoi dramaturgii 1990–2010 rokov : avtoref. dys. ... d-ra filolog. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / Lviv. Nats. un-t im. I. Franka. Lviv, 2012. 32 s.
3. Kononchuk T. I. Vitaieiu z dobrym uzhytkom : prosvitianyiu i dramaturgu Oleksiievi Chuguiiu – 80 // Slovo Prosvity. 2015. № 4 (796), 29 sichnia – 4 liutogo. S. 15.
4. Novykov A. O. Dyskurs natsionalno-vyzvolnych zmaganiu v suchasni ukrainskii dramaturgii (za materialamy tvoriv M. Kutsia ta O. Chuguiia) // Psykhologo-pedagogichni osnovy gumanizatsii navchalno-vychovnogo protsesu v shkoli ta VNZ : zb. nauk. prats. Rivne : RVTS MEGU im. akad. S. Demianchuka. 2015. № 1 (13). S. 255–261.
5. Novykov A. O. Do yuvileiu dramaturga // Vychaiemo ukrainskr movu ta literaturu. 2015. № 4–5 (404–405). S. 65–66.
6. Novykov A. O. Teatr absurdu Oleksiia Chuguiia // Ukr. lit v zagalnoosvitni shkoli. 2013. № 12. S. 11–13.
7. Chugui O. P. Dramaturgichni elementy v liro-epichnykh tvorakh Shevchenka // Visn. Khark. un-tu. 1989. №329. S. 10–17; Visn. Khark. un-tu. 1992. № 376. S. 3–11.
8. Chugui O. P. Dramaturgichni elementy v lirytsi T. G. Shevchenka. Kharkiv : Vyscha shkola, 1989. 236 s.
9. Chugui O. P. Klyasyk ukrainskoi dramaturgii (do 125-richchia I. K. Karpenka-Karogo (Tobilevycha). Kyiv : Znannia, 1970. 48 s.
10. Chugui O. P., Chugui T. O. Shevchenkoznavstvo u pratsiakh vykladachiv ta vychovantsiv Kharkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina (40-vi roky XIX – pochatok XXI st.) // Kharkivskiy universytet i ukrainska kultura (do 210-richchia vid chasu zasnuvannia CHNU imeni V. N. Karazina) : monografia / [kol.av.] ; przedm. V. S. Bakirov ; za red. Yu. M. Bezchutrogo. Kharkiv: CHNU imeni V. N. Karazina, 2015. S. 192–233.
11. Shevchenkoznavstvo u pratsiakh vykladachiv ta vychovantsiv Kharkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina (40-vi roky XIX – pochatok XXI st.) : bibliogr. pokazhch. [peredm. Chugui O. P.]. Kharkiv .: CHNU imeni V. N. Karazina, 2017. S. 4–43.

Куриленко Ірина Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури (Бурсацький узвіз, 4, Харків, 61057, Україна); e-mail: spring2007@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-8340-2192>.

Куриленко Ірина Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры (Бурсацький спуск, 4, Харків, 61057, Україна); e-mail: spring2007@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-8340-2192>.

Kurylenko Iryna, PhD in Philology, Associate Professor, The Kharkiv State Academy of Culture (Bursatskyi uzviz, 4, Kharkiv, 61057, Ukraine); e-mail: spring2007@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-8340-2192>.

УДК 821.161.2'06 — 3 Тютюнник Григорій. 09

Л. Г. Головка, Т. Є. Федорова

м. Харків

Рецепція творчості Григорія Тютюнника критиками і літературознавцями

У статті розглянуто науково-критичні розвідки ХХ—ХХІ століть, присвячені вивченню творчості українського письменника Григорія Тютюнника. Відзначено, що незважаючи на значну заідеологізованість літературознавчих розвідок 1960—1980-х років, було проаналізовано ряд важливих аспектів, пов'язаних із авторським стилем, проблемним наповненням творів, своєрідністю ідейно-естетичної еволюції письменника, художнього відтворення авторського задуму. Останнім часом з'явилися праці С. Лісовської, присвячені поетиці творів Г. Тютюнника, та О. Неживого, який окреслює історію видання роману «Вир» і здійснює текстологічний аналіз першодруку, сучасного варіанту й основного тексту. Доведено, що цілісне дослідження творчості Григорія Тютюнника на сьогодні відсутнє.

Ключові слова: рецепція, критика, літературознавство, творчість, Григорій Тютюнник.

Головка Л. Г., Федорова Т. Е. Рецепция творчества Григория Тютюнника критиками и литературоведами. В статье проанализированы научно-критические исследования ХХ—ХХІ веков, посвященные изучению творчества украинского писателя Григория Тютюнника. Отмечено, что, несмотря на значительную заидеологизированность литературоведческих исследований 1960—1980-х годов, было изучено ряд важных аспектов, связанных с авторским стилем, проблематикой произведений, своеобразием идейно-эстетической эволюции писателя, оригинальностью художественного воплощения авторской идеи. В последнее время появились труды С. Лисовской, посвященные поэтике произведений Г. Тютюнника, и А. Неживого, который очерчивает историю издания романа «Водоворот» и совершает текстологический анализ современного варианта и основного текста. Доказано, что целостное исследование творчества Григория Тютюнника сегодня отсутствует.

Ключевые слова: рецепция, критика, литературоведение, творчество, Григорий Тютюнник.

Holovko Ludmyla, Fedorova Taisiia. Reception of Hryhorii Tiutiunnyk's creativity by literary critics.

This article explores the ХХ—ХХІ centuries scientific critical investigations devoted to the study of the Ukrainian writer's Hryhorii Tiutiunnyk creativity. Researchers of the 1960-1980s (P. Havrilov, Yu. Barabash, L. Volovets, etc.) keep focus primarily on revealing the relationship between the personality of the writer as a Soviet patriot and his work, as well as an analysis of such types of person represented by the writer as a Soviet man, a peasant man, a man-leader, a man-warrior and patriot-one, etc. Notwithstanding the prominent ideology of this period literary exploration, a number of important aspects related to the author's style, problem content of works, peculiarity of the ideological and aesthetic evolution of the writer, originality of the artistic reproduction of the author's concept were analyzed. Most scholars focus on the analysis of the novel "Vir". M. Lohvynenko, K. Volynsky, B. Chip, L. Volovets, I. Semenchuk, Y. Barabash draw attention to the lyricism of the narrative in the novel and to the peculiarities of scenery images as a way of revealing character's inner world. L. Volovets P. Havrilov, I. Semenchuk emphasize the psychological representation of characters images of the novel. Y. Badzo, L. Volovets, K. Volynsky and P. Serdyuk distinguish the motive of finding the truth in the writer's works. The aforementioned researchers place emphasis on the analysis of war factor as a mean of revealing characters' personalities in the novel "Vir". M. Lohvynenko, K. Volynsky, B. Chip, L. Volovets, S. Lisovska, I. Semenchuk, Y. Barabash draw attention to the narrative lyricism of author's work. L. Volovets, P. Gavrillov, I. Semenchuk emphasize the psychological nature of character image in the novel. Recently, S. Lisovsky's works on poetry of his works have appeared. As well as O. Nezhyyi, who outlines the history of novel publication and carry out a textual analysis of the first print, the modern version and the main text. It is proved that a comprehensive study of Hryhorii Tiutiunnyk's work of has not been accomplished yet.

Key words: reception, criticism, literary criticism, creativity, Hryhorii Tiutiunnyk .

Літературна спадщина Григорія Тютюнника – це кілька прозових творів, серед яких оповідання «Мирон Розбийгора» (1950), повість «Хмарка сонця не заступить» (1956), роман «Вир» (1962), незакінчений роман «Буг шумить» (1965), збірка оповідань «Зорані межі» (1950), а також збірка поезій «Журавлині ключі» (1963). Метою статті є огляд і систематизація науково-критичних праць, присвячених аналізу творчості письменника.

Дослідження набутку митця датуються 1960—1980 роками. Надалі ми помічаємо значний «спад» у вивченні прози й поезій Г. Тютюнника.

Учені ХХ ст. (зокрема Л. Воловець,

П. Гаврилов, К. Волинський, І. Семенчук та інші) відзначають образність мови автора, «виняткову правдивість у переданні чистої, живої мови народу», унікальний художній стиль письменника. Незважаючи на це, І. Семенчук, Р. Іваничук, К. Волинський, Л. Воловець, П. Сердюк, П. Кононенко виявляють схожі риси в індивідуальних стилях прозаїка і М. Шолохова. Проте це припущення спростовується самим письменником, який зазначає, що «Окремі випадки навряд можуть бути предметом літератури» [13, с. 14]. На переконання Р. Іваничука, уже в повісті «Хмарка сонця не заступить» письменник демонструє остаточне вивільнення від упливів М. Шолохова, С. Васильченка, В. Стефаніка [18, с. 16]. Натомість П. Гаврилов висловлює думку, що в повісті автор ще «не позбувся спокуси

наслідування улюблених вчителів» [11, с. 133]. Дослідник звертає увагу на спільне в ідейних концепціях Г. Тютюнника й О. Довженка [13, с. 12].

Літературознавці знаходять подібності в творчому стилеві Г. Тютюнника й стилях В. Стефаніка й С. Васильченка (П. Гаврилов, Т. Мигаль), А. Головка (Л. Воловець), Я. Галана (Р. Іванчук), В. Міняйла (П. Кононенко), М. Стельмаха й О. Гончара (П. Сердюк і М. Логвиненко). І. Семенчук виявляє риси наслідування творчого стилю Л. Толстого, що не дивно, адже Г. Тютюнник визнавав, що в Л. Толстого «навчається думати» [40, с. 58]. К. Волинський називає риси, близькі до стилів П. Панча, І. Сенченка, І. Вільде, проте роман «Вир» вважає безумовно новаторським [4, с. 64].

Більшість дослідників ХХ століття зосереджують увагу на аналізі роману «Вир». Проте не лишаються поза увагою повість «Хмарка сонця не заступить» і поезії Г. Тютюнника.

В. Лисенко вважає мову персонажів повісті індивідуалізованою, яскравою і барвистою. Він помічає у творі величезну, навіть подекуди надмірну кількість влучних приказок, прислів'їв і афоризмів, зауважує про точність слова, лаконічність «до межі» [26, с. 166].

З. Крахмальникова, відзначаючи високу художність мови письменника, засоби індивідуалізації персонажів твору, помічає й недоліки: штучне «затягування» дії в повісті, надто сентиментальні пейзажі, позбавлені смаку; «погано виписаних "прохолодних" прохідних персонажів» [23, с. 234].

За спостереженням П. Сердюка, окремі лінії життєвих взаємозв'язків у повісті накреслені тільки пунктиром [44, с. 7]. Основним способом «малювання» митця є «пружний багатоголосий діалог (полілог) – скомпонований без обов'язкових посилай на автора репліки <...>» [44, с. 9].

П. Гаврилов головним конфліктом повісті визначає боротьбу між методами «культівського» і ленінського керівництва [11, с. 132]. Досліджуючи життя і творчість Г. Тютюнника, В. Дорошенко висловлює думку, що в цьому творі письменник «порушує ряд актуальних проблем народного життя, утверджує ленінські норми партійного керівництва, роботи з людьми, гостро викриває працівників із кар'єристичними замашками, черствих і збайдужілих до громадських справ» [16, с. 140]. Подібний підхід до аналізу спостерігаємо в статті П. Сердюка. Він вважає, що повість була написана «під свіжим враженням ХХ з'їзду партії», на якому засуджувався культ особи [42, с. 45]. Учений також підкреслює домінування соціально-політичної проблематики в повісті. Як зазначає дослідник художньої майстерності Г. Тютюнника І. Семенчук, цей твір відзначається поглибленою увагою до людини [40, с. 36]. На думку

К. Волинського, повість насичена гуманістичним пафосом [5 с. 10].

Із посмертним виданням у 1963 році поетичної збірки Г. Тютюнника «Журавлині ключі» з'являються рецензії Г. Книша, Л. Сеника і В. Лисенка. Дослідники погоджуються в тому, що лірика Г. Тютюнника, навіть воєнна, сповнена життєствердного і життєлюбного пафосів. Як зауважує В. Лисенко, для поезій Г. Тютюнника характерною є «соковитість слова з живого народного джерела» [27, с. 216]. Для образності мови поета, на думку Л. Сеника, ключовими ознаками є стислість і невимушеність, «чуйність, але не розчуленість, ніжність, але не манірність» [41, с. 155, 153]. В. Боянович, аналізуючи поезії Г. Тютюнника, висловлює думку, що його «роздуми, зарисовки й балади пройняті пафосом ствердження героїчного» [3, с. 94]. За спостереженням дослідника, деякі вірші Г. Тютюнника мають текстуальні повторення, у них наявне превалювання оптимістичних настроїв [3, с. 94–95]. Основним мотивом збірки «Журавлині ключі» П. Сердюк визначає мотив патріотизму [43, с. 7].

П. Гаврилов майже віршованими, ніж літературознавчими формулами окреслює роль Харкова у творчості Г. Тютюнника: «Над його життєвим потоком Харків даленів ніколи не в'янучим вербовим берегом, на якому він спочивав і душею, і серцем, до якого він завжди прагнув» [7, с. 66]. Так К. Волинський зауважує, що в основі кращих поезій Г. Тютюнника лежить справжній факт, особисто бачене [4], В. Сеник також спостерігає «автобіографізм» у поезіях збірки і типовість відображених у поезіях почуттів [41, с. 154]. На думку В. Дорошенка, якісними рисами поезій Г. Тютюнника є «епічність, гострота драматичних колізій, сильний струмінь розповідних інтонацій» [16, с. 139].

На думку П. Гаврилова й О. Лупія, саме поетичний досвід митця «загартував» письменника до написання мальовничих прозових образів-пейзажів, зокрема в романі «Вир» відшукує картини, «художніми заготовками для яких послуговувалися сюжетні поезії, такі як "Офіцер", "Товариш", "Коваль у кузні кує лемеші", "В бліндажі", "Фашиста вбив я під Карпатами", "Студентське"» [13, с. 7].

У поезіях, у повісті, а особливо – у романі «Вир» дослідники помічають прагнення як персонажів, так і ліричного героя письменника відшукати життєву правду. За словами Ю. Бадзьо, Г. Тютюнник «не задовольняється абстрактно-логічною формою найвищої правди» і «доходить історичної правди не понад людиною і реальним життям, а через них» [1, с. 140]. Так П. Сердюк, Л. Воловець, К. Волинський, В. Лета звертають увагу на сюжетотвірний мотив *правдошукання*,

який загалом є лейтмотивним для творчості Г. Тютюнника й виявляє себе чи не на всіх рівнях проблематики роману «Вир». На думку Ю. Бадзьо, «у кожного з героїв "Виру" своя, індивідуальна правда» [1, с. 137]. (Подібне читаємо й у П. Сердюка, П. Гаврилова, О. Коцюби).

Л. Воловець, автор літературно-критичного нарису, аналізуючи філософську проблематику роману, виділяє вічні питання життя і смерті, любові до Батьківщини, сенсу людського існування, проблему війни та миру [6, с. 60]. К. Волинський, досліджуючи творчу своєрідність письменника, виділяє в романі проблему «довір'я, розуміння цінності та значення людини...» [4 с. 68]. П. Гаврилов визначає конфлікт роману як «глибокий, переплетений великою кількістю людських доль, складних людських переживань, великих суспільних явищами» [11, с. 25].

Щодо заголовка роману «Вир» більшість дослідників сходяться на думці, що *вир* є чи не найкоротшим словом, яке має таку насичену семантику. Так П. Гаврилов тлумачить *вир* як простір колективної праці [13, с. 12], як «саме життя, безмежне, глибоке і складне» [11, с. 134]. На думку дослідника, підтекст, що «пульсує в заголовку» [11, с. 133], насичує увесь твір, зокрема епізодами, пов'язаними з реальним виром – Крученою Ковбанею. Р. Іваничук визначає *вир* символом дрібних інтересів троянівців, а згодом – як вир світовий [18, с. 134], а І. Семенчук розуміє цей художній образ як «вогненну круговерть життя і героїчної боротьби троянівців, усього радянського народу з німецько-фашистськими загарбниками» [40, с. 61]. М. Логвиненко вважає підтекстом заголовка те, що «саме з виру життя митець черпає натхнення» [30, с. 83]. Схоже тлумачення заголовкові надає й К. Волинський, який порівнює «життєвий вир» із долею країни й світу [4, с. 68].

Ю. Барабаш, автор вступної статті до видання роману «Вир» 1980 року, звертає увагу на епіграфі двох частин роману: мелодія першого «наче переливається у другу книгу роману» [2, с. 12]. На думку П. Гаврилова, «тональність другої частини "Виру" стає для читача ще виразнішою коли зіставити текст роману з піснею "Ой з-за гори чорна хмара"», яка є епіграфом до другої частини [10, с. 75].

За спостереженнями В. Лети, П. Гаврилова, І. Семенчука, поетичний досвід митця, «вигартована» віршуванням здатність карбувати живі, правдиві й точні образи втілилися й у його прозі, особливо в романі «Вир». Як з'ясовує П. Сердюк, автор «Виру» намислив «показати, як виходять із крутого виру життя людські душі, міцні й гартовані» [44, с. 9]. І. Семенчук висловлює думку, що органічний розвиток дії в романі обумовлюють саме персонажі: їхні вчинки «в кожному мить неповторні, продиктовані мінливістю психіки» [40, с. 59], адже

«характери, як правило, подаються у "Вирі" у розвитку, у болісному зростанні» [40, с. 61]. Більшість дослідників зупиняються на аналізі образної системи твору, засобів розкриття внутрішнього світу персонажів, їхньої мови – і наголошують на особливостях зображення людини й природи в складному діалектичному зв'язку. Зокрема, на погляд М. Логвиненка, атмосфера навколишньої дійсності для персонажів, стан природи завжди гармонує або навмисно контрастує з ситуацією [30, с. 87]. За ствердженням дослідника, «зовнішність, мова кожного персонажа чітко індивідуалізовані» [30, с. 84]. На думку Л. Кицей, окремі частини роману, «зокрема описи степу, літньої ночі, ріки Ташані тощо – це ліричні поезії в прозі» [19, с. 55]. Л. Воловець і О. Дяченко підкреслюють вагу гумористичних реплік і комедійних ситуацій у характеротворенні й змістові твору в цілому. Як помічає І. Семенчук, у художній мові Г. Тютюнника органічно зливаються внутрішній монолог і діалог [40, с. 197].

М. Логвиненко, К. Волинський, Б. Чіп, Л. Воловець, І. Семенчук, Ю. Барабаш звертають увагу на ліризм оповіді в романі й на особливості змалювання образів-пейзажів як засобах розкриття характерів персонажів. На думку Б. Чіпа, «іще одним повнокровним героєм роману "Вир" стала природа» [48, с. 61]. Натомість К. Волинський наголошує, що Г. Тютюнник не перебільшує й не абсолютизує «ролі» землі у формуванні характерів і житті своїх героїв [4, с. 66].

У сюжеті другої книги Ю. Барабаш виділяє три основні сюжетні лінії: Дороша, Тимка і життя Троянівки «під німцем» [2, с. 13]. П. Гаврилов помічає, що частина героїв роману «Вир» «зображена на тій же сюжетній лінії, яка раніше намітилась в повісті...» [11, с. 134]. Літературознавець ідентифікує персонажів повісті й роману «Вир» – Голуба й Дороша, об'єднуючи їх поняттям «маленька велика людина» і «проста Радянська людина» [13, с. 10].

Хоча сучасна письменникові критика була обурена, як висловився Л. Воловець, зображенням «надто патріархального села» [6, с. 49] (відома була тільки перша частина «Виру»), він і літературознавці П. Гаврилов, І. Семенчук наголошують на глибокому психологізмові зображення жіночих образів роману.

В. Лета, Ю. Бадзьо зауважують на відсутності у «Вирі» поділу на головних чи другорядних, позитивних чи негативних персонажів. О. Лапа зазначає, що в характерах роману «немає і тіні штампу» [24]. За спостереженням Л. Воловця, хоча деякі герої твору і мають імовірні прототипи, більшість персонажів є збірними, типовими образи [6, с. 50]. Так Л. Воловець і П. Гаврилов визначають типізацію в творі головною умовою зображення життя.

Чимало дослідників ХХ століття (зокрема П. Гаврилов, Л. Воловець, К. Волинський, М. Логвиненко та ін.) погоджуються в тому, що чи не найістотнішим засобом характеротворення, який зумовлює значний розвиток персонажів і глибше розкриття психології, є вплив війни. Так М. Логвиненко стверджує, що саме в другій книзі найяскравіше «вирізьблюються» характери героїв, тоді як у першій – «художник з більшою рельєфністю виписує негативних персонажів» [30, с. 77]. Однак згадані дослідники майже не звертають уваги на концепт межової ситуації. Натомість, на думку Л. Воловця, війна – не чинник чи першопричина вчинків героїв, а лише «каталізатор», як поворотна подія [6, с. 52]. За твердженням Р. Іваничука, характери героїв «Виру» формуються не лише у виняткових ситуаціях, у яких легко виявити грані особистості, а й у «найзвичайнісінькому буденному житті» [18, с. 143].

П. Гаврилов пише, що роман – це «сплав глибокого ліризму з послідовним побутовизмом, який в другій частині твору відступає перед батальним живописом» [11, с. 133].

Можна помітити, що дослідники ХХ століття окремо не зупиняються на питанні естетичної картини світу «Виру», здебільшого визначаючи її або як реалістичну, або соціалістично-реалістичну. Так, зокрема, В. Дорошенко висловлює думку, що у «Вирі» письменник досягає «повнокровного реалістичного синтезу в образному відтворенні провідних тенденцій розвитку колгоспного села, соціально-історичних обставин епохи і неповторного світу людських пристрастей, характерів, цілої галереї народних типів» [16, с. 140]. Однак Ю. Барабаш зауважує на двоєдиності стилів суворого реалізму, який переважає в романі, й романтизму, нота якого «звучить сильніше» у другій книзі [2, с. 20]. На думку П. Сердюка, «<...> емоційна стихія роману плине двома головними потоками – реалістико-гумористичним і романтико-ліричним» [42 с. 54]. І. Трійняк також помічає в романі «чудове поєднання і побутопису, і ліризму, і романтизму» [45].

Меншою мірою літературознавці зосереджують увагу на незавершеному романі Г. Тютюнника «Буг шумить», над яким письменник працював у 1947—1949 роках.

Г. Мудрик у вступній статті до видання роману 1965 року зазначає, що письменник прагне «осягнути внутрішні джерела історичного процесу через грані духовного світу людини, її характеру» [31, с. 7]. Окрім того, учена зауважує на такій ознаці індивідуального стилю Г. Тютюнника, як вмиле обґрунтування деталей, «спостереження найменших подробиць сільського побуту», яке «надає абсолютної виразності відображенню баченого й почутого» [31, с. 11 □ 12].

У дослідженнях ХХІ століття, за нашим спостереженням, переважає увага до поетики творів Григорія Тютюнника. Так С. Лісовська, досліджуючи образну систему повісті «Хмарка сонця не заступить», зазначає, що «письменник стояв перед необхідністю поєднати у своїй творчості суперечливі концепти соціалістичної та екзистенціальної моделі дійсності <...>» [28, с. 34]. Естетичну картину світу в повісті дослідниця визначає неореалістичною, а Г. Тютюнника – неореалістичним наратором [28, с. 36—37]. Також дослідниця аналізує засоби та прийоми портретизації (зокрема, фокалізацію), філософсько-естетичний підтекст назви повісті [28, с. 38, 42]. Окрім того, С. Лісовська розглядає образи природи в романі «Вир» як своєрідну призму відбиття екзистенціальних станів героїв [28]. Вона припускає, що образ війни в романі персоналізується й міфологізується: «Страшною потворою, монстром постає у сприйнятті персонажів війна. Вона ніби міфічна істота, яка нищить все навкруги <...>» [29, с. 172].

О. Неживий окреслює історію видання роману й проводить текстологічний аналіз першодруку, сучасного варіанту й основного тексту. Дослідник доходить висновку, що «в текст без згоди автора вносилися значні корективи» [33, с. 167]. На його думку, це зумовлено тим, що в неопублікованих розділах і варіантах містилися згадки про голодомор 1933 року та негативне висвітлення радянської влади. Так О. Неживий прагне «ввести текстуальні зміни в основний текст літературного твору» [33, с. 167]. Він звертає увагу на моменти імпліцитної критики митцем тих моментів колгоспного життя, які не тільки виявляють ставлення до них письменника, а й мають вагоме значення для тлумачення деяких характерів [33].

Зазначимо також, що ранні прозові твори письменника зі збірки оповідань «Зорані межі» й оповідання «Мирон Розбийгора» не були предметом дослідження для літературознавців ХХ і ХХІ століть.

Отже, дослідники 1960—1980-х років (П. Гаврилов, Ю. Барабаш, Л. Воловець та ін.) зосереджені передусім на виявленні взаємозв'язку особистості письменника як радянського патріота та його творчості, а також аналізі зображених письменником типів людини радянської, людини-селянина, людини-керівника, людини-воїна і патріота тощо. Однак, незважаючи на значну заідеологізованість критичних і літературознавчих розвідок цього періоду, було проаналізовано ряд важливих аспектів, пов'язаних із авторським стилем, проблемним наповненням творів, своєрідністю ідейно-естетичної еволюції письменника, своєрідністю художнього відтворення авторського задуму. Більшість дослідників зосереджують увагу на аналізі роману

«Вир». М. Логвиненко, К. Волинський, Б. Чіп, Л. Воловець, С. Лісовська, І. Семенчук, Ю. Барабаш пишуть про ліризм оповіді твору. Л. Воловець, П. Гаврилов, І. Семенчук наголошують на психологізмі зображення образів-персонажів роману. Останнім часом з'явилися праці

С. Лісовської, присвячені поетиці його творів, та дослідження О. Неживого, який окреслює історію видання роману «Вир» і проводить текстологічний аналіз першодруку, сучасного варіанту й основного тексту.

Література

1. Бадзьо Ю. Дійсність і позиція письменника//Дніпро. 1963. № 3. С. 136—144.
2. Барабаш Ю. Трояновка, обыкновенное село//Тютюнник Г. М. Водоворот: роман; авториз. пер. с укр. Л. Кедриной; [вст. ст. Ю. Барабаша; худож. Е. Ененко]. Москва: Худож. лит, 1980. С. 3—22.
3. Боянович В. Мужність//Прапор. 1964. № 3. С. 94—95.
4. Волинський К. Дума про народ (Творча своєрідність Г. Тютюнника)//Рад. літературознавство. 1969. № 6. С. 56—68.
5. Волинський К. У вирі життя//Україна. 1980. № 19. С. 10—11.
6. Воловець Л. В. Григорій Тютюнник: Літературно-критичний нарис. 1967. 99 с.
7. Гаврилов П. Харківська поема. До 50-річчя Г. Тютюнника//Прапор. 1970. № 5. С. 66—68.
8. Гаврилов П. «Вир» Григорія Тютюнника//УМЛШ. 1963. № 8. С. 24—29.
9. Гаврилов П. Живі рядки//Донбасс. 1961. № 6. С. 134—136.
10. Гаврилов П. Народна пісня в романі Г. М. Тютюнника «Вир»//Жовтень. 1974. № 5. С. 74—77.
11. Гаврилов П. Син свого часу [Про лауреата премії ім. Т. Г. Шевченка письменника Г. М. Тютюнника//Донбасс. 1963. № 1. С. 131—137.
12. Гаврилов П., Мигаль Т., Муратов І. Слово про друга. [Пам'яті Г. М. Тютюнника]//Жовтень. 1967. № 10. С. 78—85.
13. Гаврилов Ф. Т. Григорій Тютюнник. Жизнь и творчество. Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 1966. 18 с.
14. Гресь М. Він любив свій народ//Жовтень. 1970. № 5. С. 127—132.
15. Дімаров А. Григорій Тютюнник//Тютюнник Г. М. Вир: роман; вст. ст. А. Дімаров. Київ: Рад. письменник, 1962. 547 с.
16. Дорошенко В. Письменник мужньої біографії: До 60-річчя з дня народження Г. М. Тютюнника//Прапор. 1980. № 5. С. 108—141.
17. Дяченко О. З вірою в життя//Літ. Україна. 1963. 22 лют.
18. Іваничук Р. Світло далекої зорі//Дніпро. 1980. № 5. С. 130—134.
19. Кицей Л. Урок-бесіда за романом Г. Тютюнника «Вир»//УМЛШ. 1971. № 1. С. 54—55.
20. Козубенко Л. Григорій Тютюнник//Історія української літератури ХХ □ початку ХХІ ст. у 3 т./ред., автор В. І. Кузьменко; автори О. О. Гарачковська, М. В. Кузьменко, Л. О. Бондар та ін. Київ: Академвидав, 2014. Т. 2. С. 173—183.
21. Кононенко П. Село в українській літературі: літературно-критичні нариси. Київ: Рад. письменник, 1984. 344 с.
22. Кощуба О. За тебе душу погублю. Роздум-спогад про Григора Тютюнника//Березіль. 1995. № 1—2. С. 180—185.
23. Крахмальникова З. Тучка сонця не закроет//Мол. гвардия. 1959. № 6. С. 233—234.
24. Лапа О. Самобутні характери//Літ. Україна. 1963. 22 лют.
25. Лета В. Григорій Тютюнник. До 50-річчя з дня народження//УМЛШ. 1970. № 5. С. 85—88.
26. Лисенко В. Голос талановитого прозаїка//Вітчизна. 1957. № 1. С. 164—166.
27. Лисенко В. Шлях через вогонь//Вітчизна. 1963. № 11. С. 215—217.
28. Лісовська С. Герой-екзистенціал у повісті «Хмарка сонця не заступить» Григорія Тютюнника//Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Літературознавство. 2008. № 1. С. 33—44.
29. Лісовська С. Образ природи як оптика вираження екзистенціальних станів у романі Григорія Тютюнника «Вир»//Вісн. Сумського ун-ту. 2008. № 1. С. 169—173.
30. Логвиненко М. Коріння могутнього дуба// Прапор. 1964. № 1. С. 74—87.
31. Мудрик Г. Буг шумить Григорія Тютюнника//Тютюнник Г. М. Буг шумить: роман; вст. ст. Г. Мудрик. Львів: Каменярь, 1965. 154 с.
32. Мудрик Г. Передмова до розділів роману Г. Тютюнника «Вир»//Жовтень. 1965. № 7. С. 16—17.
33. Неживий О. Творча історія тексту роману Григора Тютюнника «Вир»//Бахмутський шлях. 2011. № 3/4. С. 163—168.
34. Низовий М. З ранньої творчості Григорія Тютюнника//Рад. літературознавство. 1968. № 10. С. 78—80.
35. Самбук Р. Чесним оком художника//Літ. Україна. 1963. 25 січ.
36. Сварник І. Сівач. До 60-річчя від народження Григорія Тютюнника//Жовтень. 1980. № 5. С. 126—135.
37. Семенчук І. В водовороті життя. [О творчестве Г. Тютюнника]//Радуга. 1966. № 9. С. 175—180.
38. Семенчук І. Барви і тони палітри Григорія Тютюнника//Рад. літературознавство. 1969. № 1. С. 33—42.
39. Семенчук І. Наймолодший з «династії» Вихорів. (Із спостережень над майстерністю творення характеру Тимка в романі Г. Тютюнника «Вир»)//Рад. літературознавство. 1966. № 3. С. 65—76.
40. Семенчук І. Р. Григорій Тютюнник. (Майстерність письменника). Київ: Дніпро, 1971. 231 с.
41. Сенік Л. Людяність//Жовтень. 1963. № 9. С. 153—155.

42. Сердюк П. Григорій Тютюнник. Літературний портрет//Рад. літературознавство. 1965. № 7. С. 43—58.
43. Сердюк П. Зачарований ромашковою землею//Тютюнник Г. М. Вир: роман; вст. ст. Сердюк П.; мал. Малинка В. Київ: Дніпро, 1973. 586 с.
44. Сердюк П. І сурмитиме недоспівана пісня//Тютюнник Г. М. Вир: роман; вст. ст. П. Сердюк. Київ: Дніпро, 1966. 624 с.
45. Трійняк І. Народність, самотність//Літ. Україна. 1963. 25 січ.
46. Тютюнник Г. Невловима категорія – краса: Із письменницьких нотатків; публ. підгот. Р. Мовчан//Київ. 1988. № 8. С. 115—121.
47. Тютюнник О. Як створювався роман «Вир»//Літ. Україна. 1963. 22 лют.
48. Чіп Б. З Виру життя//УМЛШ. 1980. № 5. С. 60—62.

References

1. Badzo, Yu. (1963) Diisnist i pozytsiia pysmennyka [Reality and position of the writer]. Dnipro, no. 3, pp. 136—144.
2. Barabash, Yu. (1980) Troyanovka, obyikovennoe selo [Troyanovka, an ordinary village]. Tiutiunyk H. M. Vodovorot: novel; translated by L. Kedryna; [introduction by Yu. Barabash; E. Enenko]. Moskva: Khudozh. lyt, pp. 3—22.
3. Boianovych, V. (1964) Muzhnist [Courage]. Prapor, no.3, pp. 94—95.
4. Volynskiy, K. (1969) Duma pro narod (Tvorchа svoieridnist H. Tiutiunnya) [Thoughts about people. The creative peculiarity of H. Tiutiunnya]. Rad. Literaturoznavstvo, no. 6, pp. 56—68.
5. Volynskiy, K. (1980) U vyri zhyttia [In the whirlpool of life]. Ukraine, no. 19, pp. 10—11.
6. Volovets, L. V. (1967) Hryhorii Tiutiunyk: Literaturno-krytychnyi narys [Hryhorii Tiutiunyk: Literary and critical essay]. [in Ukrainian]
7. Havrylov, P. (1970) Kharkivska poema. Do 50-richchia H. Tiutiunnya [Kharkiv poem. Dedicated to 50th anniversary of H. Tiutiunyk]. Prapor. no 5, pp. 66—68.
8. Havrylov, P. (1963) “Vyr” Hryhorii Tiutiunnya [“Vir” by H. Tiutiunyk]. UMLSh, no. 8, pp. 24—29.
9. Havrylov, P. (1961) Zhyvi riadky [Live Lines]. Donbass, no. 6, pp. 134—136.
10. Havrylov, P. (1974) Narodna pisnia v romani H. M. Tiutiunnya “Vyr” [Folk song in the novel “Vir”]. Zhovten, no. 5, pp. 74—77.
11. Havrylov, P. (1963) Syn svoho chasu (Pro laureata premii im. T. H. Shevchenka pysmennyka H. M. Tiutiunnya) [Son of his time [About the T. Shevchenko prize laureate H. M. Tiutiunyk]. Donbass, no 1, pp. 131—137.
12. Havrylov, P., Myhal, T., Muratov, I. (1967) Slovo pro druha. (Pamiaty H. M. Tiutiunnya) [The word about a friend. [In the memory of H. M. Tiutiunyk]. Zhovten, no 10, pp 78—85.
13. Havrylov, F. T. (1966) Hryhoryi Tiutiunyk. Zhyzn y tvorchestvo [H. M. Tiutiunyk. Life and creativity]. [PhDThesis], Kharkiv. [in Ukrainian]
14. Hres, M. (1970) Vin liubiv svii narod [He loved his people]. Zhovten, no. 5, pp. 127—132.
15. Dimarov, A. (1962) Hryhorii Tiutiunyk Vyr: roman; vstup. st. A. Dimarov [Hryhorii Tiutiunyk “Vir”: novel; introduction by A. Dimarov]. Kyiv : Rad. pysmennyk. [in Ukrainian]
16. Doroshenko, V. (1980) Pysmennyk muzhnoi biohrafii: Do 60-richchia z dnia narodzhennia H. M. Tiutiunnya [Writer of a courageous biography: To the 60th anniversary of the birth of H. M. Tiutiunyk]. Prapor, no. 5, pp. 108—141.
17. Diachenko, O. (1963) Z viroiu v zhyttia [With faith in life]. Lit. Ukraina. [in Ukrainian]
18. Ivanychuk, R. (1980) Svitlo dalekoi zori [The light of a distant dawn]. Dnipro, no 5, pp. 130—134.
19. Kytsei, L. (1971) Urok-besida za romanom H. Tiutiunnya “Vyr” [A lesson-conversation on the novel by H. Tiutiunyk “Vir”]. UMLSh, no.1, pp. 54—55.
20. Kozubenko, L. (2014) Hryhorii Tiutiunyk. Istoriia ukrainskoi literatury XX — poch. XXI st. u 3 t. [Hryhorii Tiutiunyk. History of Ukrainian Literature of the XX — the beginning of the XXI century]. [edited by V. I. Kuzmenko; O. O. Harachkovska, M. V. Kuzmenko, L. O. Bondar etc.]. Kyiv : Akademvydav, vol. 2 pp. 173—183.
21. Kononenko P. (1984) Selo v ukrainskii literaturi: literaturno-krytychni narysy [Village in the Ukrainian literature: literary and critical essays]. Kyiv : Rad. pysmennyk. [in Ukrainian]
22. Kotsiuba, O. (1995) Za tebe dushu pohubliu. Rozdum-spohad pro Hryhora Tiutiunnya [I will destroy my soul for you. Reflection on the memory of Hryhor Tiutiunyk]. Berezil, no.1—2, pp. 180—185.
23. Krakhamalnykova, Z. (1959) Tuchka solntsa ne zakroet [The sun does not close the sun]. Mol. Hvardiia no. 6, pp. 233—234.
24. Lapa, O. (1963) Samobutni kharaktery [Distinctive charactres]. Lit. Ukraina. [in Ukrainian]
25. Leta, V. (1970) Hryhorii Tiutiunyk. Do 50-richchia z dnia narodzhennia [Hryhorii Tiutiunyk .To the 50th anniversary of the birthday]. UMLSh, no. 5, pp. 85—88.
26. Lysenko, V. (1957) Holos talanovytogo prozaika [Voice of a talented prose writer]. Vitchyzna, no.1, pp. 164—166.
27. Lysenko, V. (1963) Shliakh cherez vohon [Way through the fire]. Vitchyzna, no. 11, pp. 215—217.
28. Lisovska, S. (2008) Heroi-ekzystentsial u povisti “Khmarka sontsia ne zastupyt” Hryhorii Tiutiunnya [The hero-existential in the novel “The Sun’s Temple does not catch”]. Nauk. zap. Ternop. nats. ped. un-tu im. V. Hnatiuka. Ser. Literaturoznavstvo [Philological science], no.1, pp. 33—44.
29. Lisovska, S. (2008) Obraz pryrody yak optyka vyrazhennia ekzystentsialnykh staniv u romani Hryhorii Tiutiunnya “Vyr” [Image of Nature as Optics of existential states expression in the novel by Hryhor Tiutiunyk ‘Vir’]. Visn. Sumskoho un-tu, no. 1, pp. 33—44.
30. Lohvynenko, M. (1964) Korinnia mohutnoho duba [Roots of a powerful oak]. Prapor, no. 1, pp. 74—87.
31. Mudryk, H. (1965) Buh shumyt Hryhorii Tiutiunnya [“The Bug roars” by Hryho Tiutiunyk]. (Introduction by

Н. Mudryk). Lviv : Kameniar. [in Ukrainian]

32. Mudryk, H. (1965) Peredmovna do rozdiliv romanu H. Tiutiunnya "Vyr" [Preface to the chapters of the novel H. Tiutiunnyk "Vir"]. Zhovten, no. 7, pp. 16—17.

33. Nezhyvvi, O. (2011) Tvorchia istoriia tekstu romanu Hryhora Tiutiunnya "Vyr" [The creative history of the novel of Hryhor Tiutiunnyk's novel "Vir"]. Bakhmutskiy shliakh, no. 3/4, pp. 163—168.

34. Nyzovyi, M. (1968) Z rannoї tvorchosti Hryhoriia Tiutiunnya [From the early creativity of Hryhor Tiutiunnyk]. Rad. Literaturoznavstvo, no. 10, pp. 78—80.

35. Sambuk, R. (1963) Chesnym okom khudozhnyka [An honest eye of the artist]. Lit. Ukraina. [in Ukrainian]

36. Svamyk, I. (1980) Sivach. Do 60-richchia vid narodzhennia Hryhoriia Tiutiunnya [To the 60th anniversary of the birth of Hryhor Tiutiunnyk]. Zhovten, no. 5, pp. 126—135.

37. Semenchuk, Y. (1966) V vodovorote zhyzny (O tvorchestve H. Tiutiunnya) [In the twilight of life. (About H. Tiutiunnyk's creativity)]. Raduha, no.9, pp. 175—180.

38. Semenchuk, I. (1969) Barvy i tony palitry Hryhoriia Tiutiunnya [Color and tones of the palette of Hryhor Tiutiunnyk]. Rad. Literaturoznavstvo, no. 1, pp. 33—42.

39. Semenchuk, I. (1966) Naimolodshyi z "dynastii" Vykhoriiv. (Iz sposterezhen nad maisternistiu tvorennia kharakteru Tymka v romani H. Tiutiunnya "Vyr") [The youngest of the "dynasty" of the Whirlwinds]. Rad. Literaturoznavstvo, no. 3, pp. 65—76.

40. Semenchuk, I. R. (1971) Hryhorii Tiutiunnyk. (Maisternist pysmennyka) [Hryhor Tiutiunnyk (Mastery of the writer)]. Kyiv : Dnipro. [in Ukrainian]

41. Senyk, L. (1963) Liudianist [Humanity]. Zhovten, no. 9, pp. 153—155.

42. Serdiuk, P. (1965) Hryhorii Tiutiunnyk. Literaturnyi portret [Hryhor Tiutiunnyk. Literary portrait]. Rad. Literaturoznavstvo, no. 7, pp. 43—58.

43. Serdiuk, P. (1973) Zacharovanyi romashkovoio zemleiu [Enchanted with camomile land]. [Introduction by. Serdiuk P.; illustration by. Malynka V.]. Kyiv : Dnipro. [in Ukrainian]

44. Serdiuk, P. (1966) I surmytyme nedospivana pisnia [And unfinished song will sounding]. Kyiv : Dnipro. [in Ukrainian]

45. Triiniak, I. (1963) Narodnist, samobutnist [Nationality, identity]. Lit. Ukraina. [in Ukrainian]

46. Tiutiunnyk, H. (1988) Nevlovyma katehoriia — krasa: Iz pysmennyts. Notatki [Impeccable category — beauty: From writer's notes]. [Edited by R. Movchan] Kyiv, no. 8, pp. 115—121.

47. Tiutiunnyk, O. (1963) Yak stvoriuvavsia roman "Vyr" [How the novel "Vir" was created]. Lit. Ukraina. [in Ukrainian]

48. Chip, B. (1980) Z Vyru zhyttia [From the whirlpool of life]. UMLSh, no. 5, pp. 60—62.

Головко Людмила Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: holovko.lg@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5948-7747>.

Головко Людмила Григорьевна, кандидат филологических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: holovko.lg@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5948-7747>.

Holovko Ludmyla, PhD in Philology, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: holovko.lg@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5948-7747>.

Федорова Таїсія Євгенівна, студентка IV курсу, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: tusdonut@gmail.com

Федорова Таисия Евгеньевна, студентка IV курса, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: tusdonut@gmail.com

Fedorova Taisiia, 4th year student, Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: tusdonut@gmail.com

Мовознавчі студії на філологічному факультеті: історія та сучасність

УДК 811.161.2 :37:398.8

О. Ю. Чорна

м. Харків

Семантика та функціонування епітетів на позначення вінка в українській календарно-обрядовій поезії

У статті розглянуто епітетні сполучення на позначення вінка на матеріалі текстів українських календарно-обрядових пісень. Найбільш продуктивними є означення-флороназви, що пов'язано з обрядовою практикою виготовлення вінків із певних рослин, наділених символічною семантикою.

Досліджено семантику, функційну спрямованість, ритуальні та міфопоетичні витoki зафіксованих епітетних сполук. Здійснено міжжанрові зіставлення, встановлено вторинність низки означень, уживаних здебільшого в піснях осінньо-зимового циклу.

Ключові слова: епітет, означення, вінки, календарно-обрядові пісні, флороназви.

Черная А. Ю. Семантика и функционирование эпитетов для обозначения венка в украинской календарно-обрядовой поэзии.

В статье рассмотрены эпитеты для обозначения образа венка на материале текстов украинских календарно-обрядовых песен. Определено, что наиболее продуктивными являются эпитеты-флороназвания, что связано с обрядовой практикой изготовления венков из определенных растений, наделенных символической семантикой.

Исследованы семантика, функциональная направленность, ритуальные и мифопоэтические истоки зафиксированных эпитетных структур. Осуществлены межжанровые сравнения, установлена вторичность ряда эпитетов, употребляемых в основном в песнях осенне-зимнего цикла.

Ключевые слова: эпитет, определение, венок, календарно-обрядовые песни, флороназвания.

Chorna Oleksandra. Semantics and functioning of epithets for the designation of the wreath in Ukrainian calendar ritual poetry. Considerable attention to the study of specific Ukrainian folk oral literature, observed recently led to the need for linguistic exploration of calendar ritual songs, because they most clearly record the echoes of the past and at the same time fix the peculiar changes caused by modern civilization processes. The folk poetry epithets are a conceptually important component of the artistic structure of folk works, including calendar-ritual poetry, as they relate to all the main images depicted in the songs. In the attributive space of calendar-ritual texts, the basic features of the outlook of the people are coded, as well as the meanings necessary for understanding the reconstruction of the mythological model of the Ukrainian world.

Wreath is a ritual object that appears in all calendar ritual genres and has a wide range of epithets.

It is determined that the names of plants are the most productive attributives for the designation of the wreath. This is due to the ritual practice of making wreaths from certain plants, endowed with symbolic semantics. Instead, epithets related to the names of jewels and express the idea of value are later in origin. It is observed that among the analyzed attributives, those whose have the positive evaluative component in the semantic structure are predominant. This is due to pragmatic studied texts, the purpose of ritual practices, mainly to the preservation, enhancement and production of important and useful things for person, and an overall positive reflection of the symbol of the wreath in the folk tradition. Attention is drawn to rarely used, but symbolically spacious epithets, the analysis of which contributes to the conceptualization of individual fragments of the world's mythological model.

Consequently, the epithet characteristic of the wreath as a ritual object depends on the subject of the text, the speaker's orientation on the appropriate speech strategy to achieve the desired goal, as well as on the peculiarities of the mythopoetic model of the world. Epithets of the autumn-winter cycle are mostly secondary, transposed both from texts of spring-summer songs, and borrowed from the wedding ritualism of Ukrainians.

Key words: epithet, attributive, wreath, calendar ritual songs, plant names.

Значна увага до вивчення специфіки української усної народної словесності, що спостерігається останнім часом, спричинила потребу лінгвістичних досліджень обрядових творів загалом і календарних зокрема, оскільки саме вони найвиразніше фіксують відгомони давнини й водночас своєрідно позначають зміни,

спричинені сучасними цивілізаційними процесами. Народнопоетичні епітети є концептуально важливим складником художньої структури фольклорних творів, зокрема календарно-обрядової поезії, адже стосуються всіх основних образів, зображених у піснях. В означальному просторі календарно-обрядових текстів закодовані засадничі риси світогляду народу, смисли, необхідні для розуміння реконструкції міфологічної моделі світу

українців, що є актуальною проблемою сучасної лінгвістики.

Народнопісенні означення неодноразово ставали об'єктом наукових студій на матеріалі українського фольклору. В останні десятиріччя означеній проблемі присвятили роботи О. Слюсарєва [24], Н. Данилюк [10], М. Філон [27], Г. Коваль [14], О. Гриценко [7] та ін. Однак цілісного опису епітетики української календарно-обрядової поезії, що ґрунтувався б на комплексному структурно-семантичному, етимологічному та функційному аналізі великого фактичного матеріалу, в українському мовознавстві бракує. Зауважимо, що наше дослідження створює необхідні передумови для розгляду епітета не лише як художньо-зображального або виражального засобу в системі поезики, але й як способу концептуалізації фольклорної картини світу. При здійсненні такого підходу епітетна парадигма української календарно-обрядової поезії постане й як явище фольклорної традиції з властивими для неї закономірностями відбору й оцінювання означуваних реалій, і як явище, зумовлене загальними світоглядними та соціально-психологічними, зокрема й ритуальними, особливостями сприйняття та осмислення світу людиною.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб виявити епітети на позначення образу вінка, ужиті в календарно-обрядових піснях, з'ясувати особливості їхньої семантики та функціонування.

Вінок – обрядовий предмет, елемент убрання учасників ритуального дійства, що часто фігурує в календарних і родинних обрядах [22, т. 1, с. 314–318]. За спостереженнями науковців, найчастіше його виготовляли зі свіжої зелені та квітів, рідше вплітали колоски, ягоди, нитки, стрічки тощо. Плетіння вінка могло становити й окремий ритуал: виконавцями обряду зазвичай були дівчата або жінки; час і місце вінкоплетіння регламентовані; розмір, форма, матеріал і прикраси вінка є магічно важливими тощо. Після завершення обряду вінок або знищували (розривали, спалювали), або зберігали й використовували, наприклад, з обрєговою, лікувальною або/та продукувальною метою [18, с. 263; 22, т. 1, с. 314–318; 11, с. 128–129; 30; 25].

Таким чином обрядове використання вінка, з одного боку, пов'язане із магічним осмисленням його форми, що зближує вінок із перснем, обручем, короваєм тощо. З другого боку, його міфопоетична семантика тісно переплітається з обрядовим контекстом та доповнюється властивостями матеріалу, з якого виготовлений цей ритуальний предмет [22, т. 1, с. 314]. Вербальний символ вінка поширений у веснянках і гаївках, троїцьких, купальських і петрівчаних, обжинкових піснях, колядках і щедрівках. За нашими спостереженнями,

найбільш продуктивними у цих текстах є епітети-флороназви: *рутяний* (з *рутки*, *рутовий*) *вінок*, *ружовий* (з *рожама*) *вінок*, з *хрещатого барвінку*, з *жита*, *вінок вівсяний* тощо: «*Ой весна, весна, днем красна./Що ти нам, весна, принесла?/- Принесла я вам літечко./Ще й запашиньке зіллячко./А вам, дівчата, по вінку/З хрещатого барвінку./А вам, парубки, по кийку/- Гоніте товар на гірку*» [13, с. 149]. Безумовно, вибір рослин, із яких виготовляли вінок, не є випадковим. Так, наприклад, *барвінок* – квітка-провісник весни, стійка до спеки й холодів, стала символом життєвої сили, молодості, дівочтва, краси, щасливої любові й шлюбу [11, с. 39]. Також ця рослина пов'язана з потойбіччям: дівчині, яка починала дівувати, мати давала в пазуху гілочку барвінку з найдавнішої родової могили – «щоб оберігав її долю, дівочу честь, цноту» [11, с. 41]. Прикметно, в текстах календарно-обрядових пісень назва *барвінок* є синонімом до слова *вінок*: «*Ой вінку наш, вінку./Хрещатий барвінку./А я тебе плела/Та вчєра з вечера*» [13, с. 264]; «*Винче, квітчастий барвінче*» [29, с. 98]. Імовірно, це свідчить про те, що для українців *барвінок* сприймався як головний, обов'язковий складник дівочого вінка. Епітет *хрещатий* став постійним для цієї рослини через хрещату (хрестоподібну) форму стебла, особливо ранньої весни, коли воно ще не розрослося, не розстелилося [11, с. 40]. Не дивно, що вінок із *хрещатого барвінку* первинно використовувався українцями саме у весільній обрядовості: «*Вгнку мій, вінку./Зь хрещачого барвєнку!./Ино 'мь тя єдень вила./И то 'мь тя не сходила./Вь Суботу по полудню./Вь недєлю всю днинюньку./Вь понедєлокь годинокчу!*» [6, с. 298]. Крім того, сам *вінок* як атрибут молодої дівчини на виданні в текстах календарно-обрядової поезії та *вінок* нареченої у весільних піснях мають близьку (якщо не тотожну) семантику. Це знак чистоти й незайманості, маркер пори дівування. Важливо, що вінок часто є не тільки символом дівчини, а й заміщує її: що стається з вінком, те насправді відбувається з його володаркою. О. Потєбня одним із перших звернув увагу на цю характерну особливість: «Кому дає дівчина свій вінок, тому й себе» [19, с. 206].

Ружа (*рожа*) – народнопоетична назва троянди й мальви (*рожі*) – є частим компонентом порівнянь («у *доброго мужа жона, як ружа, а у злого баба, як жаб*», «*ой ти дівчино, червона рожє!*» тощо). *Рувий*, *рутяний* вінок (так само, як і *барвінковий*) символізує дівочу красу та цнотливість, є постійним атрибутом безтурботного періоду дівування. Під час весільного обряду його теж міняють на жіночий головний убір, що позначає важливий перехід від одного соціального статусу до іншого [9, с. 288]. У текстах колядок, адресованих неодруженим дівчатам, фіксуємо фактично опис одного з ключових моментів

весільного обряду: «Гречна дівочка ружі зірвала,/У запасочку собі складала,/Із запасочки вой вибирала/Ще й у **віночок** красно сплітала.../Як доплітала, на голов клала,/На голов клала та й приміряла:— Дивіться, мамко, ци хорошенько,/Дивіться, люди, ци яло буде.../Не похвалили, **вінчик** взяли./Як го взяли, не возвратили —/Ані **ружовий**, ні **барвінковий**./Місто віночка рантушок дали,/Шовков хустков голов завили./Як завивали, повінчовали:/Вінчуємо тя, гречна невісто,/Вой невісточко та Оленочко» [16, с. 470–471]. Така колядка найперше містить продукувальні мотиви, що значною мірою пов'язано з вірою в магічну силу слова, прагненням позитивно вплинути на майбутнє молодої дівчини-нареченої за допомогою зображення бажаної події. Варто наголосити на тому, що зв'язок центральних жанрів усього осінньо-зимового календарного циклу – колядок та щедрівок – із весільною поезією є органічним і легко пояснюваним. Пора весіль тривала від осені аж до початку весни, тому, очевидно, відбувалося взаємопроникнення окремих образів, а то й цілих текстів календарної та родинної обрядовості. На підставі низки ознак (диференціація пісень за конкретними особами, структурні типи рефренів, традиційно пов'язаних із весіллям, величальна стилістика) учені дійшли висновку, що «молодіжні» колядки (тексти адресовані парубкам та дівчатам) є обрядовими творами пізнішого походження і формувалися з використанням готових формул весільних величань, а також інших пісенних груп [4, с. 79]. Крім того, можемо стверджувати, що певні образи й сюжети, які ввійшли до корпусу текстів різдвяної та новорічної обрядовості, перенесені з інших календарних жанрів, зокрема, віддзеркалюють обрядову практику весняно-літніх свят. Наприклад, характерні епітети купальських пісень **вінок-зелінок**, **вінець-бав'янець** фіксуємо у подібних за змістом колядках: «Паночок ходить, паноньку водить,/На тій паноньці **вінок-зелінок**./Десь нам сі узали буйні вітрове/Та зайфайнули **вінок-зелінок**/За тихий Дунай, за Чорне море./Надійшло ж туди три рибаченьки,/Перейшла же їх гречная панна:— Ци не знайшли ви **вінок-зелінок**?/За то вам буде ой заплатонька,/Ой заплатонька, надгородонька./Єдному буде ой заплатонька,/Другому буде **вінок-зелінок**,/Третьому буде гречная панна» [16, с. 356–357]; «По горі, горі павоньки ходять,/Павоньки ходять, пир'їнько роняють./За ними ходить гречная панна,/Гречная панна чом Марусенька./Пир'я збирає, в рукавець пхає,/З рукавця бере, на столик кладе,/З столика бере, віночок плете.../Як сі схопили буйнії вітри,/Зірвали вінець, **вінець-бав'янець**,/Занесли его в тихий Дунаєць./Там сі знайшли три риболовці,/Три риболовці – всі три молодці./Не ймили риби ані штучоньки,/Лише

ймили **вінець-бав'янець**.— А що нам буде за перев'янець?/Одному буде **вінець-бав'янець**,/Другому буде – злотий перстенець,/Третьому буде – сама молода,/Сама молода чом Марусенька» [16, с. 357–358]. Наголосимо, що кількість текстів із таким сюжетом не обмежується наведеними зразками. В останній пісні, найімовірніше, йдеться про **вінець-пав'янець** (в одному з варіантів цієї колядки зафіксовано саме такий епітет [15, с. 172]), тобто вінок із пир'я павича. На думку О. Гури, воно використовувалося як додаткова прикраса до сплетеного весільного вінка [9, с. 290]. Щодо лексеми **перев'янець**, очевидно, це результат фонетичного пристосування уживаної в досліджуваних піснях лексеми **пересмець**. Порівняймо з іншою піснею: «Три риболове, панські синове,/Ци сте не найшли **пав'яний вінчик**?/— Ой ми го найшли, ми го взяли./А що ж нам буде за **пересмець**?...» [16, с. 358]. Дослідники неодноразово звертали увагу на один зі стародавніх купальських обрядів. Дівчата, сплівши вінки, пускали їх на воду. Парубки чекали на другому березі водойми, щоб упіймати віночок своєї дівчини; інколи йшли вплав у воду або сідали на човни й ловили намічені вінки. «Таких щасливців на Полтавщині називали "пересмець" – наречений» [18, с. 262]. Удало проведений ритуал, імовірно, віщував парі успіх у коханні та швидке одруження: «Нарву я квіточок, сплету віночок,/Гей, гей, сплету віночок./Я свій вінок візьму, кину в ставочок,/Гей, гей, кину в ставочок./Хто той вінок спійме, той мене візьме,/Гей, гей, той мене візьме» [13, с. 164].

Як слушно зауважив М. Грушевський, «в основі поширених, часто повторюваних сюжетів і символів обрядової поезії зазвичай лежать певні ритуальні акти, які дійсно практикувалися як форми парування на старих сходах і грищах» [8, с. 291]. Уважаємо, що саме з одним із ритуалів женіння під час купальських свят пов'язаний **віночок з кадила**: «Сходилося Купало із долу до долу,/Час нам, дівочки, додому, додому./А єдна дівчинонька зостанься, зостанься,/Буде їхати парубок з Любліна, з Любліна,/Та **привезе вінок з кадила, з кадила**,/Щоб здорова дівочка зносила, зносила» [28, с. 209]; «Якъ прійде Тарас – /Звинчайся./Якъ принесе **виночка/Съ кадыла**,/Щобъ ты ёго здорова/Зносьла,/А въ осени на весилле/Попросьла./Якъ не будыши виночка/Носыты,/Той ны будыши на весилле/Просыты» [1, с. 89]. Наразі важко сказати, про яку саме рослину йдеться. У тлумачному словнику української мови **кадило** (*Melittis Mellissophyllum* L.) – це однорічна трав'яниста рослина, квітки якої розкриваються вночі й сильно, приємно пахнуть [23, т. 4, с. 68]. Однак, **кадило** – це ще народна назва меліси (*Melissa officinalis* L.) [21, с. 122], васильків (*Ajuga genevensis* L.) [21, с. 375],

богородичного зілля (*Ajuga reptans* L.) [21, с. 377] та деяких інших рослин. Назву *кадило* можна розглядати як дериват від *кадити*, що пов'язано передусім з ефіроносними функціями названих вище рослин, що, з одного боку, використовувалися як засіб привабливання (їх додавали до купелі чи води, якою вмивалися), з другого – як оберег від нечистої сили й усього злого [22, т. 2, с. 268]. Найчастіше в календарних піснях у такому значенні виступають васильки (*зілля Василя*) – запашні квіти, які влітали у вінки. Порівняймо з текстами інших пісень весняно-літнього циклу: «*Та вроди, Боже, троє зіллячок:/Перве зіллячко барвіночок,/Друге зіллячко любисточок,/Третє зіллячко васильочок./Барвіночок – для дівочок,/Любисточок – для любощів./Васильочок – для запашу*» [13, с. 387]; «*...Як тій донечці у матінки:/З ночі до ночі у таночку,/Приїде додому у віночку,/У хрещатому барвіночку,/У запашному василечку*» [13, с. 289]. Отже, *вінок* з *кадила*, імовірно, виконує перш за все апотропеїчну функцію: дівчина має носити такий *вінок* до осені, до очікуваного весілля, щоб лишитися здоровою.

Поряд із раніше згаданим означенням *пав'яний* на позначення вінка в текстах календарно-обрядової поезії уживаються епітети, що пов'язані з назвами коштовностей і виражають ідею цінності: *срібний, золотий (із золота, із злата, злотий, золотенький, позлочений), перловий, дорогий*: «*...Зійдім на долину,/Будем сі радити./Який тобі, моя мила,/Віночок купити./– Купи ми зелений,/Злотом позлочений./– Тепер собі, моя мила,/Сядеш коло мене*» [13, с. 122]. Припускаємо, що такі означення виконують частково зображальну функцію. У текстах календарних пісень зі шлюбними мотивами часто йдеться про весільний *вінок*. Його, залежно від місцевості, намагалися якомога краще оздобити: прикрашали стрічкою, яку покривали зверху фарбою золотистого кольору, монетами, вузликами зі сріблястих і золотистих ниток, малими скляними перлами тощо [9, с. 289–291; 22, т. 1, с. 321–325]. Крім того, *золотим (із золота)* називають й обжинковий *вінок*, очевидно, через жовтий, «золотий» колір достиглого колосся, яке обов'язково в нього влітали: «*Вийди, пане, за ворота,/Викуп вінка з золота!/Не з золота вінка витий,/Да й з густого жита,/Да й з колосистого,/А ще з ядренистого/Жита!*» [13, с. 484].

Названі вище епітети (*золотий, срібний, перловий* тощо), на наше переконання, є означеннями пізнішого походження (не викликає заперечень те, що в архаїчній обрядовості ритуальні предмети виготовляли винятково з природних матеріалів, зокрема *вінок* виплітали зі свіжих трав, квітів, гілля). «В сім золоті, в перлах, в павиних або струсіх перах єсть певний стиль епохи, романсько-візантійський, іконописний, – зауважує

М. Грушевський щодо семантики колядкових епітетів. – Замилування до сього тяжкого, золотописного стилю проходить широкою верствою в старій поезії і може до певної міри вважатись її характеристичною прикметою, яка відповідає тодішній ноші, юбілярству, декоративному мистецтву» [8, с. 304].

Важливо підкреслити, що, попри наявність зображального компонента, ці епітети завжди наповнені ще й символічними смислами. *Пав'яний, срібний, золотий (золотенький)* чи *перловий вінок* залежно від тематики тексту найчастіше символізує досконалість і чистоту, дівочу цноту («*Лучче, мати, правдоньку сказати.../Що йшла я у гай зелененький,/Зострів мене козак молоденький,/Схопив з мене вінок золотенький*» (текст веснянки) [28, с. 170]); розкіш, багатство, наближення бажаного заміжжя («*Як мене мати стане вбирати... /В жовті чобітки на білі ніжки,/В срібний перстенець на білий палець,/В жовтий поясок на поперечок,/В пав'яний вінець на русу косу,/В дорогу шубу сама сі вбрала,/А вбрала, вбрала, до шлюбу стала*» (текст колядки) [16, с. 368]; достаток і добробут, «річне коло сонця та хліборобський календарний цикл» [30, с. 167] (*Ой прочини, наш паночку, ворота,/Несем тобі вінчика з золота.../Ой прочини, наш паночку, оконце,/Несем тобі віночка, як сонце*» [13, с. 483] (обжинкова пісня).

В аналізованих текстах знаходимо й такі епітети до обжинкового вінка, як *вівсяний, з жита, з яриці* тощо, що пов'язано із завершальним етапом збору збіжжя, коли з останніх зжатих (або ж зібраних) колосків плели *вінок*: «*Наш вінок не рутяний,/Наш вінок не рутяний,/А наш вінок вівсяний...*» [13, с. 468]; «*Не зь золота – зь яриці,/Зь назімої пшениці;/Не зь золота – но зь жита...*» [28, с. 233]. Також досить часто уживається епітетна сполука *вінок пелехатий* (тобто густий і пишний), що символізує багатство врожаю, а отже й добробут у господарстві на весь наступний рік: «*Наш вінок пелехатий,/Л наш газда багатий,/На корови, на вівці,/На гроші, на червінці*» [13, с. 487]. Сплетений обжинковий *вінок* катали по полю, відтак поклали на голову крашій жниці, найчастіше незаміжній дівчині, яку називали *молодою, княгинєю* [22, т. 1, с. 319], і прямували до двору господаря. Газда «вкупляв» *вінок*, обдаровував жінок, влаштовував святкування, забави. Обмолочене зерно з обжинкового вінка вважали особливо цінним, священним, його обов'язково додавали до першого посіву. Таким чином кожний наступний аграрний цикл ніби поєднаний із попереднім сакральним зв'язком, відтворює його. На думку вчених, обжинковий *вінок* тісно пов'язаний із культом предків і є своєрідним символом запрошення душ покійних

родичів на урочисту трапезу з нагоди успішного завершення збору врожаю [25, с. 71].

Як свідчить аналізований матеріал, серед епітетів, якими в українських календарних піснях означається *вінок*, переважають ті, в семантичній структурі яких наявна позитивна оцінка. Це пов'язано із прагматичними функціями вінка як важливого обрядового атрибута, самою магічною практикою, що спрямована на збереження, примноження й продукування важливих і корисних для людини речей. Проте в текстах календарних пісень трапляються поодинокі означення, що містять негативну конотацію. Так, вінки з *рутки* та з *рожі* протиставляються вінкам з *шанти* та з *кропивонок* у веснянках: «*Зозуленька кує, літечко чує, Дівонька плаче, за старого не хоче, Бо за старого ідучи, З шанти вінки в'ючи, За молодого ідучи, з рутки вінки в'ючи*» [26, с. 90]; «*Ланіонькам вінок з рожі, Вони ходять собі гожі, А парубкам з кропивонок, Вони ходять, як совоньки*» [17, с. 94–95]. У сучасній українській мові назва *шандра* (*шанта*) нормативна для трав'янистої культури родини губоцвітих (*Marrubium L.*) [23, т. 11, с. 403], яку ще іменують *кінська м'ята*, однак українці цю назву вживають і на позначення принаймні трьох інших рослин: *Nepeta cataria L.* (відома ще як *котяча* або *ж польова м'ята*) [21, с. 380], *Phlomis tuberosa L.* (інша назва – *глуха кропива* [21, с. 385], *Ballota nigra L.* (варіантні назви – *глуха кропива, собача м'ята*) [21, с. 390]. Слово *шандра* (*шанта*) запозичено з польської мови, де *szandra* (*szanta*) – народні назви низки рослин: *котячої м'яти* (*Nepeta L.*), *залізничі* (*Sideritis L.*), *чебрецю* (*Thymus L.*); етимологія слова досі остаточно нез'ясована [12, с. 376]. Цікавими видаються наведені народні назви рослин, які, окрім іншого, могли іменуватися *шантою*. Означення *польова* (*польова м'ята*) пов'язане із місцем зростання рослини, *собача, кінська та глуха* у назвах *глуха кропива та кінська, собача м'ята* мають загальне значення «несправжня, дика» [21, с. 66, 316]. Таким чином маємо вказівку на те, що рослина за певними ознаками відрізняється від «норми». Наприклад, *глуха кропива* позбавлена жалких властивостей, *собача м'ята* характеризується неприємним гірким присмаком.

Отже, хоча важко визначити, про яку саме рослину, названу *шантою*, ідеться в тексті веснянки, можемо з упевненістю констатувати, що *вінок з шанти* має негативну оцінку, символізує ненормативний, небажаний шлюб. Аналізоване протиставлення *вінок з рутки* – *вінок з шанти* ще й співвідносне з універсальною семантичною опозицією *молодий* – *старий*. За народним світобаченням, до *старих* належать не лише літні люди, але й ті, які не одружилися в належний час [22, т. 3, с. 282]. Таким чином, знову йдеться про відхилення він усталеної норми поведінки,

традиції. *Вінок з рутки*, навпаки, символізує очікуване заміжжя, передає радісне сподівання бажаної події.

У другому тексті маємо протиставлення *вінок з рожі* – з *кропивонок*, співвідносне з бінарною опозицією *хороший* – *поганий*. З одного боку, жалкій кропиви в народній культурі приписували оберегові властивості, здатність відганяти потойбічних істот, зокрема русалок; рослину наділяли символікою вогню, купальські вогнища заміняли стеблами кропиви, через які перестрибувала молодь із метою очищення. З другого – кропиви зараховували до «диявольських» рослин, пов'язаних із «чужим» світом [22, т. 3, с. 643–647]. Кропива в календарно-обрядових піснях – переважно негативний символ, що виражає семантику неприязного ставлення (зокрема, дівчини до нелюба), часто вживається в текстах із мотивом ритуального висміювання: «*Ложє ж моє, ложє, Хто на тобі ляже? Як ляже миленький – Подушки й перини. Як нелюб ляже – Каміння й кропива*» [13, с. 266]; «*Ой на городі кропиця, Узав чорт хлопців та й дивиться*» [13, с. 428]. У тексті обжинкової пісні *віночок з кропиви* протиставляється *віночку з золота* і є виразником зниженої оцінки: «*Одчиняй нам, пане, ворота, Несемо віночок з золота; Ой не з золота – з кропиви, Бо ще ми горілки не пили*» [13, с. 482]. Можемо підсумувати, що образ *вінка з кропиви* використовується для створення контрасту (*хороше* – *погане, бажане* – *небажане, цінне* – *маловартісне*) і його вживання часто пов'язане зі сміховим елементом ритуального характеру.

Нашу увагу привернув також образ *горохового* (*горохленого, горохвяного, горохляного*) вінка. Це атрибут персонажа весняних ігор Ящура (або ж семантично тотожного йому Качура): «*Коло, коло ящури. Сіди, сіди, качури. Гороховий віночку, Вибирай си двійку... Сідит ящур, сідит качур В гороховім вінку: Вибирай си, качурейку, Чим найкрасшу дівку*» [5, с. 55]. Під час цієї гайки дівчата стають колом, тільки одна – усередині. Вона обирає одну дівчину з кола, обкручується із нею і стає на її місце в колі. Забава повторюється доти, доки не обкрутяться всі дівчата. Досі серед науковців немає одностайності щодо трактування образів Ящура й Качура. На наше переконання, детальніший розгляд образу *горохового вінка*, окрім іншого, дозволяє пояснити символічний зміст образу-носія атрибута. Так, горох – одна з найдавніших аграрних культур, вирощуваних на території сучасної України. Цілком закономірно, що цю рослину наділяли семантикою плодючості, багатства; страви з гороху були неодмінним складником Різдвяного столу, з горохових стебел виготовляли обрядові атрибути учасників колядування [22, т. 1, с. 523]. Також горох – любовний та еротичний символ. Образ

гороху (стручка гороху) часто вживаний у веснянках і гаївках із любовно-шлюбними мотивами, має продукувальну спрямованість: «Прийшла весна з квітками,/Пішли в поле з плугами,/Та посіяли горошок./Та рости, горошку, в три листи,/Та дай же, Боже, чотири,/Щоб ся парубочки женили./Щоб восени дівок забрали» [13, с. 339]. Проте науковці фіксують й інші функції використання *вінка з гороху* в календарних та родинних обрядових традиціях слов'ян. Так, зібравши врожай, на Покутті плели обжинковий гороховий вінок, який надівали на заміжню жінку; у Польщі вінок із гороху є символом відмови дівчини під час сватання [22, т. 1, с. 525–526]. Імовірно, Качур чи Ящур є втіленням чоловічого начала, а *гороховий вінок* маркує соціальний статус – неодружений, парубкує. Саме тому в одному з варіантів веснянки є порада не ходити в «горохляному вінку», скинути його, одружитися: «Ой не ходи, качурино,/В горохлянім вінку,/Вибирай си, качурино,/Щонайкращу дівку.../Не казала стара мати/Дівок вибирати,/Йно казала стара мати/Сиротоньку взяти./Бо бідная сиротонька/То буде робити,/А багачька розкішниця/Йно схоче лежати» [13, с. 108].

Загадкою залишається походження образу Ящура, що фігурує у весняних іграх. Існує припущення, що це відголосок культу Ящура-дракона, володаря підводно-підземного світу, якому за язичницьких часів приносили жертви, зокрема молодих дівчат. Сама ж гра може бути трансформацією такого архаїчного ритуалу [20, с. 40; 2, с. 65]. Справді, один із текстів, записаний П. Чубинським, є досить неоднозначним, важким для тлумачення, і саме його можна навести як ілюстрацію до вище наведеного твердження: «Сиди, сиди, Ящуре,/Горохвяний вінку!/Піймай

собі жінку,/Як перепілку./Як піймаеш,/Обдереш,/Собі кожух/Пошиєш!/Завтра поранку/Викопаш ямку,/І пона приведем,/І у ямочку загребем» [28, с. 96].

Згідно з іншим поглядом, Ящур (а також Качур та весняний Юрій) – це втілення Х-божества, «батька природи». Прихильники такої теорії стверджують, що *гороховий вінок* – це знак влади, символ потойбічної сили, що водночас наділений семантикою родючості й молодості. «Цей образ складний, герменевтичний, так би мовити, двогранний, у якому відображене міфопоетичне синкретичне бачення поліфункційності Х-божества – він дає смерть і дарує життя. Вінок як символ колоберту вегетативної енергії у природі допомагає збагнути поєднання цих суперечливих конотацій у семантиці образу» [3, с. 13]. Важко напевно стверджувати істинність таких припущень, однак можемо констатувати, що цитовані тексти хоровадних весняних пісень є архаїчними за походженням, зберігають релікти давніх вірувань, забутих ритуалів і потребують подальшого детального вивчення.

Отже, епітетна характеристика *вінка* як ритуального предмета залежить від тематики тексту, орієнтації мовця на відповідну мовленнєву стратегію досягнення бажаної мети, а також від особливостей міфопоетичної моделі світу. Означення-флороназви на позначення *вінка* є найбільш продуктивними, що пов'язано із весняно-літньою обрядовою практикою виготовлення *вінків* із певних рослин, наділених символічною семантикою. Відповідні епітети осінньо-зимового циклу здебільшого є вторинними, як перенесеними з текстів весняно-літніх пісень, так і запозиченими з весільної обрядовості українців.

Література

1. Боцяковский В. Веснянки, петривки и купальные песни//ЖС. 1894. Вып. 1. С. 83–89.
2. Бярковіч Т. Песенна-гульнявыя дзеі перыяду сонцавароту ў этнамузычнай традыцыі беларусаў. Мінск: Беларуская дзяржаўная акадэмія музыкі, 2015. 169 с.
3. Василькевич Г. Святоюрійівська народнопоетична творчість: проблема семантики і жанрової специфіки : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 – фольклористика. Львів, 2004. 21 с.
4. Виноградова Л. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян: Генезис и типология колядования. Москва: Наука, 1982. 254 с.
5. Гаївки/упоряд. В. Гнатюк; НТШ, Етногр. комісія. Львів: Друк. НТШ, 1909. 267 с.
6. Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси: Ч. 1–4. Москва: Изд-во Имп. Общ-ва Ист. и Др. Рос. при Моск. ун-те, 1878. Ч. 3. 556 с.
7. Гриценко О. Етикетні епітети та їх стилістичні можливості в мові української народної лірики//Вісн. Запорізьк. нац. ун-ту: зб. наук. пр. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. № 2. С. 204–211.
8. Грушевський М. С. Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.
9. Гура А. В. Брак и свадьба в славянской народной культуре: семантика и символика. Москва: Индрик, 2011. 936 с.
10. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 511 с.
11. Енциклопедичний словник символів культури України. 5-е вид./за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
12. Етимологічний словник української мови: у 7 т./гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наук. думка. Т. 6: У–Я. 2012. 566 с.

13. Ігри та пісні: Весняно-літня поезія трудового року/[упоряд. О. І. Дей, А. І. Гуменюк]. Київ: АН УРСР, 1963. 671 с.
14. Коваль Г. Колір як ознака образотворення в календарно-обрядовій поезії//Народознавчі зошити. Серія філологічна. 2014. № 4. С. 733–740.
15. Колядки і щедрівки/упоряд. Гнатюк В.; НТШ, Етногр. коміс. Львів: Друк. НТШ, 1914. Т. 2. 379 с.
16. Колядки та щедрівки: Зимово обрядова поезія/[за заг. ред. О. І. Дей]. Київ: Наук. думка, 1965. 804 с.
17. Народна пісенність підльвівської Звенигородщини: збірник/записала і впоряд. О. Харчишин. Львів: Ін-т народознав. НАНУ, 2005. 352 с.
18. Пенькова О., Бойко С. Традиція купальського вінкоплетення в Україні: історія та трансформація в другій половині ХХ ст.//Нові сторінки історії Донбасу. Донецьк: ДонНУ, 2013. Кн. 22. С. 255–268.
19. Потебня А. Объяснения малорусских и сродных народных песен Варшава: Тип. Земневича и Моаковского, 1883–1887. Т. 1. 286 с.
20. Рыбаков Б. Язычество древних славян. Москва: Наука, 1981. 607 с.
21. Сабадош І. В. Історія української ботанічної лексики (XIX – початок ХХ ст.). Ужгород, 2014. 600 с.
22. Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т./Т. А. Агапкина и др.; отв. ред. Н. И. Толстой. Москва: Междунар. отнош. Т. 1: А–Г. 1995. 584 с.; Т. 2: Д–К (Крошки). 1999. 697 с.; Т. 3: К (Круг)—П (Перепелка). 2004. 699 с.
23. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (гол.) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 4: І–М. 1973. 840 с.
24. Слюсарева О. Епітетика українських весільно-обрядових пісень (структурно-семантичний і функціональний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Харків, 2006. 21 с.
25. Тарнавський Р. Обжинковий вінок в обрядовості волинян: загальноукраїнські риси та локальна специфіка//Матеріали до української етнології. 2015. Вип. 14. С. 65–74.
26. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського: (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся)/[упоряд. О. І. Дей]. Київ: Наук. думка, 1974. 780 с.
27. Філон М. Міфологема «гайное паня» в українських колядках//Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія», 1999. Вип. 538. С. 42–51.
28. Чубинский П. Материалы и исследования этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край ... Санкт-Петербург: Тип. Безобразова, 1872–1878. Т. 3: Народный дневник. 1872. 488 с.
29. Етнографическіе матеріали, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ: [в 3 т.]/сост. Б. Д. Гринченко. Черниговъ: Тип. Губ. Земства, 1895–1899. Т. 3: Пѣсни. 1899. 704 с.
30. Янковська Ж. Солярна символіка в українській культурній традиції: символ вінка//Наук. вісн. Ужгор. ун-ту. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2011. Вип. 26. С. 164–169.

References

1. Botsyakovskyy, V. (1894). Vesnyanky, petryvky y kupal'nye pesny. Zhivaya starina, (1), 83–89.
2. Byarkovich, T. (2015). Pesenna-hul'nyavyuya dzei peryyadu sentsavarotu ŭ ětnamuzychnay tradytsyi belarusau. Minsk: Belaruskaya dzyarzhau'naya akademiya muzyki.
3. Vasyly'kevych, H. (2004). Svyatoyuriyivs'ka narodno-poetychna tvorchist': problema semantyky i zhanrovoyi spetsyfyky. Avtoreferat dysertatsiyi (Filolohiya). L'vivs'kyu natsional'nyy universyte imeni Ivana Franka, Ukrayina.
4. Vynohradova, L. Zymnyaya kalendarnaya poezyya zapadnykh y vostochnykh slavyan: Henezys y typolohyya kolyadovanyya. Moskva: Nauka.
5. Hnatyuk, V. (Ed.). (1909). Hayivky. L'viv: druk. Naukovoho t-va im. Shevchenka.
6. Holovatsky, YA. (Ed.). (1878) Narodnye pesny Halytskoy y Uhorskoy Rusy. Moskva: Yzd-vo Ymp. Obshch-va Ystoryy y Drevn. Ross. pry Mosk. un-te.
7. Hrytsenko, O. (2015). Etyketni epitety ta yikh stylistychni mozhyvosti v movi ukrayins'koyi narodnoyi liryky. Visn. Zaporiz'koho nats. un-tu, 2, 204–211.
8. Hrushevs'ky, M. (1993). Istoriya ukrayins'koyi literatury (Vol. 6). Kyiv: Lybid'.
9. Hura, A. (2011). Brak y svad'ba v slavyanskoy narodnoy kul'ture: semantyka y symvolyka. Moskva: Yndryk.
10. Danylyuk, N. (2010). Poetychne slovo v ukrayins'kyy narodniy pisni. Luts'k: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky.
11. Kotsura V., Potapenko, O., & Kuybida, V. (Eds.). (2015). Entsyklopedychnyy slovnyk symvoliv kul'tury Ukrayiny. Korsun'-Shevchenkivs'ky: FOP Havryshenko V. M.
12. Mel'nychuk, O. (2012). Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy (Vol. 6). Kyiv: Naukova dumka.
13. Dey, O., & Humenyuk, A. (Eds.). (1963). Ihry ta pisni: Vesnyano-litnya poeziya trudovoho roku. Kyiv: AN URSSR.
14. Koval', H. (2014). Kolir yak oznaka obrazotvorennya v kalendarno-obryadoviy poeziyi. Narodoznavchi zoshyty (Seriya filolohichna), 4, 733–740.
15. Hnatyuk, V. (Ed.). (1914). Kolyadky i shchedrivky. (Vol. 2). L'viv: druk. Naukovoho t-va im. Shevchenka.
16. Dey, O. (Ed.). (1965). Kolyadky ta shchedrivky: Zymova obryadova poeziya Kyiv: Naukova dumka.
17. Kharchyshyn, O. (Ed.). (1914). Narodna pisennist' pid'livs'koyi Zvenyhorodshchyny. L'viv: In-t narodoznavstva NANU, 2005.
18. Pen'kova, O. (2013). Tradytsiya kupal's'koho vinkopletennya v Ukrayini: istoriya ta transformatsiya v druhiy polovyni XX st. Novi storinky istoriyi Donbasu, 22, 255–268.

19. Potebnya, A. (1883–1887). *Obyasnenyya malorusskykh y srodnykh narodnykh pesen.* (Vol. 1). Varshava: Typ. Zemnevycha y Moakovskoho.
20. Rybakov, B. (1981). *Yazychestvo drevnykh slavyan.* Moskva: Nauka.
21. Sabadosh, I. (2014). *Istoriya ukrayins'koyi botanichnoyi leksyky (XIX – pochatok XX st.).* Uzhhorod: Uzhhorods'kyi nats. un-t.
22. Ahapkina, T. & Tolstoy, N. (1995–2004) *Slavyanskye drevnosti: étnolynhvystychesky slovar' (Vol. 1, 2, 3).* Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.
23. Bilodid, I. (Ed.). (1973). *Slovyk ukrayins'koyi movy: v 11 t.* Kyiv: Nauk. Dumka.
24. Slyusareva, O. (2006). *Epitetyka ukrayins'kykh vesil'no-obryadovykh pisen' (strukturno-semantychnyy i funktsional'nyy aspekty). Avtoreferat dysertatsiyi (Filolohiya).* Kharkiv: KHNU imeni V. N. Karazina, Ukrayina.
25. Tarnavs'kyi, R. (2015). *Obzhynkovyy vinok v obryadovosti volynyan: zahal'noukrayins'ki rysy ta lokal'na spetsyfika. Materialy do ukrayins'koyi etnolohiyi,* 14, 65–74.
26. Dey, O. (1974). *Ukrayins'ki narodni pisni v zapysakh Zoriana Dolenhy-Khodakovskoho (z Halychyny, Volyni, Podillya, Prydnipryanshchyny i Polissya).* Kyiv: Naukova dumka.
27. Filon, M. (1999). *Mifolohema «haynoye panya» v ukrayins'kykh kolyadkakh. Visnyk Kharkivs'koho universytetu imeni V. N. Karazina (Filolohiya),* (538), 42–51.
28. Chubynskyi, P. (1872). *Materyaly y yssledovannya étnohrafychesko-statystycheskoy ékspedytsiyi v Zapadno-Russkyy kray. Sankt-Peterburh: Typ. Bezobrazova.*
29. Hrynchenko, B. (1899). *Etnohrafycheskie materialy, sobrannyye v Chernyovskoy y sos'ednykh s ney huberniyakh. (Vol. 3).* Chernyov: Typ. Hub. Zemstva.
30. Yankovs'ka, ZH. (2011). *Solyarna symbolika v ukrayins'koy kul'turniy tradytsiyi: symbol vinka. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho un-tu (Filolohiya),* (26), 164–169.

Чорна Олександра Юрїївна, аспірант, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: chornaoleksa@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4986-5112>.

Черная Александра Юрьевна, аспирант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: chornaoleksa@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4986-5112>.

Chorna Oleksandra, PhD student, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine), e-mail: chornaoleksa@meta.ua; orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4986-5112>.

УДК 811.161.2'282.2

Р. Л. Сердега

м. Харків

**Перспективи та принципи укладання
«Словника сільськогосподарських найменувань
Центральної Слобожанщини (Харківщини)»**

Зростання інтересу до дослідження українського регіонального мовлення та активізація намагань його лексикографічної репрезентації безпосередньо пов'язані з двома першочерговими завданнями сучасної української діалектологічної науки – підготовкою Лексичного атласу української мови і необхідністю укладання зведеного діалектного словника, який би охопив усі територіально-мовленнєві масиви мови українського народу. Виконання цих завдань можливе лише за умови більш чи менш адекватного лексикографічного представлення всіх місцевих діалектів української мови. Словник, над яким ми працюємо, певною мірою міг би сприяти ширшій лексикографічній репрезентації центральнослобожанського ареалу. Мета нашої розвідки полягає у висвітленні основних засад укладання статей «Словника сільськогосподарських найменувань Центральної Слобожанщини (Харківщини)».

Ключові слова: словник, сільськогосподарські найменування, словникова стаття, Центральна Слобожанщина (Харківщина), діалектна лексикографія, тематична група лексики.

Сердега Р. Л. Перспективы и принципы создания «Словаря сельскохозяйственных наименований Центральной Слобожанщины (Харьковщины)». Рост интереса к исследованию украинской региональной речи и активизация попыток её лексикографической репрезентации непосредственно связаны с двумя первоочередными заданиями современной украинской диалектологической науки – подготовкой Лексического атласа украинского языка и необходимостью составления сводного диалектного словаря, который бы охватил территориально-речевые массивы языка украинского народа. Выполнение этих задач возможно лишь при условии более или менее адекватного лексикографического представления всех местных диалектов украинского языка. Словарь, над которым мы работаем, в определённой степени мог бы способствовать более широкой репрезентации центральнослобожанского ареала. Цель нашей статьи заключается в освещении основных принципов составления статей «Словаря сельскохозяйственных наименований Центральной Слобожанщины (Харьковщины)».

Ключевые слова: словарь, сельскохозяйственные наименования, словарная статья, Центральная Слобожанщина (Харьковщина), диалектная лексикография, тематическая группа лексики.

Serdega R. L. Prospects and principles for the creation of the "Dictionary of Agricultural Names of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv Region)". The growing interest in the study of the Ukrainian regional speech and the activation of attempts at its lexicographic representation are directly related to the two primary tasks of modern Ukrainian dialectological science. Such priority tasks of Ukrainian dialectology are the preparation of the Lexical Atlas of the Ukrainian language and drawing up the summary dialect dictionary today. The fulfillment of these tasks is possible only if the lexicographic representation of all local dialects of the Ukrainian language is more or less adequate. The "Dictionary of Agricultural Names of the Central Slobozhanshchina (Kharkiv Region)", developed by us, can contribute to a broader representation of the Central Slobozhanshchyna dialect. The purpose of our article is to cover the basic principles of compiling the dictionary entries of the "Dictionary of Agricultural Names of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv Region)". Stacking dictionaries of various types has always been one of the most important practical tasks of linguistic science. Of course, dialectal vocabulary also plays a role in relation to such a practical orientation of linguistics. Regional (dialectal) dictionaries can fix and keep the elements of the living broadcasting are already lost by a literary language. They enrich the national spiritual potential, the general cultural fund of the people, reflect the origins of the national consciousness of the Ukrainian peasant. Such dictionaries directly reflect important fragments of the linguistic picture of the Ukrainian world. In the article we will also demonstrate the lexical and phraseological material of the dictionary developed by us. At the moment we have prepared a draft version of the "Dictionary of Agricultural Names of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv Region)". It still contains dictionary entries for the letters A-G so far. We see the prospects of further scientific research in creation of the full "Dictionary of agricultural names of the Central Slobozhanshchina (Kharkiv region)".

Keywords: dictionary, agricultural names, dictionary article, Central Slobozhanschina (Kharkiv region), dialect lexicography, thematic group of vocabulary.

Діалектна лексикографія, попри складність збирання матеріалу й труднощі, що виникають при його опрацюванні (питання коректності транскрипції, проблема відображення численних фонетичних і словотвірних варіантів, відбиття граматичних показників говіркової лексики тощо), продовжує активно розвиватися в наш час. Лексикографам, які фіксують слова літературної

мови, легше в цьому плані, бо при доборі певного слова чи його форми вони спираються на усталені норми. Отже, незважаючи на складнощі укладання діалектних лексикографічних видань, українське словникарство має й певні здобутки в цій галузі. Передусім зауважимо, що зростання інтересу до дослідження українського регіонального мовлення та активізація намагань його лексикографічної репрезентації безпосередньо пов'язані з двома першочерговими завданнями української

діалектологічної науки – підготовкою Лексичного атласу української мови і необхідністю укладення зведеного діалектного словника, який би охопив усі територіально-мовленнєві масиви нашої мови. Зрозуміло, виконання таких завдань можливе лише за умови більш чи менш адекватного лексикографічного представлення всіх місцевих діалектів української мови.

Упродовж останніх десятиліть в Україні опубліковано чимало діалектних словників. Можна згадати двотомний «Словник західнополіських говірок» (2000) Г. Л. Аркушина, «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни» (2001) В. А. Чабаненка, «Короткий словник лемківських говірок» (2004) П. С. Пиртея, «Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рухівського району Закарпатської області)» (2005) Ю. О. Піпаша і Б. К. Галаса, колективний «Словник буковинських говірок» (2005) за редакцією Н. В. Гуйванюк, «Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» (2008) І. В. Сабадоша, «Наддністрянський регіональний словник» (2008) Г. Ф. Шила, «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» (2010) Г. М. Добролюжі, «Лемківський словник» (2011) І. М. Дуди, «Слова з язика, як бджоли з вулика: матеріали до словника народних порівнянь волинських і подільських говірок Хмельниччини» (2012) Н. Д. Коваленко, «Словник волинської фразеології» (2013) Н. В. Кірілкової, «Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся» (2013) З. С. Мацюк, «Словник говірок центральної Бойківщини» (2013) М. Д. Матієва, «Фразеологічний словник лемківських говірок» (2013) Г. Ф. Ступінської і Я. В. Битківської, «Словник гуцульських говірок Річки та Яворова» (Кн. 1. А–Ж, 2014) М. М. Астаф'євої і Г. В. Воронич та багато інших, бо це далеко неповний перелік здобутків української діалектної лексикографії нашого часу.

На жаль, не всі діалекти української мови достатньо кількісно та якісно репрезентовані відповідними словниками, проте Слобожанщина не залишилась осторонь лексикографічних зусиль учених-діалектологів. Останнім часом поживалося вивчення словникового складу говірок цієї території та активізувалися спроби її лексикографічного представлення. Слобожанський діалект репрезентований виданнями двох колективів луганських учених – «Словником українських східнослобожанських говірок» К. Д. Глуховцевої, В. В. Леснової, І. О. Ніколаєнко, Т. П. Терновської, В. Д. Ужченка (3500 слів; 228 обстежених населених пунктів) [13], «Словником діалектної лексики Луганщини» З. С. Сікорської (відповідальний редактор), В. О. Шевцової, Л. І. Шутової (3250 слів, 170 обстежених населених пунктів) [12]. Значним лексикографічним

здобутком із цієї території є «Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу» В. Д. Ужченка [14], а також словник із аналогічною назвою, що протягом останніх десятиліть був перевиданий уже 6 разів [15], написаний у співавторстві з Д. В. Ужченком. І. В. Магрицькою був виданий «Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область)» [7]. Значний внесок у дослідження українських говірок, що функціонують на території Воронежської області, зробила М. Т. Авдєєва, підготувавши «Словарь украинских говоров Воронежской области: в 2 т.» [1]. К. Д. Глуховцева у співавторстві з І. Я. Глуховцевою опублікувала «Словник варіантно-синонімічних груп прислів'їв та приказок українських східнослобожанських говірок» [6].

Лексикографічне опрацювання говірок Центральної Слобожанщини (Харківщини) здійснила М. М. Асаула, видавши «Словник дитячого мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини)» [2], а також А. А. Сагаровський, який опублікував два випуски «Матеріалів до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)» [9, 10] і «Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)» [11]. Сільськогосподарська лексика цього регіону ще не була предметом детального лексикографічного опрацювання, хоча деякі виразно діалектні лексеми, пов'язані з сільським господарством, побіжно фіксуються у словникових матеріалах А. А. Сагаровського. Однак велика значущість і важливість названої галузі народного господарства і для окремої людини, і для суспільства загалом потребує змістовного словника, що відобразив би ті слова та стійкі сполуки, які щоденно функціонують у мовленнєвому середовищі селян і сільських фахівців (агрономів, механізаторів та ін.). Особлива увага тут має бути приділена народним відповідникам загальновідомих у літературній мові понять, збереження та аналіз яких є одним із першочергових завдань діалектологів, але сучасна говірка не функціонує лише як набір суто діалектних слів (відмінних від літературної мови або локалізмів, тобто слів, уживання яких обмежується лише певною місцевістю). Вона становить своєрідну суміш, конгломерат слів (і нормативних із точки зору літературної мови, і позалітературних, які різняться від літературної норми наголошуванням, одним чи кількома звуками, словотвірними афіксами, граматичним оформленням, лексичним складом, семантикою, і слів вузьколокальних (ендемичних), невідомих або не використовуваних на решті національної території). Ми намагатимемося у словнику подати об'єктивну картину, відбити все те багатство, всі ті

різномірні елементи, які так чи так функціонують у центрально-слобожанському говірковому мовленні й дотичні до сільського господарства.

Мета цієї розвідки полягає у висвітленні основних засад укладання статей «Словника сільськогосподарських найменувань Центральної Слобожанщини (Харківщини)». Крім цього, в статті спробуємо проілюструвати власне лексичний матеріал, який увійшов до Словника, а також подамо стійкі словосполучення, пов'язані з сільським господарством.

Звісно, можна назвати кілька монографічних досліджень, які, по суті, є своєрідними тематичними словниками, присвяченими сільськогосподарській лексиці. Це праця М. В. Никончука «Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся» [8] і монографія О. Л. Бабичевої «Землеробська лексика Чернігово-Сумського Полісся (Досвід лексико-семантичної класифікації)» [3]. При створенні тематичного словника береться фрагмент дійсності (тема) (у нашому випадку це сільське господарство), який членується на окремі сегменти – підтеми, пункти, поняття. Структурно така лексикографічна праця складається зі списку обстежених населених пунктів, тематичної частини та індексу, або покажчика слів і словосполучень, що містяться в основній (тематичній) частині, яка поділяється на підтеми, що відображають сегменти об'єктивної дійсності, тобто певні частини (реалії) сільського господарства. У праці М. В. Никончука, наприклад, виділені такі підтеми, як «Нива», «Сільськогосподарські культури», «Сільськогосподарські знаряддя», «Сільськогосподарські роботи» [8], у роботі О. Л. Бабичевої – «Земельні угіддя, поля», «Колосові хліба. Колос», «Жнива», «Сніп. Солома», «Сільськогосподарські роботи», «Сільськогосподарські знаряддя, інвентар, побутові предмети», «Господарські приміщення та пристосування», «Сільгоспродукти: зерно, борошно», «Найменування осіб за родом господарської діяльності» [3]. У межах кожної підтеми подається перелік денотатів у порядку їх поняттєвої близькості, а кожен денотат, своєю чергою, об'єднує всі записані в обстежених населених пунктах найменування із зазначенням номерів сіл і селищ, у яких певна назва була зафіксована. Потім подається індекс – перелік в алфавітному порядку всіх народних найменувань, поданих у тематичній частині, із вказівкою сторінки чи сторінок, де відповідна назва наводиться. Для словникових статей нашої лексикографічної праці ми оберемо алфавітний принцип розміщення лексем. Якщо одиниця опису виражена лексиколізованою сполучкою, словосполученням, фразеологічним зворотом, то порядок розміщення буде визначатися за основним

іменником сполучки (навіть тоді, коли головним компонентом у словосполученні буде виступати інша частина мови, наприклад, дієслово). Подамо кілька зразків пробних (чорнових) варіантів подібних словникових статей:

БАКТЕРІЇЗ [бактер'іоз] -у, ч. Захворювання сільськогосподарських рослин (капусти, перцю), викликане бактеріями; ◇ **слизистий бактеріоз** – хвороба капусти, яка виявляє себе в період зав'язування качана і від якої вона гниє і вкривається слизом.

ГРЯ=НКА [гр'анка] -и, ж. Головка (суцвіття) соняшника; ◇ **викида (викидає) гря=нку** – про час появи головки (суцвіття) соняшника; ◇ **з'явля=єцця (зав'язуєцця) гря=нка** – про час появи головки соняшника.

Якщо іменник, що входить до складу стійкої словосполучки, не має значення безпосередньо пов'язаного з сільським господарством, то таке словосполучення відразу на початку статті буде позначитися ромбом і подаватися за першим словом:

◇ **ВОЛÓВЕ СÉРЦЕ** [волóве сёрце]. Середньоранній сорт помідорів.

Можуть бути випадки, коли сам іменник у стійкій сполучці не називається, але вона безпосередньо з ним пов'язана, наприклад, ◇ **полтавський білий** – сорт кормового буряка. Такі утворення теж будемо подавати в статті з відповідною лексемою, а такою тут є **буряк**:

БУРЯ=К [бур'ак] -а, ч. 1. Овочева рослина, плід якої є основним інгредієнтом борщу (◇ **столовий (столов'ий) буря=к**, також ◇ **красний (червоний) буря=к**; **квасний буря=к**; ◇ **борщовий (борщевий) буря=к**) – ранньостиглий або середньостиглий сорт столового буряка. 2. Технічна рослина, з якої добувають цукор (◇ **цукровий буря=к**, також ◇ **білий буря=к**; **сахарний буря=к**; **солідкий (сладкий) буря=к**). 3. Рослина (стебла й листя, коренеплід), що використовується як корм для худоби; ◇ **кормовий буря=к** – окультурений коренеплід, отриманий з буряка столового й використовуваний у сільському господарстві для годівлі худоби; ◇ **полтавський білий** – сорт кормового буряка.

У словниковій статті, де в реєстр винесено дієслово, через дві скісні риски можуть подаватися словоформи з додатковим, уточнювальним значенням, що безпосередньо стосується обраної для лексикографічного відображення тематичної групи лексики:

БУРІТИ [бур'іти] -іє, *недок.* Ставати бурим; набувати бурого кольору // **буріють** – кажуть про стадію досягання помідорів, за якої вони починають червоніти.

В'ЯЗАТИСЯ, -СЬ [в'язати=тус'а], [в'язати=тус'] в'яжуся, в'яжешся, *недок.* Зав'язуватися, утворюватися (про плоди) // **в'язецця** – про

початок формування плодів різних сільськогосподарських культур (огірків, гарбузів, помідорів та ін.).

Сільськогосподарська лексика – це досить великий пласт слів. Наше лексикографічне дослідження ми обмежимо переважно репрезентацією таких лексико-семантичних груп найменувань, як «сільськогосподарські культури та їх частини», «сорти сільськогосподарських рослин», «хвороби і шкідники сільськогосподарських рослин», «різні періоди росту й досягання культивованих рослин», «сільськогосподарські роботи», «агенти (виконувачі сільськогосподарських робіт)», «сільськогосподарські знаряддя», «господарські приміщення». Основу словника становитиме фактаж зі 185 населених пунктів Харківщини, а також окремі лексеми, безпосередньо пов'язані з сільським господарством, вилучені з підготовлених А. А. Сагаровським «Матеріалів до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)», напроти яких у дужках будемо зазначати (МДСС(Х)).

Реєстрове слово набиратимемо жирним великим шрифтом, потім будемо подавати його спрощену фонетичну транскрипцію, у якій не будемо, наприклад, подавати різних часткових наближень голосних, але фонетичні, словотвірні та морфологічні варіанти будемо фіксувати й виносити або в окрему словникову статтю, або подавати їх у дужках:

ВІНИК [в'іник] -а, ч. 1. Зв'язаний жмуток віниччя, лозин, гілок для підмітання долівки, підлоги, обмітання чого-небудь. 2. Сорго звичайне (*Sorghum bicolor*), злакова рослина із золотистим суцвіттям, подібна до проса. 3. Суцвіття кукурудзи; ◇ **викида́ (викида́є) віник** – про час появи колоска в кукурудзи.

ГАЗДУР [га́здур] -а, ч. Буйна коноплина, що виросла окремо. **ГАЙДУР** [га́йдур], [га́йдур] -а, ч. Те саме, що **ГАЗДУР**.

Якщо слово матиме подвійне наголошування, то ми будемо відбивати це відразу в реєстровому слові, а потім у транскрибованому записі подаватимемо обидва акцентуаційні варіанти (див. вище **ГА́ЙДУР**). Варіанти постфіксів -ти,

-ть, -ся, -сь відразу через кому будемо фіксувати поряд із реєстровим словом: **ВЕСНУВА́ТЬ (-ТИ)** [вєснүва́т'], [вєснүва́ти] -ую, уєш, *недок.* Виконувати весняні сільськогосподарські роботи. Подаватимемо тільки значення і сполуки спеціальні, тобто такі, які безпосередньо пов'язані з аграрною сферою. Слова, що мають переносні значення, або фразеологічні звороти, в яких слово, що позначає реалію сільського господарства, втратило безпосередній зв'язок з аграрним виробництвом, до реєстру вносити не будемо. Наприклад, **БИЧ** [бич] 1.

Коротка частина ціпа, якою б'ють, вимолочують колоски. 2. Довгий батіг, яким поганяють худобу. Ці значення безпосередньо пов'язані з сільським господарством, а *перен.* Те, що завдає великої шкоди, лиха; ◇ **бич бо=жий** – про стихійне лихо, неприємну життєву подію або непосидючу дитину чи дорослу людину, дії якої спричинили шкоду, завдали комусь лиха – не пов'язані з ним, отже, їх не подаємо в словнику.

Будемо, звичайно, наводити й граматичні показники, проте вони потребують ще уточнень. Та й, очевидно, варто продумати, які саме граматичні форми слід подати. Так, наприклад, для іменників І відміни в центральнотобожанських говірках принциповим може бути закінчення орудного відмінка (-ой, -ою, -ей, -єю), але знову ж таки один із варіантів може бути більш-менш обов'язковим для однієї говірки, а для іншої вже ні. Дієслова теперішнього часу в третій особі однини І і II дієвідмін можуть мати усічені форми, а можуть бути й повними, нестягненими. Інфінітив і той може закінчуватися на -ть, а може на -ти.

Необхідно розробити ще систему стилістичних позначок. Тут теж є певні труднощі. Наприклад, *зменшено-пестливе*. Справа в тому, що, незважаючи на формальні показники (наявність у слові відповідного суфікса), лексема у свідомості мовців може не сприйматися як зменшена чи пестлива назва, а як звичайна (без жодних конотацій). Після граматичних ознак і стилістичних зауваг плануємо подавати значення слова. Щоправда, навіть при тлумаченні значення слова і то трапляються казусні, з точки зору літературної мови, речі. Наприклад, відомий шкідник картоплі колорадський жук може зараховуватися мовцями до хвороб цієї рослини. До кожного слова плануємо подати паспортизацію (вказати в дужках ареал поширення чи джерело фіксації відповідного сільськогосподарського номена). Оскільки ми будемо вносити до реєстру й літературні слова, що теж функціонують у говірці, то, очевидно, зважаючи на обов'язковість дотримання норм, не дуже коректно до таких слів буде подавати ареал поширення.

Загалом матеріал словника становитимуть: 1) назви, безпосередньо пов'язані з аграрною сферою, що, по суті, є термінами, наприклад, *антракно́з, аскохіто́з, бактеріо́з, б'юкер*; 2) слова з інших сфер використання, які набули сільськогосподарського значення: *барлі́г, ві́ник, в'у́хо, голі́вка, шл'я́пка*; 3) лексиколізовані сполуки, словосполучення й фразеологізовані звороти з відповідними компонентами й значеннями: *безо́ста (безостюко́ва) пше́ниця, бит' р'я́дки, веду́ща части́на, викида́ (викида́є) шл'я́пку, ви́хід у тру́бку, ві́ничне про́со, воско́ва (во́скова) спі́лість (сп'є́лость, сті́глість, зрі́лість), гарбузо́ві каба́чки, горо́хова му́ха, злу́щувати (злу́щити) сте́рн'у́. Ми*

не ставимо перед собою завдання подати всі можливі значення слова, внесеного до реєстру словника. Якщо слово багатозначне, то насамперед ми намагатимемося фіксувати те його значення, що безпосередньо пов'язане з сільським господарством. Дещо подібний підхід до репрезентації фактажу, пов'язаного з певною галуззю народного життя, маємо й у словнику О. М. Вікторіної [5].

Нами підготовлений поки що чорновий варіант словника, який містить сільськогосподарські найменування Центральної Слобожанщини переважно на літери А-Г. Зауважимо, що укладання словників різного типу завжди було, є і буде одним із найважливіших практичних завдань мовознавчої науки. Не останню роль у зв'язку з такою практичною спрямованістю лінгвістики відіграє, звичайно, й діалектне словникарство, бо регіональні (діалектні) словники можуть фіксувати, а отже й зберігати вже втрачені літературною мовою елементи живого мовлення, які збагачують національний духовний потенціал, загальний культурний фонд народу, відображають витоки

національної самосвідомості українського селянина, а відповідно й фрагменти мовної картини українського світу, бо, як слушно зауважує О. І. Бондар, діалектні лексикографічні праці – «це акумулятори національної пам'яті народу і надійний бар'єр на шляху втрати національних духовних цінностей» [4, с. 6].

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в укладанні повноцінного словника сільськогосподарських найменувань Центральної Слобожанщини (Харківщини), який репрезентує один із першорядних фрагментів мовної картини світу, оскільки аграрна сфера (відповідно й лексика, що її обслуговує) є однією з найактуальніших для людини та надзвичайно важлива для її життєдіяльності. Крім того, фактаж цієї лексикографічної роботи певною мірою може увійти до праць загальнонаціонального масштабу – словників, лінгвістичних атласів тощо, а сам словник послужити стимулом для створення аналогічних лексикографічних розробок, присвячених іншим тематичним групам лексики української мови.

Література

1. Авдеева М. Т. Словарь украинских говоров Воронежской области: в 2 т. Воронеж: Изд.-полигр. центр Воронеж. гос. ун-та, 2008. Т. 1: А–М. 228 с.; Т. 2: Н–Я. 307 с.
2. Асаула М. Словник дитячого мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщин). Харків: ХІФТ, 2011. 212 с.
3. Бабичева Е. Л. Земледельческая лексика Черниговско-Сумского Полесья (Опыт лексико-семантической классификации): монография. Сумы: Издатель Кочубей Н. В., 2011. 240 с.
4. Бондар О. І. Українське діалектне словникарство початку ХХІ століття//Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Філологія. Т. 17, вип. 4. 2012. С. 5–17.
5. Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини/відп. ред. В. В. Лучик. Кіровоград: Центр.-Укр. вид-во, 2006. 436 с.
6. Глуховцева К. Д., Глуховцева І. Я. Словник варіантно-синонімійних груп прислів'їв та приказок українських східнослобожанських говірок. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2015. 189 с.
7. Магрицька І. Словник весільної лексики східнослобожанських говірок (Луганська область). Луганськ: Знання, 2003. 172 с.
8. Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. Київ: Наук. думка, 1985. 312 с.
9. Сагаровський А. А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків: ОВВ НМЦ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. Вип. 1. А–Об'яснятьс. 296 с.
10. Сагаровський А. А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. Вип. 2. Оварійка–Ящурячий 312 с.
11. Сагаровський А. А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 228 с.
12. Сікорська З. С., Шевцова В. О., Шугова Л. І. Словник діалектної лексики Луганщини. Київ: Шлях, 2002. 224 с.
13. Словник українських східнослобожанських говірок/К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. Луганськ: Б. в., 2002. 233 с.
14. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ: Б. в., 1997. 143 с.
15. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доп. й переробл. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

References

1. Avdeeva, M. T. (2008) Slovar ukrainskikh govorov Voronezhskoi oblasti [Dictionary of Ukrainian dialects of Voronezh region]. (Vols. 1-2). Voronezh: Izd.-polihr. tsentr VoronezhSU [in Russian].
2. Asaula, M. (2011) Slovnyk dytiachoho movlennia Tsentralnoi Slobozhanshchyny [Children's Broadcasting Dictionary of Central Slobozhanshchyna]. Kharkiv: KhIFT [in Ukrainian].
3. Babicheva, E. L. (2011) Zemledelcheskaya leksika Chernihovsko-Sumskoho Polesia (Opyt leksiko-semantichekoj klasifikatsii) [Agricultural vocabulary of Chernihiv-Sumy Polissya (Experience of lexico-semantic classification)]. Sumi: Izdatel Kochubei [in Russian].
4. Bondar, O. I. (2012) Ukrainske dialektne slovnykarstvo pochatku XXI stolittia [Ukrainian dialectology dictionary beginning of the XXI century] Bulletin of the Odessa National University: Philology Series, Vol 17., issue 4, 5–17 [in Ukrainian].
5. Viktorina, O. M. (2006) Slovnyk leksyky ta frazeolohii narodnoi medytsyny i likuvalnoi mahii Kirovohradshchyny [Dictionary of vocabulary and phraseology of folk medicine and therapeutic magic of Kirovograd region]. Kirovohrad: Tsent.-Ukr. vyd-vo [in Ukrainian].
6. Hlukhovtseva, K. D. (2015) Slovnyk variantno-synonimiinykh hrup pryslyviyiv ta prykazok ukrayinskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Dictionary of variants-synonymous groups of proverbs and tales of Ukrainian dialects of Eastern Slobozhanshchyna]. Starobilsk: DZ «LNU im. Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
7. Mahrytska, I. (2003) Slovnyk vesilnoi leksyky skhidnoslobozhanskykh hovirok (Luhanska oblast) [Dictionary of the Wedding Vocabulary of the Eastern Slobozhanshchyna Dialects (Luhansk region)]. Luhansk: Znannia [in Ukrainian].
8. Nykonchuk, M. V. (1985) Silskohospodarska leksika pravoberezhoho Polissia [Agricultural vocabulary of the right-bank Polissya]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
9. Saharovskiy, A. A. (2011) Materialy do Dialektnoho slovnyka Tsentralnoi Slobozhanshchy (Kharkivshchyny) [Materials for the Dialect Dictionary of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv region)]. (issue 1.). Kharkiv: KHNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
10. Saharovskiy, A. A. (2013) Materialy do Dialektnoho slovnyka Tsentralnoi Slobozhanshchy (Kharkivshchyny) [Materials for the Dialect Dictionary of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv region)]. (issue 2.). Kharkiv: KHNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
11. Saharovskiy, A. A. (2015) Materialy do frazeolohichnoho slovnyka Tsentralnoi Slobozhanshchy (Kharkivshchyny). [Materials to the phraseological dictionary of the Central Slobozhanshchyna (Kharkiv region). Kharkiv: KHNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
12. Sikorska, Z. S., Shevtsova, V. O., Shutova, L. I. (2002) Slovnyk dialektnoi leksyky Luhanshchyny [Dictionary of dialect vocabulary of Lugansk region. Luhansk: Shlakh [in Ukrainian].
13. Glukhovtseva, K. D., Liesnova, V. V., Nikolaienko, I. O., Ternavska, T. P., Uzhchenko, V. D. (2002) Slovnyk ukrainskyrh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Dictionary of Ukrainian dialects of the Eastern Slobozhanshchyna]. Luhansk [in Ukrainian].
14. Uzhchenko, V. D. (1997) Frazeolohichyi slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of the Eastern Slobozhanshchyna and steppe dialects of the Donbas]. Luhansk [in Ukrainian].
15. Uzhchenko, V. D., Uzhchenko, D. V. (2013) Frazeolohichyi slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of the Eastern Slobozhanshchyna and steppe dialects of the Donbas]. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU im. Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].

Сердега Руслан Леонідович, кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: ruslan.serdega@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7064-4547>.

Сердега Руслан Леонидович, кандидат филологических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: ruslan.serdega@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7064-4547>.

Serdega Ruslan, PhD in Philology, Associate Professor, Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine), e-mail: ruslan.serdega@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7064-4547>.

УДК 811.161.2'373.46:551.5

О. Л. Заверющенко, М. П. Заверющенко

м. Харків

Синонімія та антонімія українських метеорологічних термінів

У статті досліджуються явища синонімії та антонімії термінів української метеорологічної галузі на матеріалі російсько-українського метеорологічного словника та підручників з метеорології та суміжних наук. З'ясовуються типи синонімів та антонімів української метеорологічної галузі, встановлюється їхнє походження, частини мовна й тематична приналежність, виділяються моделі аналітичних метеорологічних термінів, які вступають в антонімічні відношення.

Ключові слова: терміносистема, метеорологічна термінологія, синоніми, антоніми, аналітичні терміни.

Заверющенко О. Л., Заверющенко Н. П. Синонимия и антонимия украинских метеорологических терминов.

В статье исследуются явления синонимии и антонимии терминов украинской метеорологической сферы на материале русско-украинского метеорологического словаря и учебников по метеорологии и близким отраслям науки. Выясняются типы синонимов и антонимов украинской метеорологической сферы, устанавливаются их происхождение, принадлежность к частям речи и тематические группы, выделяются модели аналитических метеорологических терминов, которые вступают в антонимические отношения.

Ключевые слова: терминсистема, метеорологическая терминология, синонимы, антонимы, аналитические термины.

Zaveriushchenko O., Zaveriushchenko M. Synonymy and Antonymy of Ukrainian Meteorological Terms.

The article analyses the system relations, in particular synonymy and antonymy, in Ukrainian meteorological terminology basing on the materials of the Russian-Ukrainian meteorological dictionary and textbooks on meteorology and related sciences. Special attention is paid to synonymy in general language and terminology. Types of synonyms of Ukrainian meteorological industry are determined on the bases of term synonyms classification: lexical and syntactic synonyms are singled out as well as analytical term units with synonymic components. According to another classification, pairs of meteorological terms that are full synonyms are singled out. Among the synonyms of meteorological sphere, cognate paronyms are given as a separate group. Thematic groups of synonymous term units of meteorological sphere are named.

The semantic structure of antonymous terms is commented on, the possibility of general language oppositions or terminological oppositions is accentuated as feature of term antonyms. Contradictory, contrary, complementary and conversion antonyms are singled out in meteorological terminology. Meteorological term antonyms are divided into lexical and derivative ones, their origin is determined as well as part-of-speech and thematic group. The scarce antonyms of the meteorological industry that are opposed to parts of compound words are given. The correlation of etymologically Ukrainian and borrowed meteorological terms and term elements with opposite meaning is established. The models of analytical (two-, three- and multicomponent) meteorological terms that enter into antonymous relations are described. The filling of such models and the theme groups of the opposed components of analytical meteorological combinations are looked into.

Keywords: terminological system, meteorological terminology, synonyms, antonyms, analytical terms.

Дослідження галузевих терміносистем останнім часом привертає все більшу увагу вчених. Метеорологічна термінологія як окрема терміносистема потребує глибокого вивчення на тлі загальних термінологічних досліджень. Вона потрапила в поле зору таких дослідників, як О. Івановський, І. Копієвський, О. Полунін, П. Семенов, В. Шталь та ін. Терміни будь-якої галузі, як і лексичні одиниці, також перебувають у системних відношеннях. Для них характерні явища гіперо-гіпонімії, синонімії, антонімії, меншою мірою полісемії, омонімії. На часі є розгляд таких відношень у терміносистемах різних галузей науки в працях І. Волкової, Р. Миккульчика (фізична терміносистема), О. Чуєшкової, С. Шестакової (економічна терміносистема), О. Колган (гірнична терміносистема), Л. Халіновської (авіаційна терміносистема), Н. Цимбал (хімічна

терміносистема) тощо. На окрему увагу заслуговують системні відношення в українській метеорологічній термінології, зокрема синонімія та антонімія. Об'єктом нашого дослідження є лексичні одиниці української метеорологічної термінології, які вступають у синонімічні й антонімічні відношення. Дослідження явищ синонімії та антонімії термінів української метеорологічної галузі не стало предметом окремого аналізу мовознавців, що зумовлює актуальність нашої статті.

Метою статті є дослідити українські метеорологічні терміни, які пов'язані синонімічними та антонімічними відношеннями. Завдання розвідки полягають у з'ясуванні типів синонімів та антонімів української метеорологічної галузі, їхнього походження, частини мовної й тематичної приналежності. Джерельну базу дослідження становлять метеорологічні терміни, вилучені з «Російсько-українського

метеорологічного словника» Ю. Ф. Кобченка, О. О. Дудки, М. І. Філона [4], який містить близько десяти тисяч термінів, а також підручників із метеорології та суміжних наук.

Хоча названі відношення потрапили в поле зору дослідників (О. Ахманова, І. Волкова, Т. Дячук, І. Козловець, І. Кочан, З. Куделько, Н. Лаврова, Г. Мацюк, Б. Михайлишин, Т. Михайлова, Т. Панько, Л. Полюга, Р. Процик, М. Симоненко, Л. Соколовська, О. Южакова та ін.), їх недостатньо вивчено в межах термінологічної науки. Це можна пояснити тим, що синонімію та антонімію по-різному тлумачать у загальноживаній мові та термінології. У загальноживаній мові під синонімами розуміють слова, близькі за значенням, які відрізняються семантичними відтінками або емоційно-експресивним забарвленням. «Синоніми – це слова, нетотожними семантичними ознаками яких є тільки ті ознаки, які можуть стійко нейтралізуватися у визначених позиціях» [10, с. 141]. У термінології, зокрема метеорологічній, синоніми позначають те саме поняття або предмет, «...можуть мати відмінності в поняттєвому плані, різнитися семантикою словотворчих елементів, особливостями функціонування; можуть бути одиницями різних структурних рівнів і знакових виражень; не можуть бути протиставлені один одному за ознакою емоційно-експресивної значимості...» [1, с. 9].

Синонімія метеорологічної галузі є нечисленною. Серед матеріалу, представленого у вищезазваному словнику, його укладачі самостійно виділяють синоніми, зазначаючи, що до російського реєстрового слова може бути подано кілька українських синонімів, причому перше місце посідає той із них, який превалює, наприклад, рос. *засуха* – укр. *посуха*, *засуха*. «У зв'язку з тим, що українська гідрометеорологічна термінологія остаточно ще не є відпрацьованою, автори були змушені іноді один російський термін перекладати кількома українськими» [4, с. 13]. Якщо за основу взяти подану І. Волковою класифікацію термінологічних синонімів (лексичні, синтаксичні, морфолого-синтаксичні) [1, с. 10–11], то серед синонімів метеорологічної термінології можна виділити лексичні синоніми, зокрема в синонімічні відношення вступають, як правило, українські за походженням терміни-іменники: *здатність* – *властивість* [4, с. 49], *твердість* – *жорсткість* [4, с. 23], *помилка* – *похибка* [4, с. 36] тощо. Однак зустрічаються нечисленні пари синонімів, які складаються із запозиченого та питомого слів на зразок *коректив* – *поправка* [4, с. 40].

Переважає синтаксична синонімія, де пари синонімів утворюють словосполучення, компоненти яких можуть бути як такими, що утворилися в нашій мові, так і чужомовними,

наприклад: *льодові хмари* – *кристалічні хмари* [3, с. 57]. Порівняно високою продуктивністю відзначаються аналітичні термінологічні одиниці з синонімічними компонентами-прикметниками: *небо безхмарне* [4, с. 33] – *небо ясне* [4, с. 33], *небо хмарне* [4, с. 33] – *небо похмуре* [4, с. 33], *морозні тумани* – *пічні тумани* [3, с. 56], *водяні хмари* – *крапельні хмари* [3, с. 57]. У поодиноких випадках у синтаксичні відношення вступають лексеми та словосполучення метеорологічної термінології: *сутінки* – *неповна темрява* [3, с. 26].

За класифікацією, використаною О. Чуєшковою (абсолютні, понятійні синоніми, синоніми з елементами конотації), синонімічні пари *поворотне прискорення* – *прискорення Коріоліса* [3, с. 43], *баричний закон вітру* – *закон Бейс-Балло* [3, с. 46] можна зарахувати до абсолютних синонімів. Щодо терміна *дублет* відносно таких утворень, то не всі вчені визнають його. «На сьогодні можна констатувати, що більшість термінологів визнає синонімічні відношення у термінології, але при цьому навіть не згадує про явище дублетності» [1, с. 10]. Оскільки пари таких синонімів можуть містити епоніми, символи, аббревіатури, то вони не виражають суті позначуваних ними понять і тому зрозумілі лише вузьким фахівцям.

З-поміж синонімів метеорологічної сфери можна знайти однокореневі пароніми, які відрізняються: суфіксами (*видимість* – *видність* [4, с. 17]), префіксами (*посуха* – *засуха* [4, с. 24], *відзначення* – *позначення* [4, с. 35], *приведення* – *зведення* [4, с. 41]); наявністю префікса (*вирішення* – *рішення*) [4, с. 227]. Некоректним, на наш погляд, є подання в словнику однокоренових віддієслівних іменників, що позначають результат дії та процес, як синонімічних на зразок: *позначення* – *позначка* [4, с. 35], *ріст* – *зростання* [4, с. 227], *збір* – *збирання* [4, с. 228]. Викликає сумнів синонімія таких термінів, як *ступінь* – *степені* [4, с. 233].

Тематичні групи аналізованих термінів є різноманітними. Найбільше серед синонімічних термінологічних одиниць сфери метеорології було виявлено таких, які мають значення абстрактних понять: *надлишок* – *надмірок* [4, с. 24], *помилка* – *похибка* [4, с. 36], *щільність* – *густина* [4, с. 37], *смісл* – *значення* [4, с. 231], *число* – *кількість* [4, с. 240]. Друге місце за кількістю посіли ті терміни-синоніми, які означають явища природи: *метелиця* – *хуртовина* [4, с. 121], *імла* – *серпанок* [4, с. 117], *зоря* – *зірниця* [4, с. 67], *райдуга* – *веселка* [4, с. 127]. Представлено також пари синонімів на позначення процесу: *лічба* – *обчислення* [4, с. 234], фізичних понять: *потік* – *струмінь* [4, с. 79], *течія* – *плин* [4, с. 52], *рух повітря* – *переміщення повітря* [3, с. 40], просторових понять: *балка* – *яр* [2, с. 44].

Метеорологічна термінологія має розгалужені антонімічні відношення. Антоніми – це слова, що

означають протилежні прояви однієї сутності. «Семантична структура лексико-семантичних варіантів антонімічних термінів характеризується наявністю семи (сем), яка передає спільну для цієї пари родову ознаку, і диференційних сем, що позначають полярно протиставлені видові ознаки» [5, с. 278]. «...Для термінологічної антонімії характерні як загальномовні опозиції..., так і власне термінологічні, які відображають протилежність понять тієї чи іншої галузі» [9, с. 253]. Так, у метеорологічній термінології опозитами є як загальноживані лексеми *зима* – *літо* [3, с. 30], так і власне термінологічні антонімічні словосполучення *довготривала холодна зима* – *порівняно коротке прохолодне літо* [3, с. 30].

За класифікацією Л. О. Новікова [6, с. 190–241] можна виділити контрадикторні, контрарні, комплементарні та конверсивні антоніми в метеорологічній термінології. Контрадикторні антоніми позначають поняття, що взаємно виключають одне одного, причому проміжний опозит є відсутнім. Це пари однокорених антонімів, один із яких має заперечний словотвірний префікс або терміноелемент, який означає відсутність ознаки, наприклад, *небо безхмарне* – *небо хмарне* [4, с. 33]; *область нестійкості* – *область стійкості* [4, с. 34], *вегетаційний період року* – *невегетаційний період року* [2, с. 42], *циклон* – *антициклон* [3, с. 12], *адиабата насиченого повітря* – *адиабата ненасиченого повітря* [4, с. 60].

До контрарних антонімів метеорологічної термінології ми включаємо терміни, які мають якісну протилежність та «...дають уявлення про поступову зміну ознаки або якості. За даного типу антонімічних відношень можливою є побудова градуальних опозицій» [7, с. 43]. Між компонентами такої опозиції можливим є проміжний компонент. Так, наприклад, *сімейство хмар верхнього ярусу* – *сімейство хмар середнього ярусу* – *сімейство хмар нижнього ярусу* [3, с. 57], *сильний туман* – *помірний туман* – *слабкий туман* [2, с. 25], *період дільдовиковий* – *період льодовиковий* – *період післяльодовиковий* [4, с. 37].

Комплементарні антоніми мають значення додатковості, цей вид антонімії базується на родових відношеннях. Родове поняття доповнюється протилежними видовими поняттями. Опозити таких пар «...доповнюють один іншого до вираження меж виявлення тієї чи іншої ознаки» [7, с. 43]. Середньої ланки в протиставленні не передбачено. Такий вид антонімів представлений словосполученнями, компоненти яких є протиставленими. Серед метеорологічних термінів можна вирізнити комплементарні антоніми: *перший удар грому* – *останній удар грому* [2, с. 25], *теплі повітряні маси* – *холодні повітряні маси* [3, с. 30],

північна півкуля – *південна півкуля* [3, с. 31] тощо.

Конверсивні антоніми передбачають протиставлення протилежних дій, процесів, ознак. У парі таких антонімів опозити є однокореними лексемами, які мають протилежні за значенням терміноелементи, наприклад: *довгохвильова радіація* – *короткохвильова радіація* [3, с. 21], *точка збіжності лінії струму* – *точка розбіжності лінії струму* [3, с. 42], *висхідний рух повітря* – *низхідний рух повітря* [3, с. 42].

За структурою метеорологічні терміни-антоніми можна поділити на лексичні (різнокореневі) та словотвірні (однокореневі). Так, найбільше представлена лексична антонімія, яка ґрунтується на протиставленні слів певних лексико-граматичних класів на позначення температури, сезону, часу тощо, наприклад: 1) іменники: *тепло* – *холод* [3, с. 27], *схід* – *захід* [2, с. 35], *потепління* – *похолодання* [3, с. 70], *зима* – *літо* [3, с. 27], 2) прислівники: *вдень* – *вночі* [3, с. 25], *взимку* – *влітку* [3, с. 28], *навесні* – *восени* [3, с. 28]. Менше в метеорологічній сфері репрезентовані словотвірні антоніми з афіксами (префіксами), які є терміноелементами з протилежним значенням *не-*, *анти-*, *без-*, *с-* – *за-*, *з-* – *роз-*, *на-* – *під-*, наприклад: *небо безхмарне* – *небо хмарне* [4, с. 33]; *схід Сонця* – *захід Сонця* [3, с. 25], *навітряний вихор* – *підвітряний вихор* [3, с. 42], *лінія збіжності струму* – *лінія розбіжності струму* [3, с. 42].

Окремо можна виділити нечисленні антоніми метеорологічної галузі, які протиставляються частинами складних слів: *крупномасштабні перешкоди* – *дрібномасштабні перешкоди* [3, с. 42], *довгохвильова радіація* – *короткохвильова радіація* [3, с. 21]. Прикметною ознакою полярних за значенням слів у цій галузі є те, що кількісно переважають українські за походженням терміни та терміноелементи.

Найбільше представлено на нашому матеріалі антонімію аналітичних термінів. Так, антонімічні двокорентні термінологічні словосполучення побудовано за наступними моделями. Найбільш наповненою є модель «Іменник + прикметник», де іменниковий компонент той же самий, а протиставляється значення прикметникових компонентів (комплементарні антоніми), наприклад: за сезонами (*час зимовий* – *час літній*) [4, с. 18]; за протилежними сторонами світу (*довгота східна* – *довгота західна*) [4, с. 22]; за інтенсивністю ознаки: (*спотворення максимальне* – *спотворення мінімальне*) [4, с. 25]; за температурою (*вторгнення тепле* – *вторгнення холодне*) [4, с. 18]; за локалізацією (*забруднення глобальне* – *забруднення локальне*) [4, с. 23]; за довжиною (*коливання довгохвильове* – *коливання короткохвильове*) [4, с. 27]; за відношеннями до руху (*нестійкість динамічна* – *нестійкість статична*) [4, с. 34]; за порядком (*осередок*

первинний – осередок вторинний [4, с. 36]); за електричним зарядом (*поле негативне – поле позитивне* [4, с. 39]); за висотою (*шар верхній – шар нижній* [4, с. 48]); за кольором (*тіло біле – тіло абсолютно чорне* [4, с. 51]) тут двокомпонентна сполука протиставляється трикомпонентній); за сталістю (*струм змінний – струм постійний* [4, с. 52]); за вологістю (*адіабата волога – адіабата суха* [4, с. 60]); за консистенцією (*аерозоль рідкий – аерозоль твердий* [4, с. 62]); за видимістю (*небо похмуре – небо ясне* [4, с. 33]).

Різновидом цієї моделі є трикомпонентна модель «Іменник + прикметник + прикметник», наповнена нечисленними антонімічними словосполученнями типу *складова позитивна вертикальна – складова негативна вертикальна* [4, с. 49], *теплі повітряні маси – холодні повітряні маси* [3, с. 30], *позитивна температурна аномалія – негативна температурна аномалія* [3, с. 31], (протилежним один до іншого виступає тільки один прикметниковий компонент).

Менш продуктивною можна вважати модель «Іменник + іменник у Р. в.», де другий (іменниковий) компонент викликає протиставлення: за температурою (*хвиля тепла – хвиля холоду* [4, с. 18]); за розміром (*порядок величини – порядок мализни* [4, с. 40]); за сторонами світу (*точка сходу – точка заходу* [4, с. 52]; *точка півночі – точка півдня* [4, с. 52–53]).

Різновидами даної моделі вважаймо такі моделі: «Іменник + іменник у Р. в. + іменник у Р. в.» (*збіжність ліній струму – розходимість ліній струму* [3, с. 42]), «Іменник + прикметник + іменник у Р. в.» (*найтепліший місяць року – найхолодніший місяць року* [3, с. 17]), «Іменник + прийменник + іменник в О. в. (у Р. в.) + прикметник» (*рух за часовою стрілкою – рух проти часової стрілки*) [4, с. 21].

Багатокомпонентні сполуки (з чотирьох і більше компонентів) також можуть мати один чи два протилежні за змістом компоненти: *річний хід температури з максимумом – річний хід температури з мінімумом* [3, с. 30], *точка збіжності ліній струму – точка розбіжності ліній струму* [3, с. 42], *нічні негативні значення радіаційного балансу – денні позитивні значення радіаційного балансу* [3, с. 25].

На жаль, зустрічаються приклади некоректного граматичного оформлення терміоеlementів, які є кальками російських активних дієприкметників теперішнього часу, наприклад: *поглинаюча складова частина повітря – випромінююча*

складова частина повітря [3, с. 24].

Викликають інтерес перехресні антонімічні пари: *максимум зимовий – максимум літній* [4, с. 29]; *мінімум зимовий – мінімум літній* [4, с. 31], *максимум зимовий – мінімум зимовий; максимум літній – мінімум літній*. У кожній з них опозитами стають усі компоненти до співвідносних компонентів своїх пар.

Отже, синонімія метеорологічної галузі є нечисленною. У синонімічні відношення вступають, як правило, українські за походженням терміни-іменники метеорологічної галузі. Представлено окремі лексичні синоніми, поодинокими є абсолютні синоніми названої сфери. Переважає синтаксична синонімія, де пари синонімів утворюють словосполучення, компоненти яких можуть бути як ті, що утворилися в нашій мові, так і чужомовні. Найбільше серед синонімічних термінологічних одиниць сфери метеорології було виявлено таких, які мають значення абстрактних понять, а також позначають явища природи, процеси, фізичні та просторові поняття.

Метеорологічна термінологія має розгалужені антонімічні відношення. Найбільше представлено комплементарні антоніми, зокрема аналітичні терміни (найпродуктивнішою є модель «Іменник + прикметник», у межах якої в антонімічних парах протиставляються прикметникові компоненти). За структурою переважає лексична антонімія, яка ґрунтується на протиставленні слів певних лексикограматичних класів (іменників, прислівників) на позначення температури, сезону, часу тощо. Меншою мірою в метеорологічній сфері репрезентовано словотвірні антоніми з префіксами, які є терміоеlementами з протилежним значенням *не-, анти-, без-, с-, – за-, з-, – роз-, на-, – під-*. Кількісно мають перевагу українські за походженням терміни та терміоеlementи метеорології. Опозитні відношення стосуються переважно ознак, властивостей, понять, зокрема, температури, просторових понять, руху тощо.

Подальші дослідження в цьому напрямку сприятимуть остаточному формуванню української метеорологічної термінології, допоможуть з'ясувати механізми утворення метеорологічної терміносистеми, створити нові словники метеорології та суміжних галузей науки, що є вкрай необхідним на сучасному етапі розвитку української термінології та термінографії.

Література

1. Волкова І. В. Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Харків, 2002. 20 с.
2. Клеєвська В. Л., Поліщук О. О. Приземні метеорологічні спостереження: навч. посіб. Харків: Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2010. Ч. 1. 52 с.

3. Кобрін В. М., Вамболь В. В., Клеєвська В. Л., Яковлев Л. Б. Метеорологія та кліматологія: навчальний посібник. Харків: Нац. аерокосм. ун-т «ХАІ», 2006. 77 с.
4. Кобченко Ю. Ф., Дудка О. О., Філон М. І. Російсько-український метеорологічний словник. Харків: Райдер, 1998. 280 с.
5. Михайлова Т. В. Антонімія в українській науково-технічній термінології//Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2000. Серія «Філологія». № 491. С. 278–282.
6. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке. Москва: МГУ, 1973. 290 с.
7. Разводовская Я. В. Антонимия в терминологии языка: на материале лексики репродуктивного здоровья английского, русского и белорусского языков//Весті БДПУ. 2013. Серія 1. № 4. С. 42–45.
8. Чуешкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Харків, 2003. 20 с.
9. Шестакова С. О. Антонімія в економічній термінології//Вісн. Дніпропетр. ун-ту ім. Альфреда Нобеля. 2017. Серія «Філологічні науки». № 1 (13). С. 251–255.
10. Шмелёв Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка. Москва: Просвещение, 1964. 243 с.

References

1. Volkova I. V. Leksyko-semantyczna kharakterystyka suchasnoi ukrainsoi fizychnoi terminolohii (na materialii spetsializovanykh vydan 90-kh rr. KhKh st.): avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01./Kharkiv, 2002. 20 s.
2. Kleievska V. L., Polishchuk O. O. Pryzemni meteorolohichni sposterezhennia: navch. posib. Kharkiv: Nats. aerokosm. un-t «Khark. aviats. in-t», 2010. Ch. 1. 52 s.
3. Kobrin V. M., Vambol V. V., Kleievska V. L., Yakovliev L. B. Meteorolohiia ta klimatolohiia: navchalnyi posibnyk Kharkiv: Nats. aerokosm. un-t «KhAI», 2006. 77 s.
4. Kobchenko Yu. F., Dudka O. O., Filon M. I. Rosiisko-ukrainskyi meteorolohichni slovnyk Kharkiv: Raider, 1998. 280 s.
5. Mykhailova T. V. Antonimiiia v ukrainskii nauково-tekhnichnii terminolohii//Visn. KhNU im. V. N. Karazina. 2000. Seriiia «Filolohiia». № 491. S. 278–282.
6. Novykov L. A. Antonymyia v russkom yazyke. Moskva: MNU, 1973. 290 s.
7. Razvodovskaia Ya. V. Antonymyia v termynolohyy yazyka: na materyale leksyky reproduktyvnoho zdorovia anhyiskoho, russkoho y belorusskoho yazykov//Vesti BDPU. 2013. Seriiia 1. № 4. S. 42–45.
8. Chuieshkova O. V. Analitychni nominatsii v ekonomichnii terminosystemi (strukturno-typolohichni aspekt): avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01. Kharkiv, 2003. 20 s.
9. Shestakova S. O. Antonimiiia v ekonomichnii terminoleksytsi//Visn. Dnipropetr. un-tu im. Alfreda Nobelia. 2017. Seriiia «Filolohichni nauky». № 1 (13). S. 251–255.
10. Shmelëv D. N. Ocherky po semasyolohyy russkoho yazyka. Moskva: Prosveshchenye, 1964. 243 s.

Заверющенко Ольга Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент, Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «ХАІ» (вул. Чкалова, 17, Харків, 61070, Україна); e-mail: olgazaver@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7181-2394>.

Заверющенко Ольга Леонидовна, кандидат філологічних наук, доцент, Национальный аэрокосмический университет имени Н. Е. Жуковского «ХАИ» (ул. Чкалова, 17, Харьков, 61070, Украина); e-mail: olgazaver@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7181-2394>.

Zaverushenko Olha, PhD in Philology, Associate Professor, National Aerospace University N. E. Zhukovsky "KhAI" (Chkalov street, 17, Kharkiv, 61070, Ukraine); e-mail: olgazaver@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7181-2394>.

Заверющенко Микола Петрович, старший викладач, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Кирпичова, 2, Харків, 61002, Україна); e-mail: nzav@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2364-7299>.

Заверющенко Николай Петрович, старший преподаватель, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Кирпичева, 2, Харьков, 61002, Украина); e-mail: nzav@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2364-7299>.

Zaverushenko Mykola, Assistant Professor, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kyrpychova str., 2, Kharkiv, 61002, Ukraine); e-mail: nzav@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2364-7299>.

УДК 821.161.2 – 3

О. О. Литвин

м. Харків

Метафоризація флори в мові художніх творів О. Кобилянської

У статті охарактеризовано метафори з номенами флори та проаналізовано специфіку їх реалізації у мовній картині художнього світу Ольги Кобилянської. З'ясовано роль цього тропу в поетичному тексті. Доведено, що метафори є характерною ознакою мовотворчості письменниці.

Творчість Ольги Кобилянської, як і творчість будь-якого письменника, не може вважатися остаточно вивченою, оскільки кожен дослідник презентує свій погляд на ту чи ту проблему, на те чи те мовне явище. У зв'язку з цим виникає потреба здійснити аналіз функцій метафор з номенами флори в мові творів Ольги Кобилянської, які представлені в мові художніх текстів письменниці. Характеристика метафор з номенами флори сприятиме розумінню глибинних процесів розвитку лексики сучасної української мови.

Ключові слова: мовна картина світу, метафора, номен, Ольга Кобилянська.

Литвин Е. А. Метафоризация флоры в языке художественных произведений О. Кобылянской.

В статье охарактеризованы метафоры с номенами флоры и проанализирована специфика их реализации в языковой картине художественного мира Ольги Кобылянской. Выяснена роль этого тропа в поэтическом тексте. Доказано, что метафоры являются характерным признаком творчества писательницы.

Творчество Ольги Кобылянской, как и творчество любого писателя, не может считаться окончательно изученным, поскольку каждый исследователь представляет свой взгляд на ту или иную проблему, языковое явление. В связи с этим возникает потребность проанализировать функции метафор с номенами флоры в языке произведений Ольги Кобылянской. Характеристика метафор с номенами флоры будет способствовать пониманию глубинных процессов развития лексики современного украинского языка.

Ключевые слова: языковая картина мира, метафора, номен, Ольга Кобылянская.

Lytvyn Olena. Flora's metaphors in the language of Olha Kobylyanskaya's artistic works.

The metaphors with the nomens of flora have been characterised in the article and the specific of their realisation in the language picture of O. Kobylyanskaya's artistic world has been analysed. The role of this trope in the poetic text has been made it has been proved that the metaphors are the characteristic feature of the writer's language world.

O. Kobylyanskaya's creative work as well as the creativity of any other writer can't be considered to be studied for sure, because any researcher represents her own view towards this or that issue or phenomenon. Because of this, there is a great need to make the analysis of the metaphors function with the flora's nomenon in the language of O. Kobylyanskaya's works, which are represented in the language of the writer's works of art. The characteristic of metaphors with the flora's nomens will do a favour as for understanding of deep processes of the levis development of modern Ukrainian language.

The language of the works of art is an embodiment an illustration of the world's picture as well as the author's personal view. The images of the artistic language are the most difficult ones, which are based on the furthest associations and the linking of disconnected things, can be shown in trope's ways and in the metaphors as well. The process of making metaphors can express the idea style of the writer, represent his authentic and show his personal world conception.

The objective of the article is, to characterize the artistic and stylish functions of the metaphors' constructions, which include flora nomens.

Key words: the language picture of the world, metaphors, nomen Olha Kobylyanskaya.

Мова художніх творів є втіленням, ілюстрацією як мовної картини світу, так і індивідуально-авторської. Найскладніші образи художнього мовлення, основані на віддалених асоціаціях і на поєднанні несумісного, знаходять вираження в тропічних засобах, зокрема метафорах. Процес авторського метафороутворення постає виразником ідіостилу письменника, репрезентує його самобутність, виражає властиву йому світоглядну концепцію.

Принципову роль у побудові та функціонуванні метафор відіграють асоціації. Асоціативно-образну організацію художніх текстів досліджують Л. Бублейник, В. Виноградов, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, А. Залевська, В. Калашник, В. Кононенко, Ю. Лотман, В. Маслова, В. Ніконова, Н. Сологуб, Л. Ставицька та інші. Зокрема,

С. Єрмоленко вважає, що асоціації «становлять основу конкретно-чуттєвого сприйняття художнього тексту» [2, с. 293].

Мета статті – схарактеризувати художньо-стилістичні функції метафоричних конструкцій, у складі яких є флорономени.

За літературознавчим словником за редакцією Р. Гром'яка та Ю. Коваліва, «Метафора – троп поетичного мовлення. У метафорі певні слова й словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю» [8, с. 452]. У широкому розумінні метафорою називають будь-яке вживання слів у переносному значенні. Метафори є не тільки образними – тропами поетичної мови, а й джерелом виникнення нових значень. У метафорі відображається здатність людини вловлювати схожість і подібність між різними індивідами, класами об'єктів, а потім за цією схожістю

переносити назви справжнього носія чи функції на характеризовану особу або предмет. Метафору можна розглядати як найкоротший нетривіальний шлях до істини, бо вона, вихоплюючи й синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ мислення [9, с. 330].

Класичну метафору вважають результатом втручання уявлення в зону поняття, індивідуально-авторського бачення предмета. Метафора належить до поетичних засобів мови, у яких виявляється намагання мовця одночасно охопити предмет з різних боків, відтворити багатогранні зв'язки й відношення, у яких перебуває цей предмет. Образна сила метафори полягає в тому, що вона актуалізує цілі комплекси основних і суміжних понять, які пов'язуються з двома порівнюваними явищами.

Перенесення стереотипів рослинного світу на риси людської вдачі, дії, поведінку людини має метафоричну природу. Стереотипізація ознак рослин і закріплення їх за певним типом людей є подвійною, зворотною метафорою [1, с. 14].

Аналіз ідіостилю Ольги Кобилянської засвідчує, що семантичне багатство й оригінальність метафор у стилістичній системі творів, незвичайність і різноспрямованість асоціацій виявляються в неабиякій кількості різноманітних структурних моделей, у специфіці їх синтаксичної будови та функціонування.

У мові творів Ольги Кобилянської дієслівні метафори найчисленніші, бо дієслівна ознака відкриває невичерпні можливості для створення найрізноманітніших метафор. Письменниця досить часто вживає флорономен *кукурудза* в складі метафори: *«Йде й поводить очима по кукурудзі. Водить з любов'ю й несвідомо. Підносить руку, гладить її, ніби вкладає все тепло своєї душі в сю високу струнку рослину»* [5, с. 501]. Метафоричності образу *кукурудзи* надають дієслова *поводить*, *вкладає*, які авторка вживає в переносному значенні. *«Я пішла, а за мною пішов і міх кукурудзи. Ви всі були дома... так пильнували хати?»* [5, с. 475]. Метафора побудована на евфемізмі, де *пішов міх кукурудзи* вживають для непрямого, прихованого позначення певних дій, зокрема крадіжу, замість їх прямої назви.

Завершеною є метафора в мовній палітрі Ольги Кобилянської, де дієслівна метафорична ознака доповнюється тропами, побудованими на асоціаціях із поняттями побутових реалій: *«Соняшники послухали. Були спокійні, не обертали головки, не будили сплячої, а гляділи лиш заодно своїми брунатними тарілковатими обличчями, окружені золтаво-жовтими листками, за малою дівчинкою, як вона відходила в сторону сонячну»* [3, с. 428]. Проаналізована

метафора формується на основі зорових асоціацій: фіксуємо семантичний зв'язок *голівки соняшника* з обличчями, подібними до тарілок. Епітети та порівняння справедливо оцінюють як підготовчі етапи творення метафори [7, с. 21]. Метафора в мові твору письменниці взаємодіє з епітетами. Наведена складна метафора характеризується низкою епітетів: *брунатний, тарілковий, золтаво-жовтий*. Назва *квітки* набуває незвичайного зображення через народження нових семантичних зв'язків. Позитивне значення метафори підсилюється також внаслідок словосполучення *в сторону сонячну*.

Субстантивні метафори в мовній палітрі Ольги Кобилянської відзначаються виразною індивідуально-авторською новизною та є органічним елементом стилю письменниці, характерним показником її художнього мовлення й світобачення: *«Поклала чудовище, що, як її здавалося, заснуло, обережно під зелену руту, поблизу якої рядом високо виростили соняшники з зернистими плоскими обличчями, і притакнула їм»* [5, с. 429]. Семантичний зміст метафори ґрунтується насамперед на зіставленні двох понять та пошуку між ними асоціативно-сміслових асоціацій. У наведеному контексті об'єднано зорові й дотикові враження. Передусім виникають уявлення про форму: *соняшники* нагадують обличчя. Як наголошує В. Коптілов, «однорідність метафор принципово неможлива: кожна метафора є завершенням, підсумком художнього пізнання об'єкта на якомусь етапі» [7, с. 21].

Атрибутивну метафору в художній мові письменниці вжито здебільшого в структурі метафори іменникової, дієслівної: *«Лили все це вузькою стежкою полем, та лиш уже тепер високою кукурудзою. Шовкове листя її неначе шепотом відзивалося до них, коли одно або друге, переходячи повз струнких рослин, десь-не десь диткнулися або й відпирали її зі стежки руками»* [3, с. 87]; *«Колишуться ледве помітно ширококрилі мерекі. Щось шепчуть, перешиптують – урочисто настроюються. Здавалося, святкують...»* [3, с. 340].

Особлива роль в імпресіоністичному зображенні, до якого належить і поезія у прозі Ольги Кобилянської «Рожі», відведена назвам кольорів, що є важливим мовним елементом поетичної картини світу: *«Ніжна, і запашна, і неказанно непорочна, сперлася вона на темно-червону рожу, притулилася і несвідомо допоминалася, аби її взяли в обійми. Коло сеї рожі і центифолії заховався один-однісінький матово-жовтий пуп'янок»* [3, с. 489]; *«Вона була повна поетичного почуття – рожса, до котрої усміхається полудень зі своїми різнобарвними метеликами...»* [3, с. 489]. Темно-червоний колір, який символізує пристрасть, експансивність,

виступає компонентом метафоричного образу. Ольга Кобилянська заглиблюється в колір, персоніфікує *рожі*. Лексика на позначення кольору в мові творів Ольги Кобилянської має й пряме значення, незважаючи на те, що кольоративи входять до метафоричного образу: «**Ниви з конюшиною простиралися ген-ген, приманювали кожного до себе, а їхні білі й рожеві цвіти, всуміш зі свіжою зеленню, дрібним барвним усміхом своїм до ясного сонця клонилися до легкого півсну, уколисувані одностайним, ніжним бренькотом бджіл**» [3, с. 46]. Словосполучення *ниви з конюшиною дрібним барвним усміхом клонилися до півсну* спирається семантикою на складні асоціативні зв'язки. Метафора побудована на перенесенні дій людини (клонитися до сну) на елемент рослинного світу. Більш глибоко за змістом, за асоціативним зв'язком і одночасно більш конкретно робить метафору введення в контекст астроніма *сонце*. *Ниви* починають вигравати всіма барвами й розкриваються у всій красі, коли на них падає сонячне світло.

Прикметникові метафори репрезентують безпосередні чуттєві враження авторки і при цьому черпають свою самобутність у фольклорі: «**Що ж я хотіла написати? Ага, насамперед про чудову казкову природу, про гори, мовчазні й могутні, що височать до неба, вкриті сизим серпанком туману, про зелені молоді смереки, що тужливо простягають руки до неба, чи, може, вниз до людей, благаючи любові**» [6, с. 128].

Здавна поетизація рослин властива художній і народній творчості. *Квіти* символізують красу, молодість, у мові творів Ольги Кобилянської також уособлюють непристосованість до життя,

символізують слабкість. Такі семантичні значення мають тропи, до складу яких входить флорономен *мімоза*: «**Дивуюсь, що якраз такій мімозній вдачі, як його, не страшно від тої дівчини**» [4, с. 120]. Назва квітки *мімоза* також може набувати нетрадиційної конотації через поєднання цього флорономена з метафоричним епітетом *мужеська*. Таким чином народжується новий семантичний зв'язок у контексті: «**Вона має свого Нестора. Невинного молодого брата-мислителя, мужеську мімозу, а твердого, як камінь**» [4, с. 146].

Частотність комбінованих метафор у мові творів Ольги Кобилянської, до складу яких увходять номени на позначення флорономенів, незначна, але в системі зображальних засобів відтворення мовної картини світу вони відіграють помітну роль: «**Там пишалася рік-річно перед ним у покірній гордості пшеениця, а там ріс овес, а тут, недалеко бурдея, простягалосся майже щороку біле море цвітів гречки, а тут, направо, зеленіла конюшина, а там, далі, шелестіла тайком кукурудза, і все так тягнулося всюди на відміну, і лише що сей кусень поля належав сьому, а той тому**» [3, с. 103]. Ця багаточленна метафорична структура складається з субстантивних *покірна гордість пшеениці, біле море цвітів* та атрибутивної *шелестіла тайком кукурудза*.

У художній мові Ольги Кобилянської найчастотнішими є дієслівні метафори, досить поширено вживані субстантивні та атрибутивні. Значно менше виявлено комбінованих метафор. Метафоричні образи, створені письменницею, насичені асоціативним змістом, вражають структурністю фрази, точністю вислову, лаконічністю думки на тлі витонченої мальовничості доквілля.

Література

1. Діброва О. В. Фітоніми в художньо-поетичному наповненні Бориса Олійника//Лінгвіст. дослідж.: зб. наук. пр. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 36. С. 13–16.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та структура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.
3. Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Новели. Київ: Наук. думка, 1988. 667 с.
4. Кобилянська О. Твори: у 3 т. Б. м.: Держ. видав. худож. літ., 1956. Т. 1. 589 с.
5. Кобилянська О. Твори: у 3 т. Б. м.: Держ. видав. худож. літ., 1956. Т. 3. 638 с.
6. Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади/упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. 359 с.
7. Коптілов В. В. Метафора Миколи Бажана//УМЛШ. 1979. № 10. С. 21–28.
8. Літературознавчий словник-довідник 2-е вид., випр., доп./уклад.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. Київ: ВЦ «Академія» 2006. 752 с.
9. Матвіяс І. Говіркові риси в мові творів Ольги Кобилянської//Укр. мова. 2010. № 1. С. 32–38.

References

1. Dibrova O. V. Fitonimy v khudozhno-poetychnomu napovnenni Borysa Oliinyka/Linhvist. doslidzh.: zb. nauk. pr. KhNPU im. H. S. Skovorody. 2013. Vyp. 36. S. 13–16.
2. Iermolenko S. Ya. Narysy z ukrainskoi slovesnosti (stylistyka ta struktura movy). Kyiv: Dovira, 1999. 431 s.
3. Kobylianska O. Povisti. Opovidannia. Novely. Kyiv: Nauk. dumka, 1988. 667 s.
4. Kobylianska O. Tvory: u 3 t. B. m.: Derzh. vydav. khudozh. lit., 1956. T. 1. 589 s.
5. Kobylianska O. Tvory: u 3 t. B. m.: Derzh. vydav. khudozh. lit., 1956. T. 3. 638 s.
6. Kobylianska O. Yu. Slova zvorushenoho sertsia: Shchodennyky. Avtobiohrafii. Lysty. Statti ta spohady/uporiad.,

peredm. F. P. Pohrebennyka. Kyiv: Dnipro, 1982. 359 s.

7. Koptilov V. V. Metafora Mykoly Bazhana//UMLSh. 1979. № 10. S. 21–28.

8. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk 2-e vyd., vypr., dop./uklad.: R. T. Hromiak, Yu. I. Kovaliv, V. I. Teremko. Kyiv: VTs «Akademiiia» 2006. 752 s.

9. Matviiias I. Hovirkovi rysy v movi tvoriv Olhy Kobylianskoi//Ukr. mova. 2010. № 1. S. 32–38.

Литвин Олена Олександрівна, кандидат філологічних наук, старший викладач, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця (просп. Науки, 9-А, Харків, 61166, Україна); e-mail: elenasavvich@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6740-0661>.

Литвин Елена Александровна, кандидат филологических наук, старший преподаватель, Харьковский национальный экономический университет имени С. Кузнеця (просп. Науки, 9-А, Харьков, 61166, Украина); e-mail: elenasavvich@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6740-0661>.

Lytvyn Olena, PhD in Philology, Assistant Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (Nauky av., 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine); e-mail: elenasavvich@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6740-0661>.

УДК 821.161.2'060-31Янов.08

К. С. Угненко

м. Харків

Риторичні фігури в мові роману Ю. Яновського «Вершники»

У статті розглядаються риторичні фігури як виразники ідіостилю письменника. Аналізуються виразові можливості та будова мовно-стилістичних зворотів, а також з'ясовується вплив фігур, уведених до тексту, на зміну модальних, граматичних та експресивних складників усієї фрази. Простежуються структурні зміни в синтаксичній організації зворотів за рахунок їхньої взаємодії з іншими стилістичними фігурами – асиндетоном, повторами.

Ключові слова: художня мова, ідіостиль, експресивність, емоційність, риторичні фігури.

Угненко К. С. Риторические фигуры в языке романа Ю. Яновского «Всадники».

В статье рассматриваются риторические фигуры как маркеры идиостиля писателя. Анализируются выразительные возможности и строение лингвостилистических оборотов, а также выясняется влияние фигур, введенных в текст, на изменение модальных, грамматических и экспрессивных составляющих всей фразы. Отслеживаются структурные изменения в синтаксической организации оборотов за счет их взаимодействия с другими стилистическими фигурами – асиндетоном, повторами.

Ключевые слова: художественный язык, идиостиль, экспрессивность, эмоциональность, риторические фигуры.

Uhlenko Kseniya. Figures of speech in the language of Y. Yanovsky's novel "Horsemen". The article deals with figures of speech as the exponents of the writer's individual style. The expressive possibilities and structure of linguistic and stylistic constructions are analyzed. Found out the influence of the figures, inputting to the text on the change of modal, grammatical and expressive components of the whole phrase. Structural changes in the syntactic organization of literary expressions can be investigated through their interaction with other stylistic figures - asyndeton, palillogy. The article also focuses on the constructions which helped the author to implement the emotionally-expressive coloring to the work most accurately. The stylistic-syntactic emphasis is made on rhetorical questions and appeals in combination with other stylistic figures - so they give to the text bright neoromantic sounding, at the same time combining it both syntactically and semantically, providing artistic expressiveness and a significant aesthetic influence on the reader. Partly in the article the relationship between formal and semantic content of individual linguistic units of a work is investigated. A compulsory characteristic of rhetorical figures is the construction of such verbal rotations, which are conditionally dialogical in nature. Among such pieces of speech, scholars identify questions, questions, statements, objections, and excerpts. It is worth noting that rhetorical designs are not as simple and transparent as they seem at first glance. Introduction to the text of rhetorical figures - is an indispensable interaction of modal, intonational, grammatical and expressive components of the phrase. The main figures of the language can be grouped according to function, role in the language, as well as the nature of the syntactic organization.

Key Words: artistic language, individual style, expressiveness, emotionality, figures of speech.

Кожен функціональний стиль мовлення обслуговує певну сферу діяльності суспільства. Найбільш розповсюдженим і знайомим багатьом людям є вияв літературної мови як мистецтва слова у вигляді художнього стилю, або мови художньої літератури. Формування цього стилю зумовлене багатьма як інтралінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками мови. Варто зазначити, що художній стиль є певним синтезом авторського бачення картини світу загалом та довоколишньої дійсності зокрема. На цю своєрідну контамінацію безпосередньо впливає культурний розвиток та психологія письменника, умови його формування як митця.

Аби виконати естетичні завдання якомога краще й максимально втілити в тексті специфіку художнього слова, автор має підібрати мовний матеріал, який відзначається високим рівнем оригінальності та виражальною новизни, також образністю, емоційно-експресивним навантаженням семантики твору й оцінними

елементами.

Образність повідомляє читача про певне поняття, покладене в основу художнього слова, тобто відображає його внутрішню форму. Інакомовлення – процес, на основі якого відбувається трансформація внутрішнього змісту у певний стилістично сформований образ.

Сутність категорій «емоційність» та «експресивність» як невід'ємних складників художньої мови полягає у вираженні додаткових смислових відтінків, які, підсилюючи лексичне й граматичне значення за допомогою різних морфологічних засобів, формують виразність і зображальність мовлення. Ці два поняття нерозривно пов'язані між собою, оскільки експресивність, створена на основі емоційних вражень, робить художню мову більш яскравою та глибоко вражаючою. Підкреслена експресивність у поезії розкриває якісний бік художнього слова твору, а в прозі через різні форми мовлення – сутність героїв твору.

Питання структурно-семантичної побудови тексту, його стилістичного оформлення розглядає

експресивний синтаксис. Його основним завданням є виявлення співвідношень формального й семантичного наповнення мовних одиниць твору. С. Єрмоленко в праці «Синтаксис і стилістична семантика» зазначає: «Звичайно, аналіз внутрішніх формально-семантичних відношень між одиницями синтаксичного рівня, які проектуються на стилістичні категорії, виявляється справою значно важчою, ніж кваліфікація стилістично маркованих засобів синтаксису за їх належністю до певних функціональних стилів» [2, с. 40]. До цього можна додати, що синтаксична організація прозового художнього твору зумовлена авторським ставленням до описуваного ним, а також тим, на яку читацьку аудиторію орієнтується письменник.

Основне завдання експресивного синтаксису досягається багатьма засобами структурно-семантичного оформлення тексту. Ідіостиль кожного письменника відзначається використанням стилістичних фігур (розгортання, згортання) та риторичних фігур, вивчення яких у сьогочасному синтаксичному розділі української мови посідає особливо важливе місце. На нашу думку, саме фігуральні побудови як відхилення від нормативного типу структури синтаксичних конструкцій максимально привертають читацьку увагу.

Вивченню виразових можливостей фігуральних засобів приділяли значну увагу такі науковці, як Ш. Баллі, С. Бирик, Ю. Ванникова, Є. Галкіна-Федорук, С. Єрмоленко, Ю. Лотман, В. Матезіус, Л. Мацько, В. Топоров, В. Чабаненко. Серед названих дослідників є певна частина українських авторів.

Оскільки стилістичні фігури – це незвичні синтаксичні звороти, що свідомо порушують мовні стандарти, то мова художнього твору, відповідно, має відхилення від норми. Зокрема Л. Мацько вказує: «<...> це відхилення полягає в тому, що на денотативний зміст мовних одиниць накладаються ще елементи виразності, які виникли в результаті операцій тотожності, схожості, суміжності і контрасту, і які є тим образним субелементом, що дає "прирошення" значення» [3, с. 327]. Вважаємо, що саме таке структурно-семантичне «прирошення» смислового наповнення й синтаксичної організації тексту за рахунок стилістичних фігур і робить мову роману Ю. Яновського «Вершники» цікавою та актуальною для спеціального дослідження.

Письменник дотримувався неоромантичних світоглядних позицій у зображенні суспільних подій. У романі в новелах «Вершники», для більш яскравого передання всієї мінливості, неоднозначності й складності образно відтворених у тексті історій він користувався багатьма засобами експресивного синтаксису, серед яких найбільш значущими є фігури розгортання, зокрема ампліфікація, повтори, а також риторичні фігури.

Тексти Ю. Яновського як у мовознавчому, так і в літературознавчому аспекті активно почали досліджуватися в другій половині ХХ століття. Це передусім студії дослідників художньої літератури І. Лучника, А. Сіроша, О. Полторацького. Але варто зауважити, що суто лінгвістичних досліджень мовного стилю роману «Вершники» здійснювалося набагато менше, ніж літературознавчих. З-поміж мовознавчих праць привертають увагу праці І. Білодіда «Синтаксис роману "Вершники" Ю. Яновського» та «Лексика роману "Вершники" Ю. Яновського» [1]. Однак і в цих дослідженнях проблема функціонування стилістичних фігур у романі розглядається побіжно.

Невід'ємним складником стилістичних фігур є фігури риторичні, які, своєю чергою, насичують текст новими модальними та емоційно-експресивними відтінками. Вони характеризуються відхиленням від комунікативно-логічних норм оформлення фрази або надфразної єдності.

Енциклопедія «Українська мова» пропонує словникову статтю О. О. Тараненка: «Фігура мови, стилістична фігура, риторична фігура – мовно-стилістичний зворот, що полягає в особливій синтаксичній організації висловлення для досягнення відповідного виразально-зображального ефекту. Основні фігури мови можна згрупувати за функцією, роллю у мові (номінативно-експресивні та композиційні), а також за характером синтаксичної організації» [4, с. 756].

Обов'язковою характеристикою риторичних фігур є побудова на таких словесних зворотах, які мають умовно-діалогічний характер. Серед таких фігур мови науковці виділяють звертання, запитання, ствердження, заперечення, а також оклики. Варто зазначити, що риторичні конструкції не є такими простими й прозорими, як видається на перший погляд. Уведення до тексту риторичних фігур – це неодмінна взаємодія модальних, інтонаційних, граматичних та експресивних складників фрази.

Такі вітчизняні вчені, як Л. Мацько, О. Сидоренко, С. Бирик, М. Плющ, А. Загнітко, продовжують висвітлювати питання про те, як риторичні фігури можуть впливати на семантичну структуру слова або речення та навіть трансформувати їх. Різносторонній вплив на експресію та граматику твору є актуальним для розгляду в межах експресивного синтаксису.

Оскільки художній текст – явище багатовимірне, то в його межах можуть функціонувати всі види риторичних фігур (звертання, запитання, вигук).

Уживання автором риторичних фігур у тексті є результатом не тільки індивідуального мислення та бачення дійсності, але й синтезом тисячолітнього ставлення народу до абстрактних явищ, до стихій

природи, що були й лишаються виразниками людських почуттів. Риторичні фігури – об'єднувальна ланка між мовою автора та мисленням читача.

Кожна новела роману Ю. Яновського «Вершники» насичена своєрідними з лексичного й граматичного погляду риторичними фігурами. Це зумовлено особливістю тематики твору. Але все одно специфіка побудови мовних зворотів дуже схожа. Тому, на нашу думку, доцільніше розглянути окрему групу звертань, питань та окликів. Це дасть змогу систематизувати аналізований матеріал та допоможе відстежити, з якими фігурами розгортання чи повторами пов'язані ті чи ті умовно-діалогічні конструкції.

У першій новелі «Подвійне коло» наявна велика кількість звертань, побудованих за спільним стилістичним принципом (звертання до абстрактних предметів чи узагальнених понять), такі звертання мають певну тематичну орієнтацію, дещо відмінну від ужитих у наступних новелах.

Слова одного з братів Половців, Оверка, можна вважати яскравим прикладом уявно-діалогічного мовлення персонажа з народом: «*Роде, мій роде, прости мені, роде, що я не милую згоди. Рід переведеться, держава стоятиме. Навіки амінь*» [5, с. 13].

По-перше, фігура мовлення побудована за принципом повтору об'єкта, до якого звертаються. Такий прийом дозволяє читачеві максимально довго концентрувати увагу саме на цих словах, які є семантично важливими для розгортання подій у новелі. І хоч звертання – це лише одне речення, але наступні два не можна розглядати поза межами риторичної фрази. Вони й зі значеннєвої, і зі стилістичної точки зору підкреслюють експресивність слів Оверка.

З синтаксичного погляду риторична фігура дуже лаконічна, але саме це й надає їй промовистості. У цьому випадку відсутність сполучників (асиндетон) надає словам динамізму, а також ритмізує їх. На одній ритміко-мелодійній хвилі знаходяться лексеми *рід, держава* й словосполучення *навіки амінь*. Це створює певну стилістико-семантичну антитезу, оскільки *рід*, як уявляється персонажу, може *перевестися* (загинути), але під час читання це слово таке ж звучне, як і *держава*, як і церковне «*навіки амінь*». Прості частини складного безсполучникового речення не ускладнені жодними другорядними членами чи зворотами. У цьому випадку експресивність досягається саме за рахунок передбачуваної відсутності відповіді та повторів.

Наступний приклад репрезентує те, як засоби стилістичного оформлення тексту стають основою для створення девізів і лозунгів: «... *Іванів товариш узв'яз Мусієву руку: "Денікінців обдурили, французів*

обпливли, друкарня тут, шриффт є, пролетарія всіх стран, соединяйсь", — та ляснув старого по руці, аж берег загув» [5, с. 12].

Аналіз наведеного прикладу є цікавим, хоча з першого погляду здається простим. Ми є свідком того, як стилістично марковані вирази з радянського минулого не виходять з ужитку й сьогодні. Відповідне ми помічаємо й у тексті роману. Ця фраза Іванового товариша "запрограмована" на існування крізь віки через правильно використані стилістичні фігури мовлення. Основою риторичного звертання є необмежено-абстрактна кількість людей – *пролетарії усіх країн*.

Відповідно, щоб ще більше увиразнити тих, до кого звернені слова, надати словам пафосу, треба зацікавити читача попередніми словами, їх яскравою організацією. Вона є цікавою, але досить звичною, бо саме відсутність сполучників дає можливість систематизувати факти. Відсутність другорядних членів речення робить прочитання «*пролетарія всіх стран*» більш повним і яскравим, хоча з експресивної точки зору вираз зовсім не маркований.

Отже, ми бачимо, як контекстуальні зв'язки і вдало підібрані фігуральні конструкції дозволяють авторові досягти потрібного стилістичного ефекту. Нагнітання емоцій, помітна ритмізація досягається асиндетоном, повторами та експресивно маркованою лексикою.

Наступна новела роману Ю. Яновського «Дитинство» репрезентує риторичні звертання під іншим кутом. Кожна з умовно-діалогічних конструкцій відображає ставлення персонажів новели до світу, показує картину світобудови як гармонійну єдність стихії природи й людей.

Малий Данилко розповідає: «*Далі з'являвся голубий ряст, а прадід наказував зірвати його швиденько і топтати, приказуючи: "топчу, топчу ряст, дай, Боже, потоптати й того року діждати!"*» [5, с. 17].

Наведена ілюстрація відображає риторичне звертання, що містить різні аспекти, які можна розглядати з семантико-стилістичного погляду. По-перше, символічне значення рясту, адже ця рослина в уявленні українців була джерелом життя, весни й відродження, тому з нею пов'язано чимало традицій та обрядів.

По-друге, звертання до Бога. Напевно, така модель – це найкраща можливість показати всі стилістичні можливості риторичного звертання. Такий уявний співрозмовник одразу підносить пафос твору на зовсім інший рівень – частково духовний, інтимний. Але, разом із тим, щоб семантика сказаного була зрозуміла народові, вона поєднується з дохристиянськими віруваннями, що не мають безпосереднього зв'язку з церковним життям. Отже, апріорі експресивно увиразнене та

обрядово-буденне надають яскравого стилістичного ефекту риторичній фразі.

Побудова на основі повтору головного члена односкладного речення, співвідносного з простим присудком, відображає символічність мислення, ритмізує сказане, налаштовує читача на певні фольклорні контексти.

Наступний приклад побудований за попереднім принципом звернення малого Данилка до Бога, але вже в іншому стилістико-семантичному оформленні.

«<...> і Данилко тоді молиться сам із справжнім натхненням – тієї улюбленої молитви, що його навчив прадід Данило: "Дай мені, Боже, картоплі, киселю й розум добрий"» [5, с. 18].

Автор доречно наводить приклад побутової молитви, що містить у собі незмінні теологічні основи у вигляді звертання до Бога, й не потребує зворотної реакції, а також незвичні для високого стилю лексеми *картопля, кисіль і розум*. Ця своєрідна молитва показує ще одну сферу, де може реалізуватися риторичне звертання, здавалося б, з функціонально обмеженими можливостями. І такий авторський прийом не тільки завдяки трьом однорідним додаткам характеризує світобачення дитини, але й робить новелу стилістично увиразненою і емоційно своєрідною.

Роман Ю. Яновського «Вершники» містить приклади звертання до конкретної особи, але які розуміються як узагальнено-абстрактні (саме звертання, а не об'єкт). *«Прадід Данило сміється, ставши на місяці посеред двору, — "корови тобі треба, дівко, га!"»* [5, с. 18].

Дівка розуміється не як мати малого Данилка, а як таке собі уособлення жіночої частини народу. Саме в такому глузливому контексті й розгортається стилістичне значення риторичного звертання.

Інші приклади з новели «Дитинство» репрезентують давність використання риторичних звертань у мовленні українців. Ю. Яновський, як письменник-неоромантик, звернувся не тільки до громадянської тематики, але й показав, як тісно вона переплетена з народними мотивами. І саме в такому текстовому оточенні умовно-діалогічні конструкції набувають нового звучання.

«Тоді мати вербу тую варять, а воду зливають у ночви і при повному місяці купають малу Вустю й приказують: "Місяцю Адаме, ім'я тобі Овrame! Дай тіла на ці кості, а як не даси, то прийми моці!"» [5, с. 18].

«І вишневі сади стоять мрійні, білим плесом у нагрітому степу, іде дощ краплистий, збиваючи легенький пил і паруючи, діти, замурзані й голодні, бігають під дощем: "Доцику, доцику! зварю тобі борцику в новенькому горцику, поставлю на дубочку, дубочок схитнувся, а доцик линувся"» [5, с. 19].

Обидва уривки відображають міфопоетичне уявлення українців про світ. Але звертаючи увагу на попередню й наступну новели, об'єкти, до яких звернені слова й самі мовці, змінюють свою загальновідому семантику. Так повторюване *«Доцику, доцику!»* з дитячої примовки розуміється читачем як частина страшної бурі з першої новели і як невід'ємний елемент водного простору з новели «Шаланда в морі». Такий плавний перехід від водиточення до води-опонента уособлює водну стихію.

Відповідно, контекстуальний зв'язок мертвої і живої води стилістично збагачує текст, робить його більш різноплановим і яскравим. Велику роль у цьому відіграє риторичне звертання малого Данилка, яке не потребує відповіді. Як цього також не чекали брати Половці й стара Половчиха.

Наступна новела роману Ю. Яновського «Батальйон Шведа» демонструє інакші риторичні звертання, не типові порівняно з попередніми частинами твору.

Одразу варто сказати, що риторичні звертання у «Батальйоні Шведа» відіграють не тільки роль умовного діалогу, вони максимально увиразнюють стилістичні особливості роману своєю незвичною побудовою.

«О дев'ятнадцятий рік поразок і перемог, кривавий рік історичних баталій

і нелюдських битв, критичний по силі, незламний по волі, затятий і ніжний, наріжний і вузловий, безсонний дев'ятнадцятий рік!» [5, с. 28].

Наведене риторичне звертання має кільцеву побудову «дев'ятнадцятий рік – дев'ятнадцятий рік»; усередині цього кільця містяться всі характеристики року, серед яких сплетено й реалії матеріального світу (*баталії, перемоги*), і метафоричні образи (*незламний по волі, наріжний, вузловий*). Зі стилістичної точки зору подібний прийом надає текстові емоційності, відчутної експресивності, що реалізується на основі лексико-граматичних засобів.

З метою народної стилізації риторичного звертання автор використовує вигук *о*, що робить уривок полярно різним: по-перше, маємо максимальний вияв пафосу (почуття захоплення, перемоги, відчуття фатальності), по-друге, з'являється можливість розгортати звертання за «правилами» народно-розмовного стилю. Так спочатку називається сам об'єкт, а вже потім наводяться його характеристики.

Розглянуте риторичне звертання характеризується значною кількістю епітетів (*кривавий, незламний, безсонний*) і фігур (повтор лексеми *рік*, асиндетон). Відповідний приклад дає можливість відзначити зв'язок риторичних і стилістичних фігур, їх важливість у створенні єдиного стилістичного ефекту.

Асиндетон як стилістична фігура підтримує у зазначеному уривку конструкцію кільця.

Відсутність сполучників дозволяє читачеві швидше дійти від початку характеристик до їх завершення, до підтвердження того, що йдеться справді про дев'ятнадцятий рік. Відсутність дієслів-присудків у звертанні робить читання плавним, що дозволяє реципієнтові зосередити увагу безпосередньо на характеристиках, а не на діях.

Наступне риторичне звертання є більш розгорнутим, порівняно з першим, хоча абстрактним об'єктом умовного діалогу лишається той же дев'ятнадцятий рік.

«О дев'ятнадцятий рік двадцятого століття і місяць липень херсонського півдня, ночі темні, землі невідкриті, колумби босі! Скільки про вас книжок не написано, які драми гримлять на землі революцій, які симфонії й хори бринять у грозяному повітрі, яких полотен ще не виставлено по залах академії, о неповторний рік високих людей гнобленого і повсталого класу, о земле боротьби!» [5, с. 32].

Наведене виразне риторичне звертання також «тримається» на кільцевій композиції, але вже усіченої «рік – рік». Уривок насичений епітетами, різноплановими зі стилістичного погляду лексемами (*драми, революції, академії, симфонії*). Головною стилістичною фігурою, яка робить риторичну конструкцію злотованою, є асиндетон. Відсутність сполучників дозволяє читачеві якомога повніше перейнятися проблемами дев'ятнадцятого року.

Велика кількість предикативних центрів, означень у препозиції і постпозиції увиразнюють текст за рахунок добре підібраних автором лексем і граматичних нюансів. Саме риторичне звертання до абстрактного об'єкта у поєднанні з іншими стилістичними фігурами й тропами робить текст новели емоційно й експресивно увиразненим.

Текст роману Ю. Яновського «Вершники»

містить зовсім не велику кількість риторичних запитань, проте їхня стилістико-семантична вага для прочитання і розуміння твору є значущою.

«"Зустрілися, браток! — трусонув волоссям, що спадало аж на плечі. — Там і Андрій лежить, чиста шуточка, а я собі сиджу в лісочку й чекаю, доки вони кінчать битися, а вони й кінчили — один, мертвий, а другий кволий, ну що — України тобі хочеться?"» [5, с. 10].

Наведений уривок з новели «Подвійне коло» репрезентує риторичне запитання у вигляді узагальнено-особового речення. Отже, читач розуміє, що питання поставлено не конкретній людині, а народові загалом. З синтаксичного погляду відсутність відокремлених частин і зворотів дозволяє реципієнтові заглибитися саме в семантику лексем. Риторичне питання в контексті попередніх слів стає емоційно увиразненим, а також до завершення стилістичної картини додається аксіологічний аспект, що формується на основі слів брата Панаса Половця.

Проаналізувавши найяскравіші приклади риторичних фігур у тексті роману Ю. Яновського «Вершники», ми дійшли висновку, що вони є важливим компонентом загальної стилістичної картини твору. Саме мовні звороти допомагають авторові якнайкраще реалізувати емоційно-експресивне забарвлення твору. Риторичні питання й звертання в поєднанні з іншими стилістичними фігурами надають текстові твору яскравого неоромантичного звучання, а також злотовують його як синтаксично, так і семантично, забезпечують художню виразність, відчутний естетичний вплив на читача. Така тенденція синтезованого використання стилістичних фігур простежується й у творах інших авторів першої половини ХХ століття, зокрема в прозі Миколи Хвильового, Аркадія Любченка.

Література

1. Білодід І. К. Мова і стиль роману «Вершники» Ю. Яновського. Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. 129 с.
2. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наук. думка, 1982. 240 с.
3. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови: підручник/за ред. Л. І. Мацько. Київ: Вища шк., 2003. 327 с.
4. Фігура мови//Українська мова: енциклопедія. 3-тє вид., зі змін. та доп. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 756 с.
5. Яновський Ю. І. Вершники//Мир: романи/післям. І. Муратова. Київ: Молодь, 1980. С. 7—86.

References

1. Bilodid I. K. Mova i styl romanu «Vershnyky» Yu. Yanovskoho. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR, 1955. 129 s.
2. Iermolenko S. Ya. Syntaksys i stylistychna semantyka. Kyiv: Nauk. dumka, 1982. 240 s.
3. Matsko L. I., Sydorenko O. M., Matsko O. M. Stylistyka ukrainskoi movy: pidruchnyk/za red. L. I. Matsko. Kyiv: Vyshcha shkola, 2003. 327 s.
4. Fihura movy//Ukrainska mova: entsyklopediia. 3-tie vyd., zi zmin. ta dop. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 2007. 756 s.
5. Ianovskyi Yu. I. Vershnyky//Myr: romany/pisliam. I. Muratova. Kyiv: Molod, 1980. S. 7—86.

Угненко Ксенія Сергіївна, ст. лаборант кафедри української мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: kсениya.ugnenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4743-3551>.

Угненко Ксения Сергеевна, ст. лаборант кафедри українського язика, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: kсениya.ugnenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4743-3551>.

Ugненко Kseniia, Senior Laboratory of the Department of the Ukrainian Language, Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: kсениya.ugnenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4743-3551>.

УДК 821. 161.2 - 3 Гончар.08

Ю. І. Кохан

м. Харків

Мовні засоби художньої ідеологізації героїв прози Олеса Гончара як прояв впливу ідеології на формування ідіостилу письменника

У статті розглянуто особливості використання мовних засобів художньої ідеологізації героїв «мирних» творів О. Гончара 60–70-х років ХХ століття. Висвітлено їх зв'язок із ідеологічним підґрунтям створення образів позитивних героїв та їхніх антиподів.

Схарактеризовано концептуально-сенсове навантаження ідеологічно конотованої лексики та фразеології крізь призму системи цінностей, культивованої в радянському суспільстві.

Ключові слова: аксіологічна система, образотворення, лексико-фразеологічні засоби ідіостилу, соціалістичний реалізм, ідеологічно марковані мовні одиниці.

Кохан Ю. И. Языковые средства художественной идеологизации героев прозы Олеса Гончара как проявление влияния идеологии на формирование идиостиля писателя. В статье рассмотрены особенности использования языковых средств художественной идеологизации героев «мирных» произведений О. Гончара 60–70-х годов ХХ столетия. Освещена их связь с идеологической основой создания образов позитивных героев и их антиподов.

Дана характеристика концептуально-смысловой нагрузки идеологически коннотированной лексики и фразеологии сквозь призму системы ценностей, культивированной в советском обществе.

Ключевые слова: аксиологическая система, создание образов, лексико-фразеологические средства идиостиля, социалистический реализм, идеологически маркированные языковые единицы.

Kokhan Iuriy. Language techniques of artistic ideologisation in O. Gonchar's prosaic works as manifestation of the influence of ideology on formation of the author's idiosyncrasy. The article introduces the analysis of the words and word expressions marked by the influence of the soviet ideology, that are used by Oles Gonchar for creation of images of "ideologically correct" heroes in his works. It is noted that the ideological system is one of the factors of the author's individual style formation and it had a great impact on selection and use of the language material by the author.

Among the aspects that were analysed we should mention associative connection and compatibility of ideologically marked lexis and phraseology. Character-forming functions of lexical and phraseological units as well as axiologisation of stylistically neutral words and word combinations were found out.

The lexical and phraseological units that convey the attitude of the heroes in O. Gonchar's prosaic works to labour as to the biggest value and the sense of life have become an object of analysis. These units reproduce people's moral principles and describe them as morally clean people who are modest in their daily life and show active citizenship. The words and expressions under analysis are not ideologemas in terms of conventional understanding. However, they help to form images of positive characters, whose attitudes and actions correspond to moral and ideological canons of the soviet society which is conditioned by the canons of the indicated time span. That is why we consider these language units to be ideologically marked and analyse them as techniques of artistic ideologisation of heroes in O. Gonchar's prosaic works.

Key words: axiological system, image formation, lexical and phraseological techniques of an individual style, socialistic realism, ideologically marked language units.

Створюючи літературні тексти, національні письменники послуговуються лексикою, правилами граматики та іншими засобами художнього відтворення дійсності тієї самої мови. Але в художній практиці кожного письменника вони набувають індивідуальних рис, формуючи його ідіостиль, який, за визначенням С. Єрмоленко, становить «сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших...» [9, с. 653].

Одним із виявів творчої індивідуальності письменника є специфіка зображення персонажів. Не випадково представники розширеного трактування ідіостилу як один із стилетвірних чинників виділяють особливості побудови образів, їх розвиток і взаємодію. Про роль поетичної, тобто художньої мови у створенні образів у літературі писав М. Храпченко: «Підкоряючись основному тону, системі тональностей, поетична мова є

засобом створення образу» [11, с. 129]. Справедливість цих слів підтверджує й аналіз художньої прози видатного представника української літератури другої половини ХХ століття Олеса Гончара. Його творчість – прикметне явище української літератури зазначеного періоду, де, з одного боку, спостерігається відповідність канонам соціалістичного реалізму, а з другого, – спроби автора засудити негативні явища тогочасної дійсності навіть усупереч так званій «генеральній лінії партії».

Письменник у своїх творах, у щоденниках та епістоляріях порушує важливі для його часу питання: загрозу ядерної війни, екологічні проблеми, безгосподарність, споживацьке ставлення до життя, егоїзм, кар'єризм – усе те, що він влучно назвав «дрібнодухістю». Тавром цих людських і суспільних вад звучать Гончарові новотвори: *батькопродавець, забудь-батько, забудь-мати, апостол руйництва, юшкоїди, ходячі илунки, знедуховіти* й багато інших. Але,

крім негативних персонажів, влучно схарактеризованих автором за допомогою названих вище й багатьох інших слів і словосполучень, у творах О. Гончара діють цілком позитивні, ідеологічно «правильні» персонажі, життєва позиція і вчинки яких відповідають нормам «Морального кодексу будівника комунізму» (МКБК), тобто герої того типу, про який писала О. Коновалова: «Програмовий позитивний герой (у радянській літературі. – Ю. К.) був ідеалізованим носієм усіх найкращих якостей, якими взагалі може бути наділена людина, зокрема, людина радянського зразка» [4, с. 15].

Дослідники творчості О. Гончара неодноразово звертались до вивчення його образотворення. Н. Оляк ще в 1965 році досліджувала особливості змалювання персонажів у трилогії О. Гончара «Прапорноносці» [8]. О. Довженко писала про риси українського національного характеру в героїв Гончарових творів про війну [1]. Однак образна система художньої прози О. Гончара настільки багата й різноманітна, а герої його діють у настільки різних умовах і часових площинах, що персонажі кожної групи творів можуть бути предметом окремого аналізу. Має рацію О. Довженко, твердячи: «Вивчення творчої спадщини Олеса Гончара – важлива проблема сучасної філологічної науки, оскільки потребує докорінного перегляду давно вироблених <...> стереотипів і стандартів, у межах яких розглядалася творчість письменника» [1, с. 148]. Уважасмо, що сьогодні є актуальним неупереджене, вільне від стереотипів прочитання творів О. Гончара і такий же неупереджений, з урахуванням впливу радянської ідеології аналіз мовних засобів образотворення в його ідіостилі. Об'єктом нашого аналізу є твори, присвячені художньому відтворенню життя 60–70-х років ХХ століття – часу, коли було проголошено про перемогу комунізму через 20 років, була прийнята третя «Програма КПРС» і «Моральний кодекс будівника комунізму» як її складник (1961). Художня література відреагувала на ці події творами, де діють герої, що відповідають постулатам радянської ідеології. Це твердження справедливе й щодо художньої прози Гончара.

Розглядаючи персонажів Гончарової прози з позицій нинішнього часу, не можна не побачити їхньої значної ідеалізованості, викликаной не лише лірико-романтичним світобаченням письменника, а й впливом радянської ідеологічної системи. Не випадково О. Кухар-Онишко серед стилетвірних чинників називає соціально-історичні умови й пануючі в суспільстві політичні ідеї [5, с. 27]. С. Єрмоленко зазначала, що для входження в мовний світ письменника необхідне розуміння соціальних та суспільних умов, у яких витворюється <...> індивідуальний стиль

письменника [2, с. 219]. Але попри це Гончарові герої здебільшого не стають ілюстраціями до гасел про «нову людину соціалістичної формації». Це індивідуалізовані образи людей, змальовуючи яких, автор свідомо акцентує увагу на таких рисах, як ліричність, моральна чистота, перевага громадських інтересів над особистими. «Твори О. Гончара, – пише М. Наєнко, – характерні тим, що в них діють цільні, свідомі своєї мети герої, які виражають позитивні, творчі начала народного життя, прагнуть знайти сучасну, конструктивну відповідь на "вічні" питання людського існування» [6, с. 585].

У. Федорів виділяє кілька типів героїв літератури соціалістичного реалізму: герой-воїн, герой-робітник, герой-селянин, герой-партійний керівник» [10, с. 93]. У нашій статті три останні категорії об'єднаємо в одну – герой-працівник, оскільки найвищою цінністю в аксіологічній системі О. Гончара є натхненна праця, вогонь творення незалежно від місця роботи героя. Згідно зі своєю стильовою настановою письменник поетизує працю сільських трудівників («Соняшники»), будівників Північнокримського каналу і чабанів («Тронка»), металургів («Собор»), використовуючи для номінування своїх персонажів-трудівників, людей важкої фізичної праці, власні перифрази високого стилістичного звучання: комбайнер – *польовий атлант*, буряківниці – *сучасні мадонни* («Твоя зоря»), робітниця металургійного заводу – *блідоліці заводські мадонни* («Собор»), майстер парусної справи на вітрильнику – *вузлов'яз життя* («Берег любові»), будівники Північнокримського каналу – *стенова гвардія* («Тронка»).

У творах О. Гончара слова «труд», «праця» поєднуються зі словами «родина», «щастя», «кохання», «життя», стаючи компонентами аксіологічної системи радянського суспільства, як, наприклад, у романі «Берег любові»: «... маєш друзів, повагу людей, улюблену, хай часом і каторжну *працю*. І, звісно, треба людині для повноти щастя мати також отой *«сімейний екіпаж»*, коли на все життя люди еднаються і в *труді*, і в *любві*» [1, т. 6, с. 78–79]. Більше того, така каторжна, за словами самого автора, праця для його героїв є сенсом життя: «– Люди гинуть за метал. Колись гинули за жовтий, а в нас за чорний. Де ще так вичавлюють, як на металургійному? Скільки не давай, усе мало, усе женуть, усе штурмівщина. *Давай норму, давай дві*, а жити коли?»

– Кому як, – зауважив Баглай. – Для мене це і є *життя*» [1, т. 7, с. 208]. До речі, для порівняння можна сказати, що практично так же мислить робітник-трубопрокатник, герой роману П. Загребельного «З погляду вічності», де автор формулює ідею самовідданої праці як сенсу життя

за допомогою вислову *знати трубу*, який виходить за рамки вузькопрофесійних сполук і набуває узагальненого, афористичного значення: «Треба *знати трубу*» [3, с. 189]; «– Наше діло яке? – казав тим часом Чемерис, кидаючи слова розрізнено й неохоче. – Наше діло – *знати трубу*. Поки ти *женеш трубу*, ти й чоловік. А як ти не *женеш труби*, то який же ти чоловік?» [3, с. 253]. Таке порівняння доводить, що, застосовуючи мовні засоби на позначення самовідданої праці, які за змістом перегукуються з одним із пунктів «Морального кодексу будівника комунізму» про сумлінну працю на благо суспільства, письменники радянського періоду створювали типові, ідеологічно виважені образи своїх героїв.

На протипагу, сказати б, героям-апологетам самовідданої праці, для відтінення їхнього трудового героїзму автор створює образи персонажів, які доволі скептично, а то й негативно ставляться до такої трудової самопожертви. Наприклад, Гриня Мамайчук («Тронка») заперече такі життєві принципи, використовуючи на позначення ударної праці фразеологізм *переганяти на гречку* і в іронічній формі синонімізуючи поняття *життя* і *силос*: «Працюю у відповідності з трудовим законодавством, хоча й *не переганяю себе на гречку*, як, скажімо, директор Пахом Хрисантович. <...> Для директора нашого ціле *життя* – то, братці, тільки *силос, силос і силос*» [1, т. 5, с. 94]. У ще різкішій формі, за допомогою негативно забарвлених слів *гинуть, вичаплюють, женуть, итурмівищина* герой «Собору» характеризує працю металургів у наведеному вище фрагменті.

У соцреалістичному тексті навіть нейтральна лексика стає ідеологічно конотованою. Людина праці, згідно з соцреалістичними канонами й положенням «Морального кодексу будівника комунізму», має бути скромною, не виділятися із загальної маси своєю зовнішністю, способом життя, культурними уподобаннями. Маркерами західної культури стають загалом нейтральні слова та словосполучення – *коньяк, ресторан, яскраві шарфики, рок-н-рол*: «Часом перед очима Тоні, замість овечок, постає ви, міські жевжики, ледачі мамині синки, що, обкинувшись *яскравими шарфиками*, б'єте байди по проспектах та *смокчете коньяки* вечорами *по ресторанах* на мамині гроші, а потім *вихиляєтесь у рок-ролах* із своїми партнерками-дармоїдками...» [1, т. 5, с. 261]. Названі слова і словосполучення разом з іншими пейоративними фразеологічними та лексичними одиницями (*бити байди, жевжики, ледачі, дармоїдки*) стають засобом формування негативної авторської оцінки зображуваного. Негативна конотація посилюється дієсловами *смокчете, вихиляєтесь*. У соцреалістичному

тексті ці та інші названі вище мовні одиниці набувають негативного забарвлення, утворюючи опозицію зі словами на позначення скромності й працелюбності, притаманних позитивним героям.

Радянська система цінностей пропагувала скромність у побуті, перевагу духовного над матеріальним («моральна чистота, простота й скромність у суспільному й особистому житті» – МКБК), протиставляючи ці риси такому явищу, як міщанство. Маніфестантом міщанства автор робить нейтральне поза соцреалістичним текстом слово *шуба* («Берег любові»): «<...> варто Ягничеві прибути у відпустку до сестри, і Неля (племінниця. – Ю. К.) вже тут як тут. «Ну, коли вже ви мені, дядюшко, привезете *нейлонову шубу під норку?*...» Сестрі цього разу везе хустку японську <...>, для Інки-племінниці теж таку, тільки трохи веселішу, іншим дівчатам – прозорі, як дим, косинки. А *шуба*, молодець... Нема чого балувати вас, піде твоя *шуба* краще у Фонд миру» [1, т. 6, с. 43]. У наведеному уривку слово *шуба* утворює контекстуальну антонімію зі словами *хустка, прозора косинка*, тобто назвами досить простих і недорогих речей. Таким чином, наведений контекст характеризує персонаж як людину, що сповідує скромність, не сприймаючи проявів міщанства й речовизму.

Герої Гончара, як і личить будівникам нового суспільства («високе розуміння суспільного обов'язку» – МКБК), мають активну громадянську позицію, беруть участь у різних формах громадського життя. Показовим маркером громадянської позиції старого моряка Андрона Ягничя є словосполучення *Фонд миру* – назва громадської організації в СРСР, яка надавала фінансову підтримку прогресивним, з погляду радянської ідеології, організаціям, рухам, борцям за мир і дружбу між народами, куди радянські громадяни добровільно чи відносно добровільно перераховували кошти. Саме до Фонду миру герой роману збирається перерахувати гроші, за які можна було б купити шубу для племінниці: «А шуба, молодець... Нема чого балувати вас, піде твоя шуба краще у *Фонд миру*» [1, т. 6, с. 43].

Активну громадянську позицію мають і герої «Собору». Наприклад, Іван і Вірунька Баглаї є членами добровільної народної дружини – ще однієї реалії радянського часу: «Віруньку час від часу теж можна бачити в парку в *дружинницькому патрулі* <...> Дехто, правда, іронізував з цього приводу: вдома город неполений, діти на бабиній шії, а вона <...> з *порушниками громадського порядку бореться*» [1, т. 7, с. 12]. Офіційно-ділове мовне кліше *боротися з порушниками громадського порядку* стає засобом характеристики героїні роману.

Одним із аспектів вивчення ідіостилю є аналіз мовного матеріалу з погляду опозиції *мова автора/мова персонажів*. Аналіз мови Гончарових

«мирних» романів 60–70-х років ХХ століття дає підстави стверджувати, що типовим для ідіостилю О. Гончара є не лише номінування своїх позитивних героїв мовними одиницями високого стилістичного забарвлення, а й насичення такими ж «високими» словами й словосполученнями їхнього мовлення. Через авторську мову, яка фактично є невласне прямою мовою персонажа, передано спогади колишнього металурга Ягора Катратого, героя роману «Собор», про минуле: «Кілька років ганяєш вагонетку, і аж після того візьмуть тебе на горно, тобто до печі, до *святая святих*» [1, т. 7, с. 23]; «Шість чоловік беремось і «бараном» таранимо, б'ємо, довбем, *аж іскри з очей сиплються...*» [1, т. 7, с. 23]. Спостерігаємо тут поєднання в одному мікроконтексті різностильових фразеологізмів. Розмовний вислів *аж іскри з очей сиплються* відповідає як обставинам розмовно-побутового спілкування, так і образіві героя – грубуватого, непривітного. Книжний же вислів *святая святих* у цьому контексті сприймається як невідповідний загальній тональності висловлювання та образу героя. Цей приклад є зразком того, як через образ персонажа «проглядає» образ автора, якому притаманна поетизація творчої праці. Урочистою фразеологією позначена мова багатьох героїв «Тронки»: «Без нас, без наших рейок та нівелірів була б не робота, а хаос, *ревище вавилонське*» [1, т. 5, с. 153]; « – Ми не *омега*, каже наш старий, одначе ми *альфа* всього, що будеться на землі» [1, т. 5, с. 154]; «Не терпить він (Брага. – Ю. К.) хапуг та ліваків, такі,

каже, тільки ганьблять нашу *степову гвардію*» [1, т. 5, с. 227].

До речі, остання цитата, крім того, містить показові для епохи соцреалізму слова-маркери, що за часів написання аналізованих творів мали виразне пейоративне забарвлення. Це слова *хапуги* та *ліваки*. Устами бульдозериста Левка Браги автор маніфестує поширюване ідеологами в тогочасному радянському суспільстві негативне ставлення до тих, хто прагне високих прибутків (*хапуги*), особливо якщо ці прибутки отримані поза основною роботою або під час неї (*ліваки*).

Таким чином, підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що герої прози Олесь Гончара 60–70-х років ХХ століття є носіями стереотипних для соцреалістичних творів чеснот у праці, особистому й громадському житті. Ці риси автор відтворює за допомогою лексико-фразеологічних одиниць, які, з одного боку, репрезентують власне ідеологеми, а з другого, – не належачи до них, у відповідному контексті набувають оцінного значення і виконують функції ідеологічно конотованих мовних одиниць. Однак при цьому Гончарові герої мають свої індивідуальні риси, які не дозволяють сплутати їх з героями інших соцреалістичних творів. Це насамперед їхнє лірико-романтичне світосприйняття, оригінальне мовлення, багате на лексику й фразеологію високого стилістичного забарвлення. Саме в цьому й виявляються риси самого Олесь Гончара як мовної особистості.

Література

1. Гончар О. Т. Твори: в 7 т. Київ: Дніпро, 1987–1988. Т. 5., 1988. 485 с.
Т. 6., 1988. 702 с.
Т. 7., 1988. 654 с.
2. Довженко О. Національний характер у романі Олесь Гончара «Людина і зброя»//Феномен Олесь Гончара в духовному просторі українства: зб. наук. ст. Полтава: АСМІ, 2008. С. 148–154.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.
4. Загребельний П. А. Твори: в 6 т. Київ: Дніпро, 1981. Т. 6. 560 с.
5. Коновалова О. І. Соцреалістична концепція позитивного героя та її реалізація в ранній творчості Анатолія Шияна // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. 2013. № 4 (264), ч. III. С. 15–21.
6. Кухар-Онишко О. С. Індивідуальний стиль письменника: Генезис, структура, типологія. Київ: Вища шк., 1985. 172 с.
7. Наєнко М. К. Краса вірності: У творчому світі Олесь Гончара. Київ: Дніпро, 1981. 215 с.
8. Овчаренко А. И. Избранные сочинения: в 2 т. Москва: Худож. лит., 1986. Т. 2. 510 с.
9. Оляк Н. Б. Особливості зображення героїв у трилогії О. Гончара «Прапорonoсці»//Питання літературознавства і мовознавства. Наук. конф. викл. філол. фак.: Тези і автореф. доповідей. Харків: Вид-во ХДУ, 1965. С. 23.
10. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
11. Федорів У. М. Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 . Львів, 2016. 227 с. URL: <http://docplayer.net/70866179-Fedoriv-ulyana-mikolayivna-socrealistichniy-kanon-v-ukrayinskiy-literaturi-mehanizmi-formuvannya-ta-transformaciyi.html> (дата звернення: 6.12. 2018).
12. Храпченко М. Б. Творча індивідуальність письменника і розвиток літератури. Київ: Дніпро, 1976. 376 с.

References

1. Honchar O. T. Tvory: v 7 t. Kyiv: Dnipro, 1987–1988. T. 5., 1988. 485 s. T. 6., 1988. 702 s. T. 7., 1988. 654 s.
2. Dovzhenko O. Natsionalnyi kharakter u romani Olesia Honchara «Liudyna i zbroia»//Fenomen Olesia Honchara v dukhovnomu prostori ukrainstva: zb. nauk. st. Poltava: ASMI, 2008. S. 148–154.
3. Iermolenko S. Ya. Narysy z ukrainskoi slovesnosti (stylistyka ta kultura movy). Kyiv: Dovira, 1999. 431s.
4. Zahrebelnyi P. A. Tvory: v 6 t. Kyiv: Dnipro, 1981. t. 6. 560 s.
5. Konovalova O. I. Sotsrealistychna kontseptsiiiapozytyvnoho heroia ta yii realizatsiia v rannii tvorchosti Anatoliia Shyiana//Visnyk LNU im. Tarasa Shevchenka. 2013. № 4 (264), ch. III. S. 15–21.
6. Kukhar-Onyshko O. S. Indyvidualnyi styl pysmennyka: Henezys, struktura, typolohiia. Kyiv: Vyscha shk., 1985. 172 s.
7. Naienko M. K. Krasa virnosti: U tvorchomu sviti Olesia Honchara. Kyiv: Dnipro, 1981. 215 s.
8. Ovcharenko A. Y. Yzbrannye sochyneniya: v 2 t. Moskva: Khudozh. lyt., 1986. T. 2. 510 s.
9. Oliak N. B. Osoblyvosti zobrazhennia heroiv u trylohii O. Honchara «Praporonosti»//Pytannia literaturoznavstva i movoznavstva. Nauk. konf. vykl. filol. fak.: Tezy i avtoref. dopovidei. Kharkiv: Vyd-vo KhDU, 1965. S. 23.
10. Ukrainska mova: Entsyklopediia. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2000. 752 s.
11. Fedoriv U. M. Sotsrealistychnyi kanon v ukrainskii literaturi: mekhanizmy formuvannia ta transformatsii: dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.06 . Lviv, 2016. 227 s. URL: <http://docplayer.net/70866179-Fedoriv-ulyana-mikolayivna-socrealistichniy-kanon-v-ukrayinskiy-literaturi-mehanizmi-formuvannya-ta-transformaciyi.html> (data zvernennia: 6.12. 2018).
12. Khrapchenko M. B. Tvorchia indyvidualnist pysmennyka i rozvytok literatury. Kyiv: Dnipro, 1976. 376 s.

Кохан Юрій Іванович, кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: iu.kokhan1961@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5650-4660>.

Кохан Юрий Иванович, кандидат филологических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: iu.kokhan1961@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5650-4660>.

Kokhan Iuriy, PhD in Philology, Associate Professor, Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: iu.kokhan1961@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5650-4660>.

УДК 378.147.091.33:80

О. В. Тесленко

м. Харків

Концепція нової української школи в системі філологічної освіти

У статті йдеться про основні аспекти організації роботи в навчальному закладі на основі інноваційних педагогічних технологій; наголошується на необхідності створення оптимальних умов для впровадження цілісного системного підходу до роботи з молоддю, визначаються основні завдання та пріоритетні напрямки; розкрито інноваційні форми роботи на заняттях. Наголошується, що педтехнології передбачають структурування, впорядкування, ущільнення інформації; комплексне застосування дидактичних, технічних і комп'ютерних засобів навчання та контролю.

Ключові слова: педагогічні інноваційні технології, освітній процес, цілісний системний підхід.

Тесленко О. В. Концепция новой украинской школы в системе филологического образования.

В статье речь идет об основных аспектах организации работы в учебном заведении на основании инновационных педагогических технологий; подчеркивается необходимость создания оптимальных условий для внедрения системного подхода к работе с молодежью; определяются основные задачи и приоритетные направления; раскрыты инновационные формы работы на занятиях. Педтехнологии предусматривают структурирование, упорядочение, уплотнение информации; комплексное применение дидактических и компьютерных средств обучения и контроля.

Ключевые слова: педагогические инновационные технологии, учебный процесс; целостный системный подход.

Teslenko Oksana. The concept of new Ukrainian school in the system of philological education.

The priority direction in the concept is the development of critical thinking of students as a trajectory of movement to the New Ukrainian school. Technologies of development of critical thinking – the ability of a person to clearly identify the problem that needs to be addressed; independently find, process and analyze information; logically build your thoughts; give convincing arguments; the ability to think mobile, choose the only correct solution to the problem; Be open to the perception of the thoughts of others and at the same time crucial in defending its position. In classes on methodology, we introduce students to the features and characteristics of technologies of critical thinking: independence, problem statement, decision-making, clear argumentation, sociality, ability to critically perceive the thoughts of others, competence, indifference in perceptions of events, independence of thoughts, curiosity, ability to dialogue and discussions; the conditions for the creation of critical thinking technologies: the budget of time, the expectation of ideas, communication, the appreciation of the opinions of others, the belief in the ability of students, active position. The new content of education, based on the formation of 10 key competences defined in the concept, should become a priority in the New Ukrainian School. The experience of using folklore as a means of implementing the principle of childhood centism in the New Ukrainian school, the system of work of the methodical service on the preparation of a teacher for work at the New Ukrainian school, motivation of teachers on the way to the New Ukrainian school, project-experimental and research activity of teachers of philology at the New Ukrainian school – these and other problems will be the subject of discussion at classes on methods of teaching language and literature in secondary education institutions.

Key words: pedagogical innovative technologies, educational process, holistic system approach.

Нова українська школа – це ключова реформа Міністерства освіти і науки, головна мета якої створити школу, де буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається нині, а й уміння застосовувати їх у житті. Тут прислухатимуться до їхньої думки, вчитимуть критично мислити, не бояться висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. В освітньому процесі пануватимуть співпраця та взаєморозуміння. Нині перед освітянами поставлено три завдання: підтримати та навчити вчителів, створити новий освітній простір і привести в школи сучасні технології.

Велику роль у пошуках шляхів до Нової української школи покладено на вчителів. Головне в НУШ – не лише мобільні парти, не дитячі

куточки, ігри чи малюнки, а методична вправність учителів. Як засвідчило опитування, саме це хвилює освітян і батьків. А методична вправність – справа не одного дня, тижня чи місяця. Тому навіть від кількатижневої перепідготовки вчителів, як переконав досвід, користі мало. Саме тому сьогодні ми розпочали курси методики на четвертих курсах з ознайомлення студентів із концепцією Нової української школи. Адже до випуску їх з університету Нова українська школа досягне рівня середніх класів.

Методологічними засадами в Новій українській школі залишаються особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний підхід. Розмову про їхнє впровадження в освітній процес починаємо з особистісно орієнтованого навчання. Технології особистісно орієнтованого навчання – така організація процесу навчання, в основі якої лежить визнання індивідуальності, самобутності й самоцінності кожної людини, що вимагає

забезпечення розвитку й саморозвитку особистості учня, вияву його індивідуального, неповторного, суб'єктивного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе в навчальній діяльності, пізнанні, поведінці [3].

Головними засадами ООН є: розвиток пізнавальних здібностей учнів, максимальне розкриття їхньої індивідуальності; перевага навчання як процесу; як суто індивідуальної діяльності кожного учня; особлива увага до виявлення особистого досвіду учня.

Цілі та завдання передбачають високий загальний розвиток особистості; створення основи для всебічного гармонійного розвитку (гармонізація змісту), формування теоретичної свідомості й мислення, формування способів розумових дій, відтворення логіки наукових знань. Основа мотивації навчальної діяльності – пізнавальний інтерес.

Методи та засоби реалізації ООН: актуалізація, проблематизація, інтрига, ігрова ситуація, заохочення, наочно-образні уявлення, навчально-пізнавальна гра, проблемні ситуації, спонукання до пошуку альтернативних рішень, творчі завдання, ситуації взаємодопомоги, ситуації успіху.

Пріоритетним напрямом у концепції є розвиток критичного мислення школярів як траєкторії руху до Нової української школи. Технології розвитку критичного мислення – здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно вирішити; самостійно знайти, обробити й проаналізувати інформацію; логічно побудувати свої думки; навести переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне вирішення проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції [3]. На заняттях із методики ми знайомимо студентів з ознаками і характеристиками ТКМ: самостійність, постановка проблеми, прийняття рішення, чітка аргументованість, соціальність, здатність критично сприймати думки інших, компетентність, небайдужість у сприйнятті подій, незалежність думок, допитливість, здатність до діалогу й дискусії. Умови створення ТКМ: бюджет часу, очікування ідей, спілкування, поцінування думок інших, віра в можливості учнів, активна позиція.

У процесі ділової гри «Урок» майбутні вчителі засвоюють цілі та завдання ТКМ: формування пізнавального інтересу учнів та розуміння мети вивчення даної теми (питання, проблеми); розвиток внутрішньої мотивації та цілеспрямоване навчання; підтримка пізнавальної активності учнів; спонукання їх до порівняння отриманої інформації з особистим досвідом і на цьому ґрунті формування аналітичного судження; розвиток критичного способу мислення. При цьому вони залучають

методичні прийоми ТКМ: парна (групова) мозкова атака, ключові терміни, розбивка на кластери (ідеї-супутники), взаємоопитування, взаємонавчання, подвійні щоденники (ліворуч – інформація, праворуч – коментарі), маркування тексту (позначки на полях відомого, цікавого, незрозумілого, суперечливого), маркувальні таблиці, дискусія [2; 3].

Важливим є використання інтегрованого навчання для ефективної реалізації компетентнісного підходу. Технології інтерактивного навчання – спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, що має конкретну, передбачувану мету створення комфортних умов навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Цілі й завдання інтерактивного навчання полягають у розширенні пізнавальних можливостей учнів, зокрема в здобуванні, аналізі й застосуванні інформації з різних джерел; можливості перенесення отриманих умінь, навичок та способів діяльності на різні предмети та позашкільне життя учнів; формуванні глибокої внутрішньої мотивації. Інтерактивний – тобто здатний до взаємодії, діалогу. Правила організації ТІН: залучення до роботи всіх учнів; заохочення до активної участі в роботі; самостійна розробка й виконання учнями правил роботи в малих групах; кількість учнів не більше 30; підготовка учнів до роботи в малих групах; рівноправність учителя й учнів.

Наступним важливим чинником є проектна діяльність як засіб формування ключових та предметних компетентностей у світлі концепції Нової української школи. Технології проектного навчання – одного з варіантів продуктивного навчання, метою якого є не засвоєння суми знань і не проходження освітніх програм, а реальне використання, розвиток та збагачення власного досвіду учнів та їхнього уявлення про світ. Воно орієнтоване на самостійну діяльність учнів: індивідуальну, групову чи колективну. Цілі й завдання ТПН: не тільки передати учням суму знань, а й навчити здобувати знання самостійно, застосовувати їх для вирішення нових пізнавальних і практичних завдань; сприяти формуванню комунікативних навичок; прищепити уміння користуватися дослідницькими прийомами: збір інформації, аналіз з різних точок зору, висування гіпотез, уміння робити висновки.

У процесі ділової гри «Урок» на практичних заняттях студенти розглядають типи проектів: творчі проекти (рукописний журнал, колективний колаж, відеофільм, творчий вечір, свято тощо); форми їх представлення: сценарій фільму, програма вечора чи свята, макет журналу, альбому, газети); ігрові проекти (обрання ролей літературних персонажів, реальних людей, імітація соціальних і

ділових стосунків, вигаданих ситуацій); інформаційні проекти (мета, актуальність, методи отримання інформації (ЗМІ, літературні джерела, електронні та інші бази даних, інтерв'ю, анкетування тощо)) [2; 3]. Колективно розробляється алгоритм роботи над проектом: організація проекту, планування діяльності в проекті, дослідження теми проекту, результати, їх презентація.

Новий зміст освіти, заснований на формуванні визначених у концепції 10 ключових компетентностей, має стати пріоритетним у НУШ.

Досвід використання фольклору як засобу реалізації принципу дитиноцентризму в Новій українській школі, система роботи методичної служби щодо підготовки вчителя до роботи в Новій українській школі, мотивація педагогів на шляху до Нової української школи, проектно-експериментальна та дослідницька діяльність учителів-філологів у Новій українській школі – ці та інші проблеми стануть предметом обговорення на заняттях із методики викладання мови та літератури в середніх закладах освіти.

Література

1. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки: Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителів. Луганськ: Навч. кн.; Янтар, 2004. 84 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
3. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків: Основа, 2009. 176 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти//Освіта. 2002. № 26. С. 2–4.
5. Остапчук О. Методологія інноваційних процесів – крок до розуміння сутності // Рідна шк. 2004. Листопад. С. 3–6.

References

1. Hin A. O. Priyomy pedahohichnoi tekhniki: Vilnyi vybir. Vidkrytist. Diialnist. Zvrotnyi zviazok. Idealnist: posibnyk dlia vchyteliv. Luhansk: Navch. kn.; Yantar, 2004. 84 s.
2. Dychkivska I. M. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii. Kyiv: Akademvydav, 2004. 352 s.
3. Navolokova N. P. Entsyklopediia pedahohichnykh tekhnolohii ta innovatsii. Kharkiv: Osnova, 2009. 176 s.
4. Natsionalna doktryna rozvytku osvity//Osvita. 2002. № 26. S. 2–4.
5. Ostapchuk O. Metodolohiia innovatsiinykh protsesiv – krok do rozuminnia sutnosti//Ridna shk. 2004. Lystopad. S. 3–6.

Тесленко Оксана Валеріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: atelehova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3703-5544>.

Тесленко Оксана Валерьевна, кандидат педагогических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: atelehova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3703-5544>.

Teslenko Oksana, PhD in Pedagogics, Associate Professor, Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: atelehova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3703-5544>.

РЕЦЕНЗІЇ

Т. І. Балагура

м. Полтава

Піднятися над буднями

*Рецензія на поетичну збірку:
Кльокта Т. М. Між Богом і травою.
Полтава: Дивосвіт, 2018. 208 с.*

Є книги, до яких хочеться повертатися й повертатися, бо істинне джерело життєвої мудрості й норавливого натхнення з них можна черпати повсякчас. Незважаючи на втому чи настрій, на будень чи свято, на банальність почутого чи креативність побаченого. Бо «Між Богом і травою» – глибина поетичного образу, метафорика виразу, риторика звернення, апокаліпсис очищення й «сонячна жінка з очима барвінку» – Тетяна Кльокта.

Вона поетка й педагог-філолог із полтавської глибинки – с. Бірки Зіньківського району. Авторка книг поетичних: «Неповторність», «За порогом тиші і гомону», «Намалюй мені день», «І знову поринаю в чебреці». Її твори публікувалися в багатьох періодичних виданнях, збірниках та антологіях. Тетяна Михайлівна – член Національної спілки письменників України, лауреат Національного конкурсу «Українська мова – мова єднання». І от нова збірка – «Між Богом і травою».

Насамперед хочеться відзначити легкість поетичного слова авторки. У її синтаксисі так просторо думці, яка насичена метафорами й епітетами, образними відкриттями й щойно народженими неологізмами. Це вірші-сповіді, медитації, ноктюрни й вальси, скерцо й менуети. Саме так музично лягає на душу поезія Тетяни Кльоки.

Я родом з веселки.

Вона мої крила, мій сміх.

Веселики гріють

Життя моє праведне й грішне.

Палітра поезій авторки справді дуже кольорова: вона у вишнях у саду, у синьому птаху мрії, у зеленому конику на лузі, у рудому тумані, у вогнях грози, у цвіті глоду, «у білім світанку», у сірому попелі часу, «у синім небі над синім полем».

А на асфальті прослалось небо.

І вже по ньому мандрують босі

Мої хлоп'ята русоволосі,

Полощуть сонце...

Навіть у цьому катрені заховано стільки фарб, стільки живих асоціацій із сірим, блакитним, жовтогарячим, русим, що мимоволі вимальовуєш собі ту просту акварель, де босими ногами по

теплих калюжах навпростець вертаєшся в дитинство.

Збірка «Між Богом і травою» поділена на розділи, проте, як на мене, цей поділ умовний, бо пронизана кожна частина, кожна поезія любов'ю до життя: то щасливого й омріяного, то важкого й знесилоного. В епіцентрі – жінка. І дружина, і матір, і сестра, і природа, і старенька сусідка, і вдова, і Леся Українка, й Олена Теліга, і старість, і мудрість, і сльоза... Поетеса то відкриває читачеві душу, то читає молитву, то медитує, то замріяно губиться в споришах. Бо вона любить життя.

Здається мені, що в минулому Тетяна Михайлівна була птахом, настільки звеличено й образно влітає вона їх у поетичні рядки. «Лебедята з журавлями небесні відчиняють брами» – ніби прихований епіграф до збірки, що дає змогу людині піднятися над буднями й птахом линути в небо. А тут і жар-птиці, і голуби в голубині, і перепілки в просі, і лелеки в гнізді, і щебетлива ластівка, і дзвінкий соловейко.

А ще пані авторка любить дощ. Мабуть, за робочими буднями вдається перепочити саме тоді, коли за вікном мрячить:

На золотому гребені дощу

Стою. А дощ розбурхано-кудлатий

Полоще осінь, вечір, сонні хати,

Змиває сум в осінньому саду...

Дощ бігає наввипередки з вітром, заглядає у вікна, ховає сонце й просто змиває минуле. І хоч «від літніх злив загублено ключі», краплина сонця завше залишається в серці.

Я живу на краєчку тиші.

Сум і спокій приходять в гості.

Дощ морзянкою вірши пише.

Все здається у світі просто...

Мабуть, саме тому Тетяна Кльокта найбільше любить серед пір року саме осінь, яка «в шурхітливий терпкий неспокій» заплітає ті ж таки дощі, «полоще коси» вербам, що врастають в золоту пору.

Особливе ставлення в авторки до жіночої долі, навіть розділ книги про це свідчить: «Жила собі жінка». Тут і пересторога не губити долю жіночу, і співчуття заплаканій самотній матері, і сльози

журавлині над вдовою, і тривога за тих жінок, що лишилися на світі самотніми.

Сльозинка на костур – стоїть коло хвіртки.

Кружляють жоржини в осінньому вальсі.

Оце й нажилася. Уже відбулася...

Жіноче начало сподвигає Тетяну на створення материнської молитви, на звернення до матері Тараса Шевченка, на глибокі переживання за окрилену веснами Лесею Українку та її послідовників:

Ти вічно будеш в серці України,

Бо душу нам свою навек лишила.

До нас твій клич із лихоліття лине:

«Не треба слів! Хай буде тільки діло!»

«О пане часе!» Так називається ще одна частина книги, у якій авторка аналізує вічні істини добра, пам'яті, вдячності й спадкоємності.

Іду по сходах прощань і прощень.

Життя – не повість і не роман...

Тривожать поетесу злоба людська, пустки душі, безодня брехні, «що висвячують гріх у святе». Те, що ми розучилися бачити щастя в буденному дні, у близькому й навколишньому. Що не бачимо й не чуємо чужого болю, а для когось наш біль стає ... святом:

Давно німа. Мовчання – злато.

Не кожен біль довіриш слову.

А й заведе про нього мову –

Здригнусь:

Мій біль для когось свято...

Скільки довірено білим аркушам паперу, скільки слів на них висипано й виплакано. Ті слова «сто разів перекраєні, зсохлі, як вугіль, змарнілі», то «охриплі, знеможені туляться в купу, мовчать», то «заплели веселки в коси», то впали росами в траву. Саме з росами асоціює себе Тетяна Кльокта,

алюзією нагадуючи хруща Антонича. Але то не просто свіжа вода: вона змивала Шевченкові сльози й «тамувала болі його тіла», бо для авторки Кобзар є світочем і багряним сонцем поезії.

Інтимна лірика полтавки не менш насичена цікавими образами й художніми засобами. Метафорика оживлення сил природи переплітається з цікавими уособленнями та метонімією, живими порівняннями та епітетами, оксиморонами та антитезами.

Ламаю зла міцну печать.

А за вікном листає лютий

Заледеніле листя слив,

Холодні присмерки солоні.

Вчорашній слід твій підхопив

І огорнув моїм безсонням.

А щастя любові таке «рожеволике, глибокооке», воно в «барвомузиці навіженій», «в ночах отих карих», у «солодкій скрипці споршів». І таке далеке, коли розлука чи непорозуміння схожі на зламаний телефон, на скрипку, що риде, на сніжинку рятунку, на сльозу, що стікає думкою втрати.

І знову поринаю в чебреці

Солодких мрій на березі світання.

Сміється й плаче серце, як востаннє,

Тремтить рука в його тремкій руці...

Тетяна Кльокта – у пошуках і враженнях, у стрімких польотах із пташиними зграями й у ниточках дощу, що єднають небо й землю, у ситці літа й у багрянці осені, у думках і спогадах, у мріях і словах, у безсонні й сумнівах, у яблуневім листку й у недолюбленому вирії. Вона в слові й пісні, що пунктиром пронизують життя вчителя, дружини, матері, поетеси, Людини.

Балагура Тетяна Іванівна, учитель-методист, Полтавський міський ліцей № 1 імені І. П. Котляревського (вул. Шевченко, 14, Полтава, 36011, Україна); e-mail: liceyn1@gmail.com.

Балагура Татьяна Ивановна, учитель-методист, Полтавський городської лицей № 1 імени І. П. Котляревського (ул. Шевченко, 14, Полтава, 36011, Україна); e-mail: liceyn1@gmail.com.

Balagura Tetiana, resource teacher, Poltava I.P. Kotlyarevsky Lyceum № 1 (Shevchenko str., 14, Poltava, 36011, Ukraine); e-mail: liceyn1@gmail.com.

В. А. Мелешко, М. І. Степаненко

м. Полтава

Мольфар поетичного слова

Рецензія на видання:

Дзюба А. Мольфарові мандри: поетичний збірник.

Київ: Автограф, 2017. 328 с.

«Мольфарові мандри» – назва збірки, але й не лише: то передовсім її визначальна, домінантна сутність. Бо мольфаром у гуцульській культурі називають наділену надприродними здібностями людину, на зразок ворожбита, чарівника чи мага; бо мандри – це акт/процес/поняття багатогранне, суб'єктивне, «розкидане» в часі та просторі; бо поет Андрій Дзюба подібно до мольфара ворожить і заворює/причаровує словами, тими словами, які, мов «Пелюстки на сонці», знаходять «Червону шпарину» та плодоносять «Гіркий мед», щоб мандрувати/«спацерувати» до душі й розуму читача. Митець любить слово, уміє ним грати, іронізувати, печалитися, десь «на тридцять п'яти паралелі», десь вузькою «вулицею, камінням блискучим», десь, де у «бубен Місяця щосили/б'є чорна вересу рука», він буде «смикати вірші» й осінні збирати «в альбом акварелі». Автор «запрошує до мандрів». Запрошує проникнути в сутність його мистецького Слова.

Дзюбина поезія – «ще з часу модерністів». І це дійсно так. Його модерна лірика має питомо національний колорит, оскільки мистецькі твори автора виконують не лише мистецьку роль, а й суспільну, національну. «Червоно-чорне» – один із віршів, що потверджує сказане нами. Короткі, уривчасті речення створюють атмосферу руху, супротиву, боротьби: «Бий у набат!», «Шикуюмо ряди», «Ми стоїмо, помножені на лють». Автор вишукано-образно вказує/називає ворога: «Північний вітер» (асоціативно напливає «Дума про Трьох Вітрів» Павла Тичини), «товариші». А далі – іронія, що її теж уважають питомою українською художністю: «Ми тут на них не те щоб не чекали, але не так». Направду, сила та, «що проти нас», віддавна наближалася «до наших хат».

Ліричний герой (а може, автор?!) ставить споконвічне «рідне» питання, болюче, актуальне, особливо нині: «Хто поведе?». Він шукає новітнього Мойсея, котрий, повівши за собою з рабства людей, знав і мету, і дорогу великого походу. Ті, кому потрібен чільник, уже «до бою <...> готові», «помножені на лють», але для них нинішні організатори – «наглядачі», які «матюччями плюють».

Показово, що борці не лише плекають надію на поводиря/месію/керівника, вони апелюють і до захисної вищої сили:

*Якщо про нас згадає Божа Мати,
то, може, й відведе нас від біди.*

Сутнісними щодо аналізованої поезії бачимо два моменти: 1) ліричний герой не відділяє себе від інших, використані багаторазово множинні особові займенники – «наших», «ми», «нас» – творять нерозривну цілісність, вияскравлюючи згуртованість тих, хто чинить спротив ворогам; 2) наявність «багаторазових» художніх засобів. Звернемося хоча б до фрази «Ми стоїмо, помножені на лють». Це, на нашу думку, передовсім гіперболічна метафора, але й одночасно алогічний перифраз, адже автор розкладає назву певного об'єкта на його істотні й характерні ознаки, вимодельовуючи своєрідну математичну формулу гніву, незаперечну готовність діяти. Така частковість, зазначена нами, стає закономірністю, адже в багатьох віршах поет вдається до алогічності. Вона й визначає оригінальність написаного.

Прикметно, що у вірші «Червоно-чорне» автор завуальовано-образно наголошує: боротьба відбувається не лише в реально-зовнішньому світі, не менш запекла війна йде у внутрішньому, на рівні душі: «Шукай у вовчій ямі шмат душі». Тож автор уводить образ Бога, який «зняв вінок терновий з голови». Він не мученик, а воїн?! Наше питально-окличне речення спричинене тим, що майже всі вірші «Мольфарових мандрів» марковані розірвано-відкритими фіналами, які часто дистанційовані від строфи, винесені в окремий рядок (наприклад, «Вічний кріпак», «Приходь, як буде лишок часу...», «Я чекаю. Мені вас треба», «Каприз», «Варнак», «Келих білого до моллюску...», «Послушник» та ін.).

Автор часто, особливо в першому розділі, звертається до образу Ангела, того, який – із великої літери. Ангел у віршах збірки разом із людьми «правди шукає», йому «крик розриває уста». Де? коли? чому це так? – і відповіді-натяки в заголовному та прикінцевому рядках: «Вітер пропах горілою гумою» – «Сяюча Сотня до бою готова!». Тож Ангел тут не охоронець, а борець, бунтар, один із тих, котрі «Стали на спротив». Коли «Майдан стояв», він – у нерозривній сув'язі з поетами, виконавцями власних пісень («Снівали менестрелі, вторив Ангел»). Там, на Майдані, перебував і той, хто «розп'ятий на хресті». До речі, образ-згадка Ісуса Христа присутній у багатьох віршах збірки. Повторюваність образів, явищ, понять характерна для «Мольфарових мандрів». Часто виграють різними переливами

музичні терміни, море й похідні від нього, чужі міста, вірш, віршування та ін.

«Я до Янгола йду на Ви», – заявляє ліричний герой твору «Тортури», а в поезії «Старий мудрак, відклавши Тору...» – про те, що «беруть нас янголи у найми/носити з урвища руду».

В інтимній поезії Ангел уподібнюється до людини; і тоді він – «печальний Ангел», подеколи навіть – «Чорний». Зрідка ліричний герой, аби привернути увагу коханої, буде «з себе ангела вдавати». Це – не хитрість і не обман, це – прагнення стати кращим, стати втіленням усіх чеснот. Йому, ліричному героєві, таке вдавання/очищення конче потрібне, адже він утратив своє кохання («рахувати буду сорок днів») і тепер, «витончений в слово», вийде з гри, бо віднайшов себе, бо з'єднались душа й тіло («Тінь сновиди хлюпнулась у тіло»).

Отже, поет уміє майстерно творити різнопланові змісти одного й того самого поняття.

Автор полюбає нагромаджувати слова, надаючи їм нового семантичного звучання, перетворювати їх у чудернацькі образи. Так, у строфі

*Вранці я ходитиму на риф,
буду там рибалити до ночі
і любити буду кого схочу,
кинувши у небо білий кліф*

магнетично притягує слово-образ «кліф». Пряме його значення – «прибережне підводне урвище, що утворюється від дії морського прибою» – на перший погляд, не співвідноситься з тим, як воно витлумачене в поета Дзюби. Проте в контексті окремого вірша «Гра» і першого розділу загалом кліф прочитується глибинно: світ для ліричного героя особливий, небо може прихилитися до землі, а земля піднятися дгори.

Дещо незвичним видається нам поєднання в багатьох творах збірки вишуканих слів із буденною, повсякденною, діалектною, подекуди жаргонною лексикою: «з вітру я беру вірші» – «клапоть *драної* душі», «Я читаю Святе Писання» – «Верещать у плацкарті *шмари*», «Я осінні збираю в альбом акварелі» – «нагадував *хвойдам* великого дятла», «Я відчуваю сутінки на дотик» – «він, *падло*, любить грімкі попури», «вернуся я, зійду з роси» – «Софіти *луплять* з чорних веж», «Співати

нам будуть птахи» – «Тримаю *хвоста* волану», «стакато» – «*Дзигаря*», «брудершафт» – «*гранчака*», – «сонячну Валлетту» – «*зайди*» та ін.

Спостережений нами словесний дисонанс наштовхує на думку про те, що в поезіях «Мольфарових мандрів» маємо одну з *постмодерних* ознак – злиття різних стилів мовлення. Митці-постмодерністи цілком виправдано вдаються до суміші «канонічно розмежованих високого та низького стилю» (Ю. Ковалів, 2007). У зв'язку з цим виникає резонне запитання: а як щодо нашого твердження про модерність віршів А. Дзюби, висловлені раніше? Відповідь: на українському літературному ґрунті закономірним є синтез напрямів/стилів/течій; український постмодерн зароджувався не після чи як різке протиставлення модерну, а як його відгалуження, розвивався в його надрах (таке твердження подибуємо в працях Тамари Гундорової, і воно нам імпонує).

А тут ще й Дзюбине, висловлене в третьому розділі: «Який то я “модерніст”?» І відразу, щоб ніхто не сумнівався в його особливій модерності, уживає неестетичні слова: «Я чалю, як борт мазуту».

Модерно-постмодерними «прочитуємо» вміння поета А. Дзюби ввести у вірші істини багатьох людей, націй, культур, що породжує відчуття надзвичайної ерудованості (у «чистих» модерністів – інтелектуальності): «Слово від Луки», «Овертоун, Шотландія, арочний міст», «Тут є Wi-Fi», «Під старовинні рондо “Grazioso”», «Маки на кургані. Овець отара», «Ми пройшли з Еїлата в Табу/через пустош», «щезник грає у лото?» тощо.

До основних принципів художнього світу А. Дзюби зараховуємо затемнення змісту, що виявляється в насиченій метафоричності, та гру, головню пафосну (іронія, гумор) і словесну. Це, зрозуміло, лише окремі штрихи до секретів поетичної творчості митця, який упевнено входить у літературну стихію, торуючи самобутній шлях. Віримо, що цей майстер слова не зіб'ється з путі, порадує нас новими збірками, які неодмінно знайдуть своїх удячних шанувальників і прискіпливих та мудрих дослідників.

Мелешко Віра Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000, Україна); e-mail: mele48@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6224-5201>.

Мелешко Вера Анатольевна, кандидат филологических наук, доцент, Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко (ул. Остроградского, 2, Полтава, 36000, Украина); e-mail: mele48@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6224-5201>.

Meleshko Vira, PhD in Philology, Associate Professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (Ostrogradski Street, 2, Poltava, 36000, Ukraine); e-mail: mele48@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6224-5201>.

Степаненко Микола Іванович, доктор філологічних наук, професор, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000, Україна); e-mail: allmail@pnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>.

Степаненко Николай Иванович, доктор филологических наук, профессор, Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко (36000, г. Полтава, ул. Остроградского, 2); e-mail: allmail@pnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>.

Stepanenko Mykola, Doctor of Sciences (Philology), Professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (Ostrogradski Street, 2, Poltava, 36000, Ukraine); e-mail: allmail@pnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ

1. Всі наукові статті, що надійшли до редакції «Вісника» і відповідають його тематиці та вимогам, проходять через інститут рецензування.

2. Форми рецензування статей: зовнішня (рецензування рукописів статей доктором або кандидатом наук, який є провідним спеціалістом у відповідній галузі науки), та внутрішня (рецензування рукописів статей членами редакційної колегії). Рецензування проводиться за принципами double-blind peer review (двостороннє «сліпе» рецензування – автор і рецензент не знають один про одного).

3. Стаття реєструється у редакції «Вісника» із зазначенням дати отримання, назви, П.І.Б. автора (авторів), місця роботи.

4. Відповідальний секретар протягом 7 днів повідомляє авторів про одержання статті.

5. Відповідальний секретар визначає відповідність статті профілю журналу та вимогам до оформлення, що розміщені на сайті «Вісника» (<http://periodicals.karazin.ua/philology>). У разі невідповідності стаття до подальшого розгляду не допускається.

6. Відповідальний редактор направляє статтю на внутрішнє рецензування члену редакційної колегії, що має найбільш близьку до теми статті наукову спеціалізацію.

7. Строки рецензування не повинні перевищувати чотирьох тижнів із дня отримання.

8. У внутрішній рецензії повинні бути висвітлені наступні питання:

- актуальність та наукова новизна;
- обґрунтованість та значимість результатів;
- оцінка особистого внеску автора статті в рішення даної проблеми;
- відповідність мови, стиля, композиції, логіки викладання науковому характеру матеріала;
- якість оформлення;
- у чому конкретно полягають позитивні сторони, а також недоліки статті, які виправлення й доповнення повинні бути внесені автором;
- висновок про можливість опублікування даного рукопису в журналі: «рекомендується», «рекомендується з урахуванням виправлення відзначених рецензентом недоліків» або «не рекомендується».

9. Рецензент приймає рішення про доцільність публікації, про необхідність доопрацювання рукопису, або про недоцільність публікації. Рецензія повинна бути підписана рецензентом з розшифровкою посади, наукового ступеня і вченого звання.

10. Рецензенти повідомляються про те, що надіслані їм рукописи є приватною власністю авторів і відносяться до відомостей, що не підлягають розголошенню. Рецензентам забороняється робити копії статей для своїх потреб.

11. При необхідності доопрацювання стаття направляється автору з пропозицією врахувати зауваження рецензента. У випадку відхилення статті від публікації редакція направляє авторові мотивовану відмову.

12. Рукописи, допрацьовані автором, повторно направляються на рецензування того ж рецензента, який робив критичні зауваження, чи іншому на розсуд відповідального редактора.

13. Рукописи, автори яких не усунули конструктивні зауваження рецензента або аргументовано не спростовують їх, до публікації не приймаються.

14. Остаточне рішення про можливість і доцільність публікації приймається відповідальним редактором (або, за його дорученням, – членом редакційної колегії), а при необхідності – засіданням редакційної колегії в цілому.

15. Згідно із положеннями про систему запобігання та виявлення академічного плагіату у наукових та навчальних роботах працівників і здобувачів вищої освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, перед поданням «Вісника» на розгляд ученої ради факультету редакційна колегія перевіряє прийняті до опублікування статті на відсутність академічного плагіату, про що складається довідка, яку підписує відповідальний редактор видання. Перевірка здійснюється за допомогою Антиплагіатної інтернет-системи Strikeplagiarism.com (власність компанії Plagiat.pl).

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ПУБЛІКАЦІЙ
ДЛЯ «ВІСНИКА ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА»,
СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»**

До «Вісника» приймаються наукові статті обсягом від 10 до 24 друкованих сторінок. Матеріали можуть бути представлені українською, російською або англійською мовами. Для публікації матеріалів у збірнику необхідно підготувати текст статті в роздрукованому вигляді та в електронній формі. Файл зі статтею слід надіслати електронною поштою (після прийняття статті відповідальним секретарем редакції) на адресу gus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua. Роздрукований та електронний варіанти повинні бути ідентичними. Текст статті повинен бути ретельно відредагований та перевірений автором і завірений його підписом. За помилки в поданих матеріалах відповідає автор статті. Вимоги до файла: файл має бути створений у редакторі Word і збережений у форматі *.doc, *.docx або *.rtf; файл має бути названий прізвищем автора статті. Ім'я файла набирається латинським шрифтом (наприклад, Butko.doc; Butko.rtf).

Послідовність структурних елементів та вимоги до набору статті:

1) УДК. Друкується ліворуч звичайним шрифтом.
2) Ініціали та прізвище автора. Друкуються ліворуч звичайним шрифтом.
3) Назва статті. Друкується ліворуч звичайним шрифтом. Не слід робити всі букви великими.
4) Анотації (цей структурний елемент не має заголовків «анотація» тощо) подаються українською, російською, англійською мовами. Обсяг анотації - не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова. Перед кожною анотацією наводяться прізвище й ініціали автора та назва статті відповідною мовою (перед англійською анотацією – прізвище, ім'я повністю, назва). До анотацій додаються 5–7 ключових слів; текст анотації друкується звичайним шрифтом через один інтервал.

5) Текст статті. Згідно з вимогами ДАК України змістове оформлення статті має містити такі елементи: а) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; б) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена означена стаття; в) формулювання цілей статті (постановка завдання); г) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; д) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. • Текст набирається шрифтом «Times New Roman», розмір – 14 п., міжрядковий інтервал – 1,5. Параметри сторінки: згори, знизу, ліворуч, праворуч – 2 см. • Не допускається заміна тире знаком дефіса і навпаки. • Сторінки не нумеруються. • Абзацний відступ – 0,6 см. Не допускається створення абзацного відступу за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску. • Текст вирівнюється по ширині. • Виділення фрагмента тексту можливе напівжирним шрифтом та курсивом (підкреслення не допускається). • Бібліографічні посилання друкуються у квадратних дужках за зразком: [4, с. 25], де перша цифра – номер джерела в списку літератури, друга – номер сторінки. Для зазначення діапазону сторінок використовується знак тире без пропусків ліворуч і праворуч від тире. Нумери сторінок, що відносяться до одного джерела, розділяються комою. Нумери джерел розділяються крапкою з комою. Наприклад: [4, с. 25–27], [4, с. 25; 7, с. 16, 25], [4; 7; 12].

6) Література. Перед списком використаної літератури пишеться слово «Література» звичайним шрифтом. Використані джерела друкуються за абеткою. Кожне джерело починається з абзацу. Оформлення бібліографії з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». До списку обов'язково повинна бути включена література за останні п'ять років.

Після списку літератури необхідно навести References – переведений в латиницю список використаних джерел (транслітерований або перекладений англійською – за наявності англійської версії джерела), який має бути оформлений згідно з міжнародним стандартом APA (American Psychological Association).

Статтю супроводжує на окремій сторінці інформація про автора

- прізвище, ім'я, по батькові;
- науковий ступінь, місце роботи, посада;
- назва закладу, де працює автор, з поштовою адресою та індексом;
- домашня адреса, електронна адреса, мобільний і робочий телефони;
- ORCID

Статті аспірантів і здобувачів подаються з аргументованим та завіреним відгуком наукового керівника.

Невиконання зазначених вимог буде причиною відхилення запропонованої статті.

THE PEER REVIEW PROCESS

1. All manuscripts, submitted to an editorial board of “The Journal” and which meet the requirements and the themes of journal, are subjected to peer review procedure.
2. Reviewing methods: an external one (a doctor or a candidate of sciences (PhD), who is a leading specialist in the correspondent field of science, acts as reviewer of articles); an internal one (the research papers are reviewed by members of the editorial board of the journal). The review process is executed confidentially following the principles of double-blind review (where neither the author nor the reviewer knows each other).
3. The article is registered at the editorial office of “The Journal” indicating the date of receipt, the title, full name of the author(s) and their place of work.
4. The executive secretary reports to the authors about the receipt of article within 7 days.
5. The executive secretary determines the compatibility for the article and the journal’s specialization as well as the compliance of the article with the requirements, which are placed on the website of “The Journal” (<http://periodicals.karazin.ua/philology>). In case of inadequacy, the article is not allowed for further consideration.
6. The editor-in-chief sends the paper to the member of the editorial board for internal reviewing, who has the closest specialization to the subject of the article.
7. The review deadline shall not exceed four weeks from the date of receipt.
8. The following issues should be specified in the internal review:
 - relevance and scientific novelty;
 - validity and significance of results;
 - assessment of the author’s personal contribution to the solution to this problem;
 - correspondence of the language, style, composition, logic of representation with the scientific nature of the material;- quality of the execution;
 - positive aspects and the shortcomings of the article as well as corrections and additions, which should be made by the author, shall be explained;
 - conclusion to the possibility of publishing the manuscript in the journal: “recommended”, “recommended after the corrections of shortcomings noted by the reviewer” or “not recommended”.
9. The reviewer decides on the expediency of the publication, the necessity to revise the manuscript or the inexpediency of its publication. The review is to be signed by the reviewer indicating their position, academic degree and rank.
10. The reviewers are reported that the manuscripts are intellectual property of the authors and relate to non-disclosure information. Reviewers are prohibited to make copies of the articles for their needs.
11. If some correcting needed, the article is sent to the author with a proposal to take into account the comments of the reviewer. In case of rejection, the editorship sends the author a motivated refusal.
12. The manuscripts, corrected by the author, are repeatedly sent to the same reviewer who had made critical remarks, or to another one at the discretion of the editor-in-chief.
13. The manuscripts, which authors have not corrected the constructive comments of the reviewer or have not proposed well-reasoned refutation, are not accepted for publication.
14. The final decision about the possibility and expediency of publication is taken by the editor-in-chief (or, on their behalf, by a member of the editorial board), and, if necessary, by the editorial board as a whole.
15. According to the statute of the system of preventing and detecting of academic plagiarism in academic and research works of the employees and students of V. N. Karazin Kharkiv National University, before the submission to the “The Journal” for consideration of the academic council of the department, the editorial board checks the admitted papers for academic plagiarism, which is noted in the certificate signed by the editor-in-chief. The verification is realized using the Anti-Plagiarist Internet System Strikeplagiarism.com (the property of Plagiat.pl Company).

PUBLICATION REQUIREMENTS
FOR “THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY”, SERIES
“PHILOLOGY”

“The Journal” accepts scientific papers in volumes from 10 to 24 printed pages. Materials can be presented in Ukrainian, Russian or English languages. It is necessary to prepare the text of the article in both printed and electronic form to publish the manuscript. The article should be sent by e-mail (after an acceptance of paper by the editor-in-chief) to rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua. Printed and electronic versions must be identical. The text of the article should be carefully edited and checked by the author and authenticated by his signature. The author of the paper is responsible for the errors in the submitted materials. File requirements: the file must be created in the Word editor and stored in * .doc, * .docx or * .rtf format; the file name should be the author’s surname. Use Latin alphabet characters for typing the name of the paper (for example, Butko.doc; Butko.rtf).

The sequence of structural elements and requirements for the composition of the paper:

- 1) UDC. Type on the left side in ordinary font.
- 2) Initials and surname of the author. Type on the left side in ordinary font.
- 3) The title of the paper. Type on the left side in ordinary font. Do not use capital letters for the whole title.

4) Summaries (this structural element does not have any titles as “Summary”, etc.) should be presented in Ukrainian, Russian, and English. The volume of the summary should be at least 1800 printed characters, including keywords. Indicate the author’s surname, initials and the title of the paper in the appropriate language before each summary, (in English variant the full name of author and the title must be provided). 5–7 keywords are added to the summary; the text of the summary is printed in regular single-spaced font.

5) Text of the paper. According to the requirements of the State Accreditation Commission of Ukraine, the article should contain the following structural elements: a) problem statement, in general and its connection with important scientific or practical tasks ; b) analysis of recent researches and publications on this topic, the emphasizing of previously unsolved parts of the general problem the article is devoted to; c) formation of the article purpose (statement of the task); d) presentation of the main research material with a full substantiation of obtained scientific results; e) conclusions of the research and prospects for the further research.

The text is typed in Times New Roman, size 14 p., line spacing is 1.5. Fields: top, bottom, left, right – 2 cm. • A dash is not to be replaced with a hyphen sign and vice versa. • Pages are not numbered. • Paragraph indentation – 0.6 cm. The paragraph indentation is not to be made by using the Tab key and the space bar. • Text alignment is justified • Selection of text fragment is possible in bold and italic (underlining is not allowed). • Bibliographic references are printed in square brackets (for example [4, p. 25]). The first figure is the source number in the list of references, and the second one is the page number. The source number and the page number are separated by a colon. To specify the range of pages, the dash is used without spaces to the left and to the right of the dash. The page numbers of the same source are separated by a comma. The source numbers are separated by a semicolon. For example: [4, p. 25–27], [7, p. 32–33; 12, p. 16, 25], [4; 7; 12].

6) References. Before the list of used literature, the word “References” is written in ordinary font. Used sources are printed in alphabetical order. Each source begins with a paragraph. The bibliography is arranged taking account of the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015 “Information and documentation. Bibliographic reference. General principles and rules of composition”. The list must necessarily include literature for the last five years.

The article is accompanied by the information about the author on a separate page

- surname, name, patronymic;
- academic degree, place of work, position;
- home address, e-mail, mobile and work phones;
- the name and the address of the institution where the author works;
- ORCID
- The research papers of the postgraduate students and applicants are submitted with reasoned and certified review from the supervisor.

Failure in following all these requirements will be a reason to reject the proposed paper.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ СТАТЕЙ

1. Все научные статьи, поступившие в редакцию «Вестника» и соответствующие его тематике и требованиям, проходят через институт рецензирования.
2. Формы рецензирования статей: внешняя (рецензирование рукописей статей доктором или кандидатом наук, который является ведущим специалистом в соответствующей области науки) и внутренняя (рецензирование рукописей статей членами редакционной коллегии). Рецензирование проводится по принципам double-blind peer review (двустороннее «слепое» рецензирование - автор и рецензент не знают друг о друге).
3. Статья регистрируется в редакции «Вестника» с указанием даты получения, названия, Ф.И.О. автора (авторов), места работы.
4. Ответственный секретарь в течение 7 дней сообщает автору о получении статьи.
5. Ответственный секретарь определяет соответствие статьи профилю журнала и требованиям к оформлению, размещенным на сайте «Вестника» (<http://periodicals.karazin.ua/philology>). В случае несоответствия статья к дальнейшему рассмотрению не допускается.
6. Ответственный редактор направляет статью на внутреннее рецензирование члену редакционной коллегии, который имеет наиболее близкую к теме статьи научную специализацию.
7. Сроки рецензирования не должны превышать четырех недель со дня получения.
8. Во внутренней рецензии должны быть освещены следующие вопросы:
 - актуальность и научная новизна;
 - обоснованность и значимость результатов;
 - оценка личного вклада автора статьи в решение данной проблемы;
 - соответствие языка, стиля, композиции, логики изложения научному характеру материала;
 - качество оформления;
 - в чем конкретно заключаются положительные стороны, а также недостатки статьи, какие исправления и дополнения должны быть внесены автором;
 - заключение о возможности опубликования данной рукописи в журнале: «рекомендуется», «рекомендуется с учетом исправления отмеченных рецензентом недостатков» или «не рекомендуется».
9. Рецензент принимает решение о целесообразности публикации, о необходимости доработки рукописи, или о нецелесообразности публикации. Рецензия должна быть подписана рецензентом с расшифровкой должности, ученой степени и ученого звания.
10. Рецензенты уведомляются о том, что присланные им рукописи являются частной собственностью авторов и относятся к сведениям, не подлежащим разглашению. Рецензентам запрещается делать копии статей для своих нужд.
11. При необходимости доработки статья направляется автору с предложением учесть замечания рецензента. В случае отклонения статьи от публикации редакция направляет автору мотивированный отказ.
12. Рукописи, доработанные автором, повторно направляются на рецензирование того же рецензента, который делал критические замечания, или иному по усмотрению ответственного редактора.
13. Рукописи, авторы которых не устранили конструктивные замечания рецензента или аргументированно не опровергают их, к публикации не принимаются.
14. Окончательное решение о возможности и целесообразности публикации принимается ответственным редактором (или, по его поручению, - членом редакционной коллегии), а при необходимости - заседанием редакционной коллегии в целом.
15. Согласно положениям о системе предупреждения и выявления академического плагиата в научных и учебных работах сотрудников и соискателей высшего образования Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, перед подачей «Вестника» на рассмотрение ученого совета факультета редакционная коллегия проверяет принятые к публикации статьи на отсутствие академического плагиата, о чем составляется справка, которую подписывает ответственный редактор издания. Проверка осуществляется с помощью Антиплагиатной интернет-системы Strikeplagiarism.com (собственность компании Plagiat.pl).

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ПУБЛИКАЦИЙ ДЛЯ «ВЕСТНИКА ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ В. Н. КАРАЗИНА», СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЯ»

В «Вестник» принимаются научные статьи объемом от 10 до 24 печатных страниц. Материалы могут быть представлены на украинском, русском или английском языках. Для публикации материалов в сборнике необходимо подготовить текст статьи в распечатанном виде и в электронной форме. Файл со статьей следует отправить по электронной почте (после принятия статьи ответственным секретарем редакции) в адрес gus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua.

Распечатанный и электронный варианты должны быть идентичными. Текст статьи должен быть тщательно отредактирован и проверен автором и заверен его подписью. За ошибки в представленных материалах отвечает автор статьи. Требования к файлу: файл должен быть создан в редакторе Word и сохранен в формате * .doc, * .docx или * .rtf; файл должен быть назван фамилией автора статьи. Имя файла набирается латинским шрифтом (например, Butko.doc; Butko.rtf).

Последовательность структурных элементов и требования к набору статьи:

1) УДК. Печатается слева обычным шрифтом.

2) Инициалы и фамилия автора. Печатаются слева обычным шрифтом.

3) Название статьи. Печатается слева обычным шрифтом. Не следует делать все буквы большими.

4) Аннотации (этот структурный элемент не имеет заголовков «аннотация» и т.п.) подаются на украинском, русском, английском языках. Объем аннотации - не менее 1800 знаков, включая ключевые слова. Перед каждой аннотацией приводятся фамилия и инициалы автора и название статьи на соответствующем языке (перед англоязычной инструкцией - фамилия, имя полностью, название). К аннотации добавляются 5-7 ключевых слов; текст аннотации печатается обычным шрифтом через один интервал.

5) Текст статьи. Согласно требованиям ДАК Украины содержательное оформление статьи должно содержать следующие элементы: а) постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами; б) анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор, выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена статья; в) формулирование целей статьи (постановка задачи); г) изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; д) выводы из данного исследования и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Текст набирается шрифтом «Times New Roman», размер - 14 п., Межстрочный интервал - 1,5. Параметры страницы: сверху, снизу, слева, справа - 2 см. • Не допускается замена тире знаком дефиса и наоборот. • Страницы не нумеруются. • Абзацный отступ - 0,6 см. Не допускается создание отступа с помощью клавиши Tab и знаков пропуска. • Текст выравнивается по ширине. • Выделение фрагмента текста возможно полужирным шрифтом и курсивом (подчеркивание не допускается). • Библиографические ссылки печатаются в квадратных скобках по образцу: [4, с. 25], где первая цифра - номер источника в списке литературы, вторая - номер страницы.

Для указания диапазона страниц используется знак тире без пробелов слева и справа от тире. Номера страниц, относящихся к одному источнику, разделяются запятой. Номера источников разделяются точкой с запятой. Например: [4, с. 25-27], [4, с. 25; 7, с. 16, 25], [4; 7, 12].

б) Литература. Перед списком использованной литературы пишется слово «Литература» обычным шрифтом. И использованные источники печатаются в алфавитном порядке. Каждый источник начинается с абзаца. Оформление библиографии с учетом Национального стандарта Украины ДСТУ 8302: 2015 «Информация и документация. Библиографическая ссылка. Общие положения и правила составления». В список обязательно должна быть включена литература за последние пять лет.

После списка литературы необходимо привести References - переведенный в латиницу список использованных источников (транслитерированный или переведенный на английский - при наличии англоязычной версии источника), который должен быть оформлен в соответствии с международным стандартом APA (American Psychological Association).

Статью сопровождает на отдельной странице информация об авторе:

- фамилия, имя, отчество;
- ученая степень, место работы, должность;
- название учреждения, где работает автор, с почтовым адресом и индексом;
- домашний адрес, электронный адрес, мобильный и рабочий телефоны;
- ORCID

Статьи аспирантов и соискателей подаются с аргументированным и заверенным отзывом научного руководителя.

Невыполнение указанных требований будет причиной отклонения предложенной статьи.